

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

**KLASİK POLİTİK İKTİSATTAN MARJİNALİZME
ÜCRET DÜŞÜNCESİNİN DÖNÜŞÜMÜ**

Yüksek Lisans Tezi

Pelin TUŞTAŞ

Ankara-2015

T. C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KLASİK POLİTİK İKTİSATTAN MARJİNALİZME
ÜCRET DÜŞÜNCESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

Pelin TUŞTAŞ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Benan ERES

Ankara-2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

KLASİK POLİTİK İKTİSATTAN MARJİNALİZME
ÜCRET DÜŞÜNCESİNİN DÖNÜŞÜMÜ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Benan Eres

Tez Jürisi Üyeleri

- 1- Doç. Dr. Benan ERES
- 2- Doç. Dr. Muammer KAYMAK
- 3- Doç. Dr. Serdal BAHÇE

Tez Sınavı Tarihi: 30.06.2015

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.

13/07/2015

Pelin Tuştaş

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans programının bilimsel hazırlık aşamasına başladığım zamandan itibaren keyifli ve öğretici derslerine katılma, bilimsel ve entelektüel yetkinliğinden yararlanma fırsatı bulduğum ve elbette tez çalışmamda yol göstericiliğine çok şey borçlu olduğum tez danışmanım Benan Eres'e, çok kıymetli önerileriyle tezin nihai biçimini almasındaki katkılarından ötürü hocalarım A. Mesud Küçükkalay, Muammer Kaymak ve Serdal Bahçe'ye teşekkür ederim.

Dostlarım Ekin Değirmenci ve Eda Ünalan, akademik yoğunluklarına rağmen tezimi titizlikle okuyup düşünce ve önerilerini benimle paylaştılar. Ali Yılmaz ve Ekin Değirmenci, Ankara dışında bulunduğum zamanlarda, Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesinden ihtiyacım olan kitapları edinebilmemi sağladılar. Bunlar ve daha fazlası için Ali, Ekin ve Eda'ya teşekkür borçluyum.

Son ve en büyük teşekkürü, desteklerini her zaman hissettiğim ve tek tek saymanın mümkün olamayacağı bütün diğer şeyler için babam Yücel Tuştaş'a, annem Türkan Tuştaş'a ve ablam Ayşegül Tuştaş'a borçluyum.

Bununla birlikte tezdeki tüm eksiklik ve kusurların sorumluluğu, kuşkusuz, tarafıma aittir.

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	viii
GİRİŞ.....	1
I. KLASİK POLİTİK İKTİSAT ÖNCESİNDE ÜCRET DÜŞÜNCESİ	8
I.1. Antik Çağ'da "Mutlu" ve "İyi" Bir Yaşam İdeali	8
I.2. Orta Çağ'da Ücret Düşüncesi	14
II. KLASİK POLİTİK İKTİSATTA ÜCRET DÜŞÜNCESİ.....	18
II.2. Adam Smith.....	21
II.2.1. Emek değer kuramı ve reddi.....	22
II.3. David Ricardo	30
II.3.1. Emegın doğal fiyatı	35
II.4. Thomas Robert Malthus	41
II.4.1. Ücretlerin çelik yasası	45
II.5. Fayda Değer Teorisi: Bentham, Say ve Senior	49
II.6. Klasik Politik İktisadın Eleştirisi: Karl Marx.....	62
II.6.1. Emek gücünün değeri	69
III. İKTİSATTA YENİ PARADİGMA: MARJİNALİZM.....	74
III.1. Carl Menger	76
III.1.1. Yüksek sıra mal olarak emek	83

III.2. William Stanley Jevons.....	86
III.2.1. “Politik İktisat”tan “İktisat”a	93
III.3. Léon Walras	95
III.4. Ücret düşüncesinin dönüşümünün dinamikleri.....	102
SONUÇ.....	113
KAYNAKLAR	120
ÖZET	129
ABSTRACT	130

Tablolar Listesi

Tablo 1. Britanya’da çıktı artışı, 1700-1831 (yıllık % büyüme)	30
Tablo 2. Britanya’nın istihdam, gelir, harcama ve yerleşim yapıları, 1700-1840 (%)	30
Tablo 3. Britanya’nın sektörlere göre büyüme rakamları, 1700-1831 (%)	31
Tablo 4. Dünya imalat sanayi çıktısında görelî paylar, 1750-1900 (%).....	62
Tablo 5. Kişi başına sanayileşme düzeyleri, 1750-1900	63
Tablo 7. İhracatın değeri, 1820-1913 (1913 fiyatlarıyla milyon \$).....	107
Tablo 8. Avrupa ekonomik gelişmesinin dört göstergesi, 1800-1913.....	108
Tablo 9. Yabancı ülkelere yatırılmış sermaye, 1862-1914 (Milyar frank).....	109

GİRİŞ

*“İktisatçıların ve siyaset
felsefecilerinin fikirleri, doğru oldukları
zaman da yanlış oldukları zaman da,
çoğunlukla düşünüldüğünden daha güçlüdür.
Aslında dünyayı yöneten pek de bunlardan
fazla bir şey değildir.”¹*

Bilim icra edenler açısından onun tarihi, göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir. Bilimin, hangi toplumsal gerekliliklerle ortaya çıktığı, geçmişte ne gibi sorulara cevap aradığı, bilimin sorularında ya da paradigmasında meydana gelen değişiklikler ve bunların dinamikleri, bilimsel bilginin eksik bırakmaması gereken noktalardır.²

İktisadi düşünce söz konusu olduğunda tarih bilgisi özellikle önemlidir. “Ekonomiyi anlamamanın *sine qua non*”u tarihi anlamaktır” (Dowd, 2013: 17). Ekonomi, insanların ilk toplumsal organizasyonlarını oluşturdukları zamandan itibaren yaşamlarının bir parçasıydı. Toplumların yaşamlarını idame ettirme tarzlarındaki her gelişim, her toplumsal devinim, bilimde de buna koşut bir devinim ve değişim getirdi. Bugünkü hâliyle iktisat, bilimin tarihsel gelişiminin, dönüşümünün bir sonucudur, aynı zamanda tarihsel bir kesitidir. İktisatta bugünün gündemi olan

¹ Keynes, 1991: 383.

² Bu konuda farklı görüşler elbette vardır. Alfred Whitehead, “Kurucularını unutmaktan çekinen bilim kaybeder” demiştir. Jean Baptiste Say’a göre ise, “Tarihi ne kadar kısaysa, bilim o kadar mükemmeldir” (Aktaran Blaug, 2001: 146).

* Olmazsa olmaz’ı.

konular, geçmişten gelen düşünsel birikim temelinde tartışılır. İşaya Üşür'ün dediği gibi,

şurada “genel denge”nin o şık denklemlerini yazarken, burada “para”nın hikmetinden bahsederken, beride “büyümenin”/”kalkınmanın” o esrarlı ve büyüleyici şekillerini çizerken, daha ötede “emek değerlerin” erdeminden ya da “küreselleşmenin” meziyetlerinden... söz ederken kalemimin mürekkebi ya zarif mezar taşlarının “ruhu” ile dolmuşsa ben ne yapacağım? (...)

Bu tarih bilincidir, bilim bilincidir. (İktisadi) düşünce tarihi, kalemlerimizin vicdanıdır. Tarih vicdanımızdır (Üşür, 2003: 212).

Girişteki kısa Keynes alıntısının da anlattığı üzere, iktisadi düşünce, toplumun maddi koşullarından, yani ekonomik koşullarından, kurumlarından, değerlerinden etkilendiği gibi, onları etkiler de (Hunt, 2009: 20; Özel, 2001: 24-25; Buğra, 2011: 11; Dowd, 2013: 18). İktisadın konusunun toplumların maddi refahı olduğu ölçüde bu etkinin ne yönde olduğu, insan yaşamı için oldukça önemlidir.

İktisadi düşünce tarihi bilgisinin önem taşımasının bir sebebi de, bir bilim olarak iktisadın ortaya çıkışından kısa sayılabilecek bir süre sonra, iktisat biliminin kapsamında ve yönteminde meydana gelen dramatik değişimle ilgilidir. Klasik politik iktisattan³ “marjinal devrim” olarak adlandırılan kopuşla, bilimin bugün ulaştığı olduğu noktanın temelleri atılmıştır.

Tarihten, mekandan bağımsız, evrensel geçerliliği olan iktisadi yasalar ortaya koyduğu iddiasında olan hâkim iktisat teorisinin öncülünün, bilimin henüz yetkinleşmemiş hâli olduğu düşünülebilir. Nitekim akademik çevredeki genelgeçer

³ Fransızcası “*économie politique*” olan terim, “politik iktisat” ya da “siyasal iktisat” olarak Türkçeleştirilmesi gerekirken “ekonomi politik” olarak çevrilmiştir (Savran, 2008: 278) ve terimin dilimizdeki yaygın kullanımı budur. Biz bu çalışmada, terimin doğru çevirisi olan “politik iktisat”ı kullanacağız.

kanı, klasik iktisatçıların, bilimlerinin basit, ilkel hâli ve öğrenilecek önemsiz bir dersten fazlası olmadığıdır (Dobb, 1960: 1). İktisat bilimi açısından çok önemli olan bu konuyla ilgili bilgi sahibi olabilmek için klasik teorinin, neoklasik teorinin ona karşıt olarak gelişiminin ve birinin düşünce alanındaki hâkimiyetini diğerine bırakmasının dinamiklerinin incelenmesi gereklidir.

İktisat düşüncesinin izlerini Antik Çağ'a kadar sürmek mümkündür. Platon ve Aristoteles'in dönemin mübadele, ev idaresi gibi konularına kafa yorduklarını, bu konularla ilgili görüş belirttiklerini biliyoruz. Bununla beraber, Antik Çağ'da ekonomi henüz toplumun bütününden ayrılmış bir biçimde algılanmamıştı (Buğra, 2011: 48). Antik Çağ düşünürlerinin incelediği diğer konular gibi iktisadi konular da, insanın toplumsal yaşamını ideal gördükleri ölçütlere referansla ele alınıyordu.

Orta Çağ'a gelindiğinde toplum hâlâ, Antik Çağ'da olduğu gibi, insanların maddi çıkar değil; karşılıklı, değişen yükümlülükler temelinde bir aradılığı olarak yorumlanıyordu (Tawney, 1963: 29).

Orta Çağ'da toplumsal yaşam ve düşüncede dinin egemenliği söz konusuydu. Bu, iktisadi düşünce için de geçerliydi; iktisadi sorular, etik ve ahlak perspektifinden değerlendiriliyordu.

Orta Çağ'ın sonlarına doğru Avrupa ekonomisinde büyük genişleme yaşandı. 16. yüzyılda, İngiltere'de kapitalist üretim tarzı ortaya çıktı.

Kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışı, toplumun çoğunluğunun geçim sağlama ve yaşam tarzlarında önemli değişiklikler gerçekleştirdi. Tarım ve zanaata dayanan geleneksel üretim biçimlerinin yerini manifaktür üretimi ve daha sonra fabrikalar almaya başladı. İnsanın geçimi, artık toplumsal bir ideale göre değil, piyasa koşullarına

göre belirleniyordu. Klasik ekonomi politik, bu tarihsel dönemin ürünüdür; kapitalist üretim tarzının işleyiş dinamiklerini araştırır.

Klasik ekonomi politik okulunu kimlerin oluşturduğu, iktisadi düşünce tarihinde tartışmalı bir konudur. “Klasik iktisatçı” nitelemesini ilk kullanan kişi olan Marx’a göre klasik politik iktisat William Petty ile başlar; 1830’larda sona erer ve yerini ‘bayağı iktisat’a⁴ bırakır⁵ (Dobb, 1960: 133). Keynes’e göre ise klasik okula J. S. Mill, Marshall, Edgeworth ve Pigou da dâhil edilmelidir.⁶

Politik iktisat, ekonominin bir bütün olarak gelişimini, üretimi, birikimi ve bölüşümü, uzun dönem analizi çerçevesinde inceler.

Politik İktisat bize, servetin üretimi, bölüşümü ve tüketimini düzenleyen yasaları anlatır (Mill’den aktaran Milonakis ve Fine, 2008: 13).

⁴ Marx’ın bayağı iktisatçılar olarak isimlendirdiği kişiler McCulloch, Senior, Bastiat ve Say’in takipçileridir (Dobb, 1960: 134).

⁵ “İlk ve son defa olmak üzere belirteyim ki, klasik ekonomi politik dediğim zaman, sadece görünüşteki ilişkilerin sınırları içinde kalan, deyim yerindeyse en kaba görüngülere akla uygun bir açıklama bulmak ve burjuvazinin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için, bilimsel ekonominin çoktandır biriktirdiği malzemeyi durmaksızın eşeyen, ama bunların dışında, burjuvazinin üretim ajanlarının içinde yaşadıkları ve mümkün olanlar içinde en iyisi saydıkları kendi dünyaları hakkındaki bayağı ve bencilce düşüncelerini bilgiççe bir kılı-kırk yarıncılıkla sistemleştirmekle ve bunları ezeli ve ebedi gerçeklermiş gibi ilan etmekle kendisini sınırlayan bayağı iktisadın tersine, W. Petty’den bu yana burjuva üretim ilişkilerinin iç bağlantılarını araştırmış bütün iktisatçıları kastediyorum” (Marx, 2011: 90).

⁶ “‘Klasik iktisatçılar’ ifadesi, Ricardo ve James Mill ve bu iki iktisatçıdan önce yaşamış olanları yani en yüksek aşaması Ricardiyen iktisat olarak belirtilen teorinin kurucularını da kapsayacak biçimde ilk kez Marx tarafından kullanılmıştır. Bense, ‘klasik okula’, belki de kullanım hatası yaparak, Ricardo’dan sonra gelenleri yani (örneğin) J. S. Mill, Marshall, Edgeworth ve Prof. Pigou olmak üzere Ricardiyen iktisat teorisini benimseyen ve kusursuz hâle getirenleri dâhil etme alışkanlığını edindim” (Keynes, 2008: 13).

Toplumunu bir bütün olarak ele alır ve toplumsal ilişkileri sınıflar temelinde analiz eder.

Ekonomi politik, (...) iktisat (ekonomi) bilimini sınıflar arasındaki ilişkilerin araştırılması olarak gören ve kapitalizm tahlilini emek değer teorisi olarak anılan çerçeveye içinde geliştiren iktisadi düşünce okuludur. (...) [E]konomi politik kapitalist toplumu sınıflar arasındaki ilişki ve çelişkiler temelinde anlamaya yönelir (Savran, 2008: 277).

Klasik politik iktisat, temelde, bir üretim teorisidir (Dobb, 1960: 39). Metallerin değerleri, üretim ilişkileri temelinde tanımlanmıştır. Mülk sahipliğince belirlenen toplumsal sınıflar, üretime, yine sahip oldukları mülkiyet tarafından belirlenen işbölümüne göre katılırlar.

Klasik Okul'un iktisat bilimindeki hâkimiyeti, 1870'lerin başında yayınlanan üç kitabın, Carl Menger'in *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre (İktisadın Prensipleri)*, William Stanley Jevons'un *The Theory of Political Economy (Politik İktisat Teorisi)* ve Léon Walras'ın *Éléments D'économie Politique Pure (Teorik İktisadın Temelleri)* eserlerinin 1890'larda yarattığı büyük etkiyle sona ermiştir. Bu üç iktisatçı tarafından aynı dönemde birbirlerinden bağımsız geliştirilen marjinalizm, bireyin fayda azamileştirici olduğu kabulüyle, faydanın ve faydaya dayalı olarak açıklanan değerini türevsel hesaplarla formüle edilmesidir. Marjinalizm, klasik iktisat teorisinden ciddi bir kopuş gerçekleştirmiştir; öyle ki bazı kaynaklarda "marjinal devrim" olarak adlandırılmaktadır.

Marjinalizmle klasik iktisadın en önemli yöntemsel farklarından biri, analiz birimleridir. Klasik iktisat toplumu bütüncül bir şekilde ele alırken ve insanların birbirleriyle toplumsal ilişkilerine odaklanırken, marjinalizm, analiz birimi olarak bireyi alır. Marjinalizmin bireyi, toplumsal özelliklerinden sıyrılmış, haz azamileştirici ve rasyoneldir. Bu evrensel insan doğası kabulü, marjinalist teorisinin üzerinde

yükseldiği temeldir. Bu insan tipinin Veblen tarafından yapılan “şen şakrak, coşkulu” eleştirisine göre:

Hazza odaklı insan kavramında kişi, uyarıma bağlı olarak yeri değişen ama şekli değişmeyen mutluluk arzusuyla dolu homojen bir top gibi titreşen bir zevk ve acı terazisidir. Öncesi ve sonrası yoktur. Kuvvetler sepetinden bir dış etkiye maruz kalıp da yerinden oynatılmadıkça kararlı dengesini sürdüren, yalıtık, eksiksiz bir insan müsveddesidir. Eleman uzayında durumdan vazife çıkarır ve kuvvetler paralelkenarınca yamultulana kadar ruhsal eksenini etrafında topaç gibi döner. Darbenin kuvvetine maruz kalınca da, kendinden-şarjlı arzu topu gibi başlangıçtaki huzuruna kavuşur (Veblen'den aktaran Dowd, 2013: 125).

Klasik iktisadi analizin üretim alanına yoğunlaşmasına ve değerleri üretim maliyeti temelinde nesnel olarak açıklamasına karşılık marjinalistler, analizlerinde mübadele alanına odaklanır ve değeri, rasyonel bireyin metaya atfettiği öznel faydayla açıklarlar.

Klasik analizde insanların ve ulusların zenginliğiyle ilgili bir bilim olan iktisat, nesnel emek değer kuramı yerini öznel fayda kuramına bırakırken bir tercih kuramı hâline gelmiştir (Buğra, 2011: 14). Örneğin klasik iktisadın öncülerinden Smith'e göre politik iktisatın problemi, halkı da, hükümdarı da zengin etmektir (Smith, 2011: 455); Ricardo'ya göre bir ülkenin servetinin artışı ve artan ürünün dağılımının kurallarının saptanmasıdır (Ricardo, 1962: 24); Malthus'a göre ise, zenginlik artışını etkileyen sebepleri araştırmaktır (Malthus, 1974: 21).

Jevons'a gelindiğinde, iktisadın amacı, “en az acıyla en fazla haz satın alarak mutluluğu maksimize etme”ye evrilmiştir (Jevons, 1965: 23).

Bu çalışmada, klasik politik iktisattan marjinalizme geçişteki kuramsal dönüşüm, ücret kavramı çerçevesinde incelenecektir.

Kapitalist üretim tarzının yerleşmesi ve sonrasında Sanayi Devriminin kapitalist gelişmeye verdiği büyük itki neticesinde toplumun git gide daha büyük bölümünün geçimi, ücrete dayalı hâle gelmeye başlamıştır. Örneğin 2015 yılında Türkiye’de ücretli çalışma, tüm çalışma biçimlerinin %67,7’sini oluşturmuştur (TÜİK, Şubat 2015 İşgücü İstatistikleri). Ücret, toplumun çoğunluğunun maddi koşullarını doğrudan etkilemektedir.

Çalışmamızın amacı, klasik politik iktisattan marjinalizme geçerken, iktisatçıların ücret kavramını ele alışlarında nasıl bir dönüşümün gerçekleştiğini ve bu dönüşümünün maddi toplumsal dinamiklerini ortaya koymaktır. Çalışmamızda, klasik politik iktisat ve marjinalizm başlıkları altında değerlendireceğimiz iktisatçıların öncelikle değer teorilerine değinilecek, sonrasında emeğin (emek gücünün) değeri olan ücret teorileri, iktisatçıların teorilerini oluşturdukları maddi koşullarla birlikte ele alınacaktır. İncelemeye, ücret düşüncesinin dönüşümünün ve bunun toplumsal devinim/dönüşümle ilişkisinin daha açıklıkla görülebilmesini sağlayacağı düşünüldüğünden ve kuşkusuz, bugünkü düşünme biçimlerine katkılarının inkâr edilemez olduğundan klasik politik iktisat öncesi ücret düşüncesi ile başlanacak. Bu ilk bölümde, Antik Çağ ve Orta Çağ’da dönemlerin ücret konusundaki hâkim düşünceleri ortaya konulacak. İkinci bölümde klasik politik iktisat okulunun başlıca isimlerinin değer ve ücret teorileri incelenecek ve klasik politik iktisadı yetkinlikle eleştiren Marx’ın değer ve ücret teorileri ele alınacaktır. Çalışmamızın üçüncü ve son bölümünde “marjinal devrimi” gerçekleştiren üç isim Carl Menger, William Stanley Jevons ve Léon Walras’ın değer ve ücret teorileri incelenecek, marjinalist ücret teorisinin nihai biçimini formüle eden John Bates Clark’a kısaca değinilecek ve ücret düşüncesinin dönüşümünün dinamikleri ile ilgili bir tartışmaya yer verilecektir.

I. KLASİK POLİTİK İKTİSAT ÖNCESİNDE ÜCRET DÜŞÜNCESİ

İktisadi düşünce, toplumun maddi koşullarıyla ve törel tutumlarıyla karşılıklı ilişki içindedir. Yani onlardan etkilenir ve onları etkileme gücüne sahiptir. Toplumların üretim tarzları ve iktisat düşünceleri arasındaki karşılıklı etkileşimi ve klasik politik iktisadı önceleyen ve üzerinde etkide bulunduğu tartışmasız olan düşünsel temeli kavrayabilmek için, ücret kavramını incelememize, klasik politik iktisadın doğuşundan daha geriye giderek başlayabiliriz.

I.1. Antik Çağ'da “Mutlu” ve “İyi” Bir Yaşam İdeali

İktisadi düşüncenin izlerini Antik Çağ'a kadar sürebilmenin mümkün olduğundan bahsetmiştik. Antik Çağ'da ücret kavramına yaklaşımı incelemek için, dönemin düşünce sistematüğini karakterize eden, eserleri insanlığın düşünme biçimini önemli ölçüde etkilemiş olan ve etkilemeye devam eden Platon ve Aristoteles'in, kavram üzerine görüşlerine başvurmalıyız. Öncelikle, düşüncelerinin geliştiği maddi ortamla ilgili fikir sahibi olabilmek üzere Antik Yunan polislerindeki sosyal ve ekonomik yaşamı kısaca inceleyelim.

Yunan polislerinde ekonomik hayat, kendine yetme ve diğer polisler ve bölgelerle ticari ilişkiler sürdürme çabası olarak karakterize edilebilir (Küçükkalay, 2014: 78). Polislerdeki temel ekonomik faaliyetler, henüz kavramsal bir bütün olarak “ekonomi” kavramıyla açıklanmamış olmakla beraber (Finley, 2007: 6)⁷, tarım ve çeşitli zanaatlardır.

⁷ Ayşe Buğra, Antik Çağ toplumlarının üretim, dağıtım ve tüketim faaliyetlerinin bütünü oluşturduğu bir ekonomileri olduğunu; bu anlamda sorunun “ekonominin varlığı ya da yokluğu değil, neden toplumun bütününden ayrılmış şekilde algılanmadığı” olduğunu söyler (Buğra, 2011: 48).

Atina yurttaşlarının çoğu, geçinmek için çalışırdı (Wood, 2008: 219). Bunlar, kendi tarım topraklarında çalışan ya da zanaatle uğraşan kişilerdi. Bununla birlikte, üretimde köle emeği kullanımı da yaygındı. Ücretli emek ise, Antik Çağ dünyasında var olmasına rağmen üretimde önemli bir etken değildi (Finley, 2007: 67), bu yüzden bu dönemde ücret kavramına ilgi sınırlıydı.

Antik Çağ'da politik, ekonomik ve etik değerler birbirlerinden pek farklı değillerdi ve bu konulardaki görüşlerde ahlaki yargılar hâkimdi. (Haney, 1949: 29, Finley, 2007: 55). Bu tutum, Antik Çağ düşünürlerinin ücret kavramsallaştırması için de geçerlidir.

Platon (M.Ö. 427 – M.Ö. 347) ve Aristoteles (M.Ö. 384 – M.Ö. 322) toplumun doğal olarak sınıflara bölünmüş olduğunu düşünürler, ideal devletlerinde de sınıflar varlığını sürdürür. Sınıflar, toplumsal yaşamın sürdürülmesindeki işlevlerine göre tanımlanırlar.⁸

Platon'un bölüşüm düşüncesi toplumu oluşturan tüm sınıfların mutluluğunun sağlanması amacıyla yola çıkarak oluşmuştur. Koruyucular sınıfı için ücretin sadece geçimlerini sağlamaya yetecek kadar olması, yani koruyucuların boğaz tokluğuna çalışması, mal mülk edinmemesi gerekir. Mal mülk edinmelerine izin vermediği için “koruyucuları pek de mutlu yaşatmadığı söylenirse” vereceği cevap, ideal devletinde yurttaşların mutluluğuna verdiği önemi gösterir niteliktedir:

Biz devletimizi, bütün topluma birden mutluluk sağlasın diye kuruyoruz. Yoksa bir sınıf, ötekilerden daha mutlu olsun diye değil; çünkü, kurduğumuz devlette doğruluğu, en kötü yönetilen devlette de eğriliği kolayca görürüz (Platon, 2011: 116).

⁸ Platon, üç toplumsal sınıfın, yönetici, koruyucu ve çalışan sınıfın görevlerini değiştirmesi ve birbirinin işine karışmasını bir devlet için yıkıcı ve en büyük suç olarak görür (Platon, 2011: 133).

[K]anunların kaygısı birtakım yurttaşlara ötekilerden üstün bir mutluluk sağlamak değil, yurttaşları ya inandırarak, ya zorlayarak birleştirmek, her birine toplum içinde görebileceği iş payını aldırarak, böylece bütün toplumu birden mutluluğa götürmektir (ibid, s. 237).

Devletin amacının, bazı yurttaşların değil, bütün toplumun mutlu olmasını sağlamak olduğunu düşünen Platon, zengin ve yoksulların bir arada bulunduğu toplumları onaylamaz. Ona göre devlet için en büyük kötülük bölünme, yani yurttaşların aynı şeylere üzülüp sevinmemesidir:

[B]irleştiren şey sevinç ve acı ortaklığı değil midir? Bütün yurttaşların aynı kazanç ve aynı kayıplara mümkün olduğu kadar birlikte sevinip üzülmeleri birleştirmez mi onları? (...) Araya ayrılık sokması, herkesin tek başına sevinip üzülmesi, başkalarının mutluluğuna, mutsuzluğuna, devletin ve teklerin kazanç ve kayıplarına aldırması değil midir? (...) Bu ayrılığın kaynağı nedir? Yurttaşların "benim", "benim değil", "bana yabancı" derken bu sözlerle ayrı ayrı şeyleri anlamaları değil mi? (ibid, s. 166-167).

Platon'un mutlulukta eşitlik düşüncesine karşın, Aristoteles'in bölüşüm düşüncesi eşitliğe değil, adalete vurgu yapar. Aristoteles'e göre, iki tür adalet vardır, dağıtıcı ve düzeltici adalet. Yurttaşlar eşit değildir ve eşit olmayan kişilere eşit şeyler (onur, para ya da diğer şeyler) verildiğinde toplumda çatışmalar ve suçlamalar ortaya çıkar. Eşit olmayan kişilere eşit olmayan şeyler verilmesi, dağıtıcı adalettir (Aristoteles, 2014a: 95-96). Düzeltici adalet ise, alışverişlerdeki adalettir. Geometrik oranlama olarak da tanımlanan dağıtıcı adaletten farklı olarak, düzeltici adalet aritmetik oranlamadır. "Nitekim doğru bir kişinin kötü birini ya da kötü birinin doğru birini dolandırması ve doğru birinin ya da kötü birinin zina yapması arasında hiç fark yoktur; yasa yalnızca zararın farkına bakar ve onlara eşit muamele yapar" (ibid, s. 97).

Aristoteles, alışveriş ilişkilerinde fiyatın adaletli belirlenmesi gerektiğini düşünür. Bu, çalışan ile işveren arasındaki alışverişte, çalışanın emeğinin karşılığı olan

ücretin belirlenmesi için de geçerlidir. Fakat Aristoteles için adil olan, basitçe, yasalarda yer alan değildir. İşçi ve işveren arasında yapılan sözleşmenin dava konusu olamayacağını söyleyen yasaları eleştirir: Ücret belirlemesini, ücreti ödeyen kişinin değil, güvenilir bir kişinin yapmasının daha adil olacağını söyler (ibid, s. 176). Bu, ücreti ödeyen kişinin pazarlıktaki avantajlı konumu dolayısıyla işçiye adaletsiz davranmasına karşı bir önlemdir.

Aristoteles ve Platon, yurttaşların (Aristoteles'in ideal devletinde köleler ve işçilerin yurttaş olmadığı göz önünde bulundurulmalı) iyi yaşam sürmeleri ideale sahiptirler. İyi yaşam ise, yurttaşların yoksulluk içinde bir hayat sürdükleri durumda mümkün olamaz, yani yoksulluk iyi yaşamla bağdaşmaz. Yoksulluk insanı küçültür (Platon, 2011: 119), yoksullardan şehir kurulamaz (Aristoteles, 2014b: 111).

İyi yaşam perspektifinde Aristoteles'in yazılarına özel bir dikkat göstermeliyiz çünkü ideal devletinde, yurttaşların iyi bir yaşam sürmesi gerektiği düşüncesi oldukça belirleyicidir:

[D]evlet yatırımdan fazla bir şeydir; amacı, yalnızca yaşamayı olanaklı kılmak değil, yaşanmaya değer bir yaşamı kurmaktır (Aristoteles, 2014b: 101).

[A]çıktır ki, devlet yalnızca, aynı yerde yaşayan ve üyelerini kötülükten alıkoyan, mal ve hizmetlerin değiş tokuşunu sağlayan bir topluluk diye tanımlanamaz. (...) Devlet, herkesin, aileleri ve akrabaları içinde iyi yaşamalarını, yani tam ve doyurucu bir yaşam sürmelerini olanaklı kılabilme içindir. (...) [İ]yi yaşam demek, bizce, mutlu ve soylu yaşamaktır (ibid, s. 103).

Kendi kaynaklarına dayanarak, iyi düzenlenmiş bir toplumda yaşayanların başlarına kötü rastlantılar gelmedikçe, yaşamlarını en iyi geçiren kimseler oldukları kabul edilebilir (ibid, s. 241).

Apaçıktır ki, kim olursa olsun, herkesin mutlu olarak yaşayabileceği ve hareket edebileceği biçimde düzenlenmiş bulunan bir anayasa, en iyi anayasadır (ibid, s. 244).

Aristoteles için kabul edilebilir geçimin miktarı da, bu doğrultuda, iyi bir yaşam sürme fırsatına erişebilme perspektifiyle belirlenir. İyi bir yaşam, erdemli eylemlerin yapıldığı yaşamdır ve bunu gerçekleştirebilmek için gerekli maddi donanıma sahip olunmalıdır. İyi yaşam her zaman birtakım maddi malların varlığını gerektirir (Aristoteles, 2014b: 243, 268; 2014a: 21). Geçim, bu malların sağlanmasına yetmelidir.

Aristoteles, “iyi yaşam” düşüncesiyle tutarlı olarak, iyi yürütülen bir şehirde, yurttaşların, aşağılık işleri yapmaktan kurtulmuş olmaları gerektiği fikrine sahiptir. Aşağılık işler, vücudun durumu üstünde bozucu bir etkisi olan bütün uğraşlar ve para karşılığı yapılan bütün işlerdir çünkü bu işlerle uğraşan kimselerin erdemlerini ve yeteneklerini geliştirmeye zamanları olmaz. Aristoteles, yurttaşların aşağılık işlerden kurtulmalarının bir yolunu göremez, bu yüzden, en iyi devlette, işçinin yurttaş yapılmamasını önerir.

Antik Çağ düşünürleri, maddi zevkleri ve istekleri küçümseme eğilimindeydiler. Platon’a göre yurttaş için iyi hayat, maddi sahipliklerce zengin olunan bir hayat değil, ölçülü ve sağlam bir hayattır. Kişilerin hayatında da, toplumun hayatında da kötülüklerin kaynağı olan şey, başkalarından çok mal edinmek hırsıdır.

Aristoteles’e göre, zenginliğin kendisi, amaç olmamalıdır. Zenginlik, iyi bir yaşam için yeterli mali bağımsızlığı yaratacak bir araçtır (Aristoteles, 2014b: 24). Amaçları salt servet biriktirmek olan insanları eleştirir:

Bazı kimselerin kafalarına bunu koymalarının nedeni, iyi yaşama değil, yalnızca yaşama istekli olmalarıdır; yaşam isteği sınırsız olduğu için, ona yararlı olanı da sınırsız olarak isterler. (...) Böylelikle, bu da mülkiyet sahibi olmaya bağlı görüldüğü için, tüm etkenlikleri para kazanma üstünde odaklaşıyor ve para kazanmanın ikinci türü de [değiş

tokuşa dayalı para kazanma] bundan ileri gelir. (...) Bütün yetilerimizi böyle [para kazanmak için] kullanmak ise doğaya aykırıdır (Aristoteles, 2014b: 27).

Para kazanmayı iki kategoriye ayırarak inceler: Biri zorunlu ve kabul edilecek niteliktedir; diğeri, ticari olanı, değiş tokuşa dayanır (ibid, s. 29).¹⁰ Zorunlu nitelikteki, yalnızca tarafların gereksinmesini karşılayacak kadardır, faydalı malların başkalarıyla takas edilmesidir; süreç bundan ileri götürülmez. Bu faaliyet *Oikonomia* (*ev idaresi*) olarak adlandırılır. Değiş tokuşa dayanan para kazanmaya ise kınanmayla bakılabilir çünkü doğadan değil, insanların birbirleriyle alışverişlerinden çıkmaktadır. Amacın salt para kazanmak olduğu bu faaliyet ise *Chrematistics* (*krematistik*) olarak adlandırılır.

Platon'un alışveriş konusundaki düşünceleri daha katı ve kısıtlayıcıdır:

Şimdi bir kötülük daha söyleyeceğim, bak bakalım en büyüğü bu değil mi? (...) Bütün mallarını satma ve başkalarınınkini satın alma serbestliği, her şeyi elinden alınmış bir insanın, devletin hiçbir parçasıyla ilişii olmadan toplum içinde kalması, ne tüccar, ne işçi, ne atlı, ne yaya asker olmadan yalnız ve yoksul olarak yaşaması. (...) Bunu önlemek için de hiçbir şey yapmadıkları da meydanda. Yoksa kimi alabildiğine zengin, kimi çıplak kalasıya yoksul olmazdı (Platon, 2011: 278).

Platon için bilim de, insanı iyiye götürdüğü ölçüde yararlıdır. Nitekim, en yüksek bilimin konusu, “iyinin ta kendisi, ideasıdır” (ibid, s. 219).

[N]esnelere gerçekliğini, kafaya da bilme gücünü veren iyi ideasıdır. Bunu iyi bil. Bilinen şeyler olarak gerçeğin ve bilimin kaynağı odur. Ama, bilim ve gerçek ne kadar güzel olursa olsunlar, şuna inan ki, iyi ideası onlardan ayrı, onların çok üstündedir. Görünen dünyada ışığın ve gözün güneşle yakınlığı olduğunu düşünmek doğru, ama onları güneş

¹⁰ Para kazanmanın doğal ve en uygun (doğru) türünün bazı kârlı dalları 1)hayvan yetiştiriciliği, 2)toprak sürme bilgisi, 3)arıcılık ve insana faydalı kuşları ve balıkları yetiştirme bilgisidir. Öteki yollar 1)ticaret, 2)-faizle-ödünç para vermek, 3)vasıflı ya da vasıfsız işçi olarak ücretle çalışmaktır (ibid, s. 30).

saymak yanlış olduğu gibi, kavranan dünyada da bilim ve gerçeği yakın saymak doğru, ama onları iyinin ta kendisi saymak yanlıştır. İyinin yeri elbette ikisinin de üstünde, çok yükseklerdedir (ibid, s. 225).

Görüldüğü gibi, Antik Çağ yazılarında ücret, adalet, ahlak ve iyi yaşam perspektifiyle açıklanmıştır. İnsan, toplumsal yaşam içindeki işlevinden, toplumsallığından ayrılmadan değerlendirilmiştir. İyiliği, erdemi, mutluluğuyla ideal toplumu oluşturan en önemli unsurdur ve bu ideallere uygun bir yaşam sürmelidir.

Antik Çağ'dan Orta Çağ'a gelindiğinde, Avrupa'da Hristiyanlığın ortaya çıkması, düşüncede ve maddi yaşamda egemen olması ve artan nüfusla birlikte toplumun ekonomik yaşamında görülen gelişmelerle, iktisat düşüncesi de değişime uğramıştır.

I.2. Orta Çağ'da Ücret Düşüncesi

Orta Çağ, maddi yaşam ve düşüncede dinin egemen olduğu bir dönemdi. Yaşamın ritmi kilise tarafından kontrol ediliyor, politik, felsefi, hukuki, iktisadi düşünceler de teolojinin bir yönü olarak görülüyordu.

İktisat, bağımsız bir disiplin olarak gelişmemişti. Orta Çağ iktisadi düşünceleri, ekonomik yaşamın mekanikliğiyle değil, etik ve ahlak sorularıyla doluydu (Wood, 2004:1).

12. yüzyıl sonlarında Avrupa ekonomisi büyük bir dönüşüm geçirdi. Nüfus arttı. Nüfus artışı yoğun tarıma, toprağın ıslahına, marjinal toprakların ekime açılmasına neden oldu. Nüfus artışı ayrıca pazar için yoğunlaştırılmış üretime, yerel pazarların genişlemesine, iç ticaret ve sanayinin gelişmesine yol açtı. Dış ticaret de uyarıldı, fuarlar yapılmaya başlandı. Doğuyla yeni ilişkiler, yeni ticaret rotaları oluşturdu ve yeni metaller batı pazarlarına ulaştı. Kasabalar ve şehir kültürü gelişti. Yatırım ve

kambiyo bankacılığı geliştii, çeşitli yasal araçlar (kambiyo senetleri ve farklı tiplerde ortaklık sözleşmeleri) yaygınlaştı. Tüccarlar okuma yazma öğrendi (ibid, s. 5).

Ekonomideki dönüşüm, düşünme biçiminde de dönüşüme yol açtı. Üniversitelerde¹¹ teoloji ve hukuk düşünceleri geliştii. Ekonomik konulardaki düşünceler de bu gelişmeden etkilendi. Mülk sahipliği kurumu henüz gelişmemişken var olmayan doğal hukuk-pozitif hukuk çatışması ortaya çıktı. Zenginliği kötülükle, fakirliği iyilikle ilişkilendiren eski teolojik yaklaşımlar, zenginliği iyilikle, fakirliği kötülükle ilişkilendiren yaklaşımlara evrildi (ibid, s. 43).

Orta Çağda ücret, önemli bir tartışma konusu değildi çünkü ücretli çalışma yaygın değildi. Ücretler genellikle fiyatlarla birlikte “adil fiyat” kavramı kapsamında tartışılırdı.¹²

Adil ücretin belirlenmesinde esas olan, çalışan ve işveren arasındaki sözleşmeydi.¹³ Fakat bu ücretin geçimliliğin altına düşmemesi gerekirdi (Epstein,

¹¹ “12. yüzyıl Rönesansı”nın ilahiyat dışı öğrenimin önemli olduğu ilkesinin etkisiyle, hukuk, tıp, sanat, felsefe ve müzik fakültelerinden oluşan üniversiteler, kilise beratıyla kurulmaya başlanmıştır. Süreç 1088 yılında Bologna Üniversitesi’nin kurulmasıyla başlamıştır; 1300 yılına gelindiğinde İtalya, Fransa, İngiltere ve İspanya gibi başlıca Avrupa ülkelerinde bir dizi üniversite bulunmaktadır (Davies, 2011: 390).

¹² Adil fiyat, üzerine uzun tartışmaların yapıldığı bir konudur. Kavramı basitçe tanımlamak, anlaşılması açısından eksiklik barındırmakla birlikte, fikir sahibi olabilmek adına, “verilenle alınan nesnel eşitliğini sağlayan fiyat” olduğunu söyleyebiliriz (Nell-Breuning, 1950: 1).

¹³ İncil’de bununla ilgili bir kıssa vardır. Kıssaya göre, üzüm bağı sahibi, sabahın erken saatlerinde, bir peni karşılığında bir gün bağda çalıştırmak üzere işçilerle anlaşır. İşçiler işe başladıktan üç saat sonra, bağ sahibi, pazarda aylak gezen adamlar görür, bağında çalışmalarını teklif eder, adamlar kabul eder ve çalışmaya başlarlar. Bu, altıncı, dokuzuncu ve on birinci saatlerde de tekrarlanır. İş gününün sonunda, ücretler, işe son giren işçiden başlamak üzere dağıtılır. Son giren işçiye bir peni verilir, diğer gruplara da öyle. Sıra çalışmaya ilk başlayan işçi grubuna geldiğinde, işçiler, bir peniden daha fazlasını alacaklarını düşünmektedirler fakat onlar da bir peni alırlar. Bunun üzerine itiraz ederler: Bir saat çalışan kişiyle aynı ücreti almaları yanlıştır. Bütün gün boyunca işin yükünü

1991:53). Papa IV. Innocent (1195–1254), yoksul kişiyi sefaletе düşüren, geçimliğin altında ücretin, kesinlikle adaletsiz olduğunun altını çizmişti (ibid, s. 63).

13. yüzyıl sonrası iktisat düşüncesinin gelişiminde, Aristo'nun çalışmalarına ulaşılmasının da etkisi vardır. Geç Orta Çağ düşünürleri, Aristo'nun, insanların iyi bir yaşam sürmeleri için maddi donanıma sahip olmaları gerektiği görüşünden etkilenmişlerdir. Paris Üniversitesi'nden Jean de Meun (1240–1305), yoksulluğun günaha yol açtığını, ruhun aşırı zenginlikle de aşırı yoksullukla da bozulacağını söylemiştir. Augustine'e göre zenginlik yararlıdır ve insanın kutsal yolculuğunda işe yarayabilir fakat kendisi için istenilmemesi gereken bir şeydir. Ünlü Alman Kilise Doktoru Albert the Great (1200–1280) aşırı servet gibi aşırı yoksulluğun da iyi yaşama engel olabileceğini, çünkü yoksulluğun gerekli kişisel donanımların uyum ve yeterliğini bozacağını söylemiştir. Skolastik düşüncenin en önemli filozoflarından Aquinas (1225-1274) zenginliğin erdeme yol açtığı sürece iyi olduğu, ölçüsünü aşarsa erdemi engelleyeceği, iyi değil, kötü olacağı düşüncesindedir (Wood, 2004: 46, 50).

13. yüzyılın en etkili düşünürlerinden Giles of Rome (1243–1316), maddi sahipliklerin önemine dikkat çekmiş ve kralların ve prenslerin halkın iyi yaşayabilmesi için maddi sahipliklerce zengin olmalarını sağlamaları gerektiğini söylemiştir (ibid, s. 117).

Giles of Rome, adil ücretten daha azını ödemenin, işçinin özgürce pazarlık edebilecek pozisyonda olmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir. İşçinin kendisi ve ailesini besleme ihtiyacı istismar edilemez. Bu adaletsiz ve günahtır. Aquinas da

onlar çekmişlerdir. Bağ sahibi ise, bunda bir yanlış olmadığını, işçilere, anlaştıkları bir peniyi verdiğini söyler (Matthew 20: 1-16). Sözleşme “kutsal”dır.

işçilerin genellikle var olma mücadelesinde olan yoksul insanlar olduklarını ve ücretlerin tam ve zamanında ödenmesi gerektiğini düşünür (ibid, s. 152; Langholm, 1998: 118). Orta Çağ'ın en önemli filozof ve teologlarından John Duns Scotus (1265-1308), bir kişinin ihtiyacını gidermek için metanın adil fiyattan fazlasına satılabileceğini fakat diğer kişinin ihtiyaç durumundan yararlanılamayacağını söyler (Epstein, 1991: 62).

Orta Çağ düşüncesinde ücret kavramsallaştırması, Antik Çağ düşüncesinden farklı olarak genellikle teolojik kökenlidir. Fakat insanın geçimini temel alması bakımından, Antik Çağ düşüncesiyle süreklilik gösterir. Bu dönemde de ücretin belirlenmesinde ahlaki yargılar belirleyicidir. İnsanın geçiminin güvenceye alınması, (kimi görüşlere göre daha fazlası, örneğin iyi bir yaşam sürme) kişiler arası sözleşmelerden tartışmasız biçimde üstün tutulmuştur. Hatta bazı düşünörlere göre yasalardan bile: Aquinas, acil ve bariz ihtiyacı olan biri, başka seçeneği yoksa, hırsızlık yapabilir, demiştir (Wood, 2004: 60).

Orta Çağ'ın düşünce sistematığında belirgin öneme sahip düşünörlerin ücret ile ilgili yazılarından, dönemin ücret düşüncesine dair genel bir fikir edindikten sonra, yeni üretim tarzı, kapitalizm, ve bu üretim tarzının klasik iktisat teorisi ile devam edebiliriz.

II. KLASİK POLİTİK İKTİSATTA ÜCRET DÜŞÜNCESİ

Marx, kapitalist üretim tarzının temel koşulunu, üretim araçları tekeline sahip sermaye sahibi sınıfın ve özgür emekçilerin varlığı olarak açıklar. Emekçiler iki anlamda özgür olmalıdır: ekonomi-dışı zorlamalardan ve geçim araçlarından özgür olmalıdır (Marx, 2011: 687). Geçim araçlarından yoksun ve hayatını sürdürmek için satabileceği tek şey emek gücü olan işçi sınıfının mülk sahibi sınıf tarafından ekonomik zor yoluyla sömürülmesi, yani işçinin üretim sürecinde yarattığı artık değere el konulması, kapitalist üretim tarzının karakteridir.

Bu çalışmada benimsenen Marksist perspektifle, kapitalizmin 16. yüzyılda İngiltere’de ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

İngiltere’de 13. yüzyılda başlayıp 16. yüzyılda yaygınlaşan çitleme hareketleri, geçimini bu topraklardan sağlayan insanları yerinden etmiş ve geçimleri için sahip oldukları tek şeyi, emek güçlerini satmak üzere emek piyasasına itmiştir. Kapitalist üretimin diğer koşulu, bu mülksüz sınıfın emek gücünü üretimde kullanmak için kiralayacak üretim araçları sahibi sınıftır. 16. yüzyıla kadar, hâlihazırda gelişmiş bulunan ticaret ve tefeci sermayesinin üretim sermayesine dönüşmesi, lonca yasaları ile kısıtlanmıştı. 16. yüzyılda lonca yasalarının askıya alınmasıyla sermayenin üretime yönelmesindeki engel kalkmış oldu. Sermaye, bu koşullarda üretim sürecine yön verme evresine geldi, zanaatkârların üretiminin yerini, eve iş verme sistemi almaya başladı.

Bu yüzyılda ayrıca, yeni ekonomik düzene engel teşkil edecek diğer bir unsur olan Katolik kilisesinin gücü azaldı. Ortaçağ Avrupasında en büyük toprak sahibi sınıf olan ruhban sınıfı ekonomik değişim konusunda tutucuydu. 16. yüzyılda Almanya’da

başlayan Reform hareketi, Avrupa'ya hızla yayıldı. Kilise mülklerine el konuldu. Reform hareketi, Avrupa'da kilisenin maddi ve manevi alandaki egemenliğini yıktı.

“Kilise mülkleri, geleneksel toprak mülkiyeti ilişkilerinin dinsel dayanağını oluşturuyordu. Bu dayanak yıkıldıktan sonra geleneksel düzenin uzun süre ayakta tutulması mümkün değildi” (Marx, 2011: 694).

17. yüzyıla gelindiğinde, kapitalizm İngiltere'de hızla gelişmeye devam ediyordu. Fakat merkantilist sınırlamalar ve kral tarafından belirli gruplara verilen ekonomik ayrıcalıklar, yeni kapitalist sınıfın kâr arayışına engel olmaktaydı. Yeni ekonomik düzen, öncülünün sınırlayıcı siyasal kurumlarından kurtulma ihtiyacındaydı. İki ekonomik düzenin kurumlarının çatışma hâlinde olduğu bu yüzyılda önemli siyasal gelişmeler yaşandı. Kralın keyfî yönetimine karşı halk yığınları ve kapitalist sınıf birlikte savaştı. 1640 yılında toplanan ve on iki yıl süren Uzun Parlamento, kral tarafından verilen tüm tekelleri iptal etti. 1688 burjuva devriminden sonra ise vergi koyma, askere alma ve ordu bütçesi kararlarında parlamento yetkili kılındı. “Çoğu zaman olduğu gibi, bu noktada da iktisat siyaseti önceledi” (Kılıçbay, 2014: 10).

17. yüzyılda, entelektüel ortamın da hızla değişen ekonomik ve toplumsal yapıya koşut olarak geliştiğine tanık olundu. Bu çağda, insan doğasına ilişkin yeni kuramlar ortaya atıldı (Hunt, 2009: 57). Liberalizm ve bireycilik düşünceleri gelişti. Aydınlanma düşünürleri geleneksel düşünme biçimlerinden kopup, akıl yoluyla gerçeğe ulaşılabileceğini yazdılar. Bu, evreni anlama ve açıklamada köklü bir referans kaymasıydı (Üşür, 2003: 217) ve kapitalizmin, faaliyetlerini kısıtlayan kurumlardan ve düşünce sistemlerinden özgürleşmesinde önemli bir adımdı.

18. yüzyılın ikinci yarısında, kapitalizmin yükselişindeki en önemli aşama, hatta Hobsbawm'ın deyimiyle “insan yaşamının yazılı belgelere geçmiş tarihindeki en köklü dönüşüm” (Hobsbawm, 2005: 13) olan sanayi devrimi gerçekleşti.

Kapitalizmin bu tarihten [Tudor devrinin sonları] sonraki hızlı yol alışında iki dönüm noktası oldu. Bunlardan biri on yedinci yüzyıldaki (...) imtiyazlı şirketler içindeki mücadeleleri ve Cromwell devrimiyle doruğuna varan tekelciliğe karşı parlamenter mücadeleyi içeren siyasal ve toplumsal değişimlerdi. (...) İkinci dönüm noktası ise (...) endüstri devrimidir (Dobb, 1992: 18).

Sanayi devrimiyle, üretimi eskisinden çok daha hızlı ve daha az emek kullanılarak gerçekleştirecek makineler keşfedildi, teknik yenilikler hızla çoğaldı.

1750 yılına gelindiğinde İngiltere, ulusal ölçekte bir piyasa ekonomisiydi (Hobsbawm, 2005: 26).

18. yüzyılda, kapitalizm geliştikçe ve sermaye artışının kaynağı ticaretten üretime kaydıkça, artık değer kaynağının üretim süreci olduğu anlaşıldı. Orta Çağ'ın sonlarından sanayi devrimine kadarki dönemde iktisadi düşünce ve politikada hâkim olan, artığın kaynağının ticaret olduğunu söyleyen Merkantilist teoriler¹⁴, ekonomik yapıdaki bu dönüşümle birlikte itibar kaybetti.

18. yüzyılın ilk yarısında gelişen Fizyokrasi, artığın kaynağının üretim olduğunu söyledi. Fizyokratlar, ekonomiyi “doğal düzen” ile açıkladılar ve merkantilist sınırlamaları doğal düzene aykırı gördükleri için reddettiler.

1776 yılında, kapitalist üretim tarzının ilk bütünlüklü ve kapsamlı incelemesi, İngiltere’de yayınlandı.

¹⁴ Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, 17. yüzyılda merkantilist düşüncede de bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönemin merkantilist yazarları, üretim konusuna ağırlık vermeye başlamışlardır (Öziş, 2001).

II.2. Adam Smith

Adam Smith'in (1723-1790) açıklayıcı ve kapsamlı ilk iktisat metni sayılan *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations* (*Milletlerin Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine İnceleme*) adlı eseri, İngiltere'de 1776 yılında yayınlandı. Smith kitabını, bilimsel, teknik, sosyal ve ekonomik alanda devrimsel dönüşümlerin yaşandığı, ekonomik sistem ve bununla beraber toplumsal düzenin değişmekte olduğu bir tarihsel atmosferde yazdı.

Smith, kapitalist ekonominin kapsamlı ve yetkin bir analizini geliştirdiği kitabı yayınlandığında hâlihazırdaki iktisadi teoriler kapitalist sistemin işleyişini bütüncül bir biçimde kavramış olmaktan uzaktı. Nitekim kitabında, dönemin iktisat düşüncesi ve politikasında hâlâ kısmen etkili olan merkantilist teorileri eleştirdi. Ülkenin servetinin kaynağının diğer ülkelerden fazla değerli maden biriktirmek olduğunu düşünen¹⁵ merkantilist teorilerin aksine, zenginliğin yalnız altın ve gümüşten değil, ülkenin topraklarından, evlerinden, her türlü tüketim eşyalarından oluştuğunu söyledi. Yukarıda kısaca bahsettiğimiz gibi, kapitalizmle artık değer üretimi sürecinden elde edilmeye başlanmasıyla, ticareti zenginlik kaynağı olarak gören teorilerin açıklayıcılığını yitirdiği anlaşıldı. Teoride, ekonomideki gelişmenin uyardığı bu dönüşüm *Milletlerin Zenginliği*'nde, Adam Smith'in merkantilizm eleştirisinde izlenebilir. Smith'in merkantilizm eleştirisindeki önemli bir diğer nokta da tekellerdir. Tacirlerin ve sanayicilerin "başının altından çıkan" merkantilizm, tüketicilere zararlı

¹⁵ Smith'in merkantilistlerle ilgili bu iddiası hatalıdır; merkantilistler zenginliği değerli madenler olarak görmezler (Öziş, 2001: 77). Merkantilistlere göre zenginlik, doğal ve yapay zenginlik olarak ikiye ayrılır: Doğal zenginlik, topraktan, yeraltından ve sudan sağlanan ürünler, yapay zenginlik ise emek gücü kullanılarak üretilen ürünlerdir (ibid, s. 56-57).

olması pahasına, tekel uygulamalarıyla bu sınıfları kollamıştır (ibid, s. 733). Tekel, tüketicilerin malı daha ucuza almalarını engellediği için yürürlükteki bu uygulamalar, tüketicinin çıkarını, üreticinininkine feda etmiştir.

Her ülkede gereksindiklerini en ucuza verenden satın almak, büyük halk topluluğunun her zaman çıkarıdır ve çıkarına olması gerekir. Sorun öylesine gün gibi açıktır ki, bunu ispat için, tutup zahmete girmek gülünç olur. (...) Bu bakımdan, onların çıkarı büyük halk topluluğunun menfaatine taban tabana aykırıdır (ibid, s. 673).

Smith'in, ülkenin refahının artırılması gayesinin belirleyici olduğu kitabında, toplumun refahına aykırı gördüğü yerleşim yasalarını da eleştirir. Kapitalizmde emeğin ve sermayenin çeşitli işlerde getirisi az çok aynı olur çünkü üstünlüğü bulunan bir işe, dezavantajlı işte çalışanlarca akın edilir, bu iki işin getirisi kısa zamanda eşitlenir. Yani piyasa mekanizmasının varlığında, insanlar mevcut işlerden kendilerine en çok kazanç sağlayacak olanını bulabilirler. Smith, insanların menfaatlerine uygun işleri en iyi kendilerinin bulabileceklerini, buna engel olmanın hem insanların özgürlüğünü çiğnemek hem de refahlarını azaltmak demek olduğunu söyler (ibid, s. 108, 135, 485). Ayrıca kişi, kendi çıkarı doğrultusunda davranırken, toplumun çıkarını, gerçekte onu savunma amacıyla olduğu zamandakinden daha etkin şekilde korur (ibid, s. 485). Bu yüzden, yoksulların yer değiştirmelerini engelleyen yasaları eleştirir.

II.2.1. Emek değer kuramı ve reddi

Smith, malların fiyatından ilk bahsettiği bölümde (Birinci kitap, V. bölüm), emeğin bütün malların değişim değerinin gerçek ölçüsü olduğunu söyledi. Fakat bir sonraki bölümde emek değer teorisinin, sermayenin bazı ellerde birikmeye başlamasından önceki durumda geçerli olduğunu ekledi ve üretim araçlarının özel

sahipliğinin üretim tarzını belirlediği mevcut durum için, bu teoriyi reddetti. Mevcut kapitalist üretim koşullarında, “mal mevcudunu talihin eline bırakmayı göze alan girişimcinin kârları”nın, malın fiyatına, emek ücretlerini ödeyen miktara ek olarak eklenmesi gerekir. Kâr, malın fiyatında emek ücretlerinden büsbütün farklı bir unsur olup, tamamen farklı ilkelerle düzenlenir (ibid, s. 54). Toprağın özel mülk olduğu durumda da toprak sahibinin rantı, malın fiyatına üçüncü bir öge olarak girer. Malın fiyatı, bu üç bileşenin toplamından oluşur. Fiyatın, birbirinden bağımsız olarak belirlenen ücret, kâr ve rantın toplamından oluştuğunu söyleyen Smith’in değer kuramı “toplama teorisi” olarak anılır.

Smith, sınıfsız toplumda emek değer kuramının geçerli olduğunu, kapitalist toplumda ise ürünün sınıflar arasında bölüşümünün, kuramı geçersizleştirdiğini düşündü. Aslında emek değer kuramı, “açıklanması gereken bir mübadelenin olmadığı basit toplumda mübadeleyi açıklama amacıyla geliştirilip, mübadelenin olduğu topluma geçildiğinde reddedildi” (Milonakis ve Fine, 2008: 60). 41 yıl sonra Ricardo, Smith’in bu teorisinin hatalı olduğunu, bölüşümün değerleri etkilemeyeceğini gösterdi.

Smith, malın fiyatının, kapitalist toplumu oluşturan üç sınıfın, emekçiler, kapitalistler ve toprak sahiplerinin paylarının toplamı olduğunu belirttikten sonra, bu üç parçanın büyüklüğünü belirleyen şartları ayrı ayrı ele aldı.

Öncelikle, malın fiyatını doğal fiyat ve pazar fiyatı olarak ikiye ayırdı. Doğal fiyat, bir toplulukta ücretin, kârın ve rantın alışılmış ya da ortalama düzeyidir ve toplumun genel durumu (zenginliği ya da yoksulluğu; ilerlemesi, gerilemesi ya da yerinde sayıyor olması) ile düzenlenir (Smith, 2011: 59). Pazar fiyatı ise “gerçekten pazara getirilen miktar ile, o malın doğal fiyatını yahut onu oraya iletme için

ödenmesi gerekli toprak rantının, emeğin ve kârın tüm değerini ödemeye hazır olanların talebi arasındaki oranla düzenlenir” (ibid, s. 61).

Toprağın mülk edinilip sermayenin bazı ellerde birikmesinden önce, toplumun ilkel durumunda, emek ürününün tümü emekçininindi. Bu koşullar böyle devam etmiş olsaydı, emek ürününün tümü emekçiye ait olmaya devam edecek ve işbölümündeki gelişmelerle emeğin üretici gücü ve ürettiği ürün gitgide artacak, mallar ucuzlayacak ve emeğin gerçek ücreti artacaktı. Fakat tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizmin gelişimiyle, üretim araçları sahipleri emeğin ürettiği değer bir kısmına el koymaya başladı.

Kapitalizmde ücretler, çıkarları birbirine karşı bu iki sınıf, çalışanlar ve işverenler arasındaki sözleşmeyle belirlenir. Bu sözleşmede, işverenlerin açık bir üstünlüğü vardır çünkü sayıları azdır ve birleşmeleri çalışanlara göre çok daha kolaydır. Birleşmelerini cezalandıran yasalar yoktur fakat çalışanların birleşmeleri yasaklanmıştır. Ayrıca iki sınıf arasındaki çatışmalarda, mülk sahibi işverenler, ücretleri ancak kıt kanaat yaşayabilmelerine yeten işçilerden daha uzun süre dayanabilirler. Bu yüzden, işgücü talebinin arzı aştığı istisnai durumlar dışında ücretler, işverenlerin lehine oluşur.

Emeğin para-ücretini, emeğe karşı olan talep ve yaşam için gerekli maddeler belirler ve “herhangi bir mal için olan gibi, insana karşı olan talep de insan üretimini kaçınılmaz şekilde yoluna koyar” (ibid, s. 88); fazla ise azalmasını, az ise çoğalmasını sağlar. Talep, artan bir çalışan nüfusuna gerek duyuyorsa ücretler geçimlikten yüksek, durağan nüfusa gerek duyuyorsa geçim düzeyinde, çalışan nüfusundan fazlaysa geçimlik düzeyden düşük olur.

Emeğin ücretinin artması, ona olan talebin artmasına bağlıdır. Peki talebin artışı neye bağlıdır? Emeğe olan talebi artıracak tek şey, ulusal zenginliğin sürekli artışı (verili zamandaki büyüklüğü değil), yani büyümedir (ibid, s. 75). Bu da iş bölümünün¹⁶ gelişmesiyle emeğin üretici güçlerinin artışı sayesinde gerçekleşir. Aksi durumda işçi nüfusunun sürekli artışı, çalışanların iş bulabilmek için aralarında “açık eksiltme”ye girişmelerine sebep olur. Ücretler (Malthus’un daha sonra “insanlığın” ücretlerin düşüşünü önleyemeyeceğini söyleyerek eleştireceği) “insanlığa yaraşır en düşük kerte”ye iner (ibid, s. 77-78).

Daha önce de belirttiğimiz gibi emeğin para-ücreti, emeğe karşı olan talep ile yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin fiyatına bağlıdır (ibid, s. 35, 94, 985). Emekçinin “yaşamı için gerekli ve elverişli maddeler”, Smith’in analizinde, emekçinin hayatını sürdürmesi için tüketmesi gereken salt biyolojik değil tarihsel ve toplumsal olarak da belirlenmiş gereksinimleri içerir:

Tüketim malları ya zorunlu maddelerdir ya da şatafat maddeleridir.

Zorunlu maddelerden, hem yaşamı sürdürmek için vazgeçilemeyecek kadar gerekli malları hem de, kendini bilen kimseleri, en alt tabakadan da olsalar, ülke âdetine göre yoklukları halinde edebe aykırı bir duruma düşürecek her şeyi anlıyorum. Örneğin, bir bez gömlek, doğrusu, yaşam için zorunlu bir madde değildir. Yunanlılarla Romalıların çamaşırları yoktu ama, öyle sanırım ki pek rahat yaşarlardı. Gelgelelim, şimdiki zamanda Avrupa’nın çoğu yerinde, kendini bilen bir gündelikçi, bir bez gömleksiz ortaya çıkmaya utanır (Smith, 2011: 984-85).

Smith’in ücret düşüncesinde ele aldığı insan, biyolojik değil, toplumsal bir öznedir; “mutluluğa”, “rahata”, “itibara” sahip olmayı bekleyen toplumsal bir varlıktır.

¹⁶ Smith, işbölümünü, insan doğasının mübadele eğiliminin kaçınılmaz sonucu olarak görmüştür. Mübadeleyi, onu doğuran tarihsel ve toplumsal koşullardan yalıtıp, insan doğasının sonucuna bağlamıştır.

İşçinin geçinmek için sarf ettiği emek de “işçinin rahatından, özgürlüğünden ve mutluluğundan özveride bulunmasıdır” (ibid, s. 35).

Smith’in kapitalist ekonomi üzerine analizinde toplumun adalete, eşitliğe, mutluluğa sahip olması gerektiğine vurgu vardır. “Kapitalizmi, sadece ekonomik lojistik değil, başarısı adalet ve özgürlüğe bağlılığı gerektiren bir etik tasarı olarak görmüştür” (Wells, 2014: 90).

Halkın alt tabakaları durumundaki bu düzelme, topluluk için bir fayda mı, yoksa sakınca mı sayılmalıdır? Daha ilk bakışta bunun cevabı pek basit gözükmemektedir. Her büyük siyasal topluluğun en büyük kısmını, türlü türlü hizmetçiler, ırgatlar, işçiler oluşturur. Büyük kısmın alın yazısını düzelden şey ise, bütün için, hiç de sakınca sayılamaz. Üyelerinin pek çoğu yoksul ve sefil olan bir topluluk, elbette serpilip mutlu olamaz. Sonra, halk topluluğunun tümünü besleyip giydirenlerin ve barındıranların, emeklerinin ürünü üzerinde, kendilerini oldukça iyi besleyip, giydirecek ve barındıracak kadar payları olması, yalnızca adalet gereğidir (Smith, 2011: 86).

Fransa, Kuzey Amerika’ya göre çok zengin bir ülkedir. Ama servet bölüşümü eşitliğe daha aykırı olduğu için, bu ülkelerin birincisinde, ötekenden çok fazla yoksulluk ve dilencilik vardır (ibid, s. 533).

Büyük mülkiyet bulunan yerde büyük eşitsizlik olur. Çok varlıklı bir zengine karşılık, en aşağı beş yüz yoksul bulunmak gerekir ve tek tük kimsenin bolluk içinde yüzmesi, yokluk çekenlerin çok olması demektir. Zenginin bolluk içinde oluşu, yoksulu çileden çıkarır. Yoksulu çoğu kez, zenginin mallarına saldırmaya hem ihtiyaç dürter, hem kıskançlık kışkırtır. Nice yılların, yahut belki birbirini kovalayan birçok kuşakların emeğiyle elde edilmiş bulunan o değerli mülkiyetin sahibi için güven içinde bir tek gece bile uyuyabilmek, ancak mülki makamın kanat germesi ile kabil olur (ibid, s. 789-790).

Bütün hayvan çeşitleri, tabii, beslenme araçları oranında çoğalır. Hiçbir hayvan türü bundan öteye çoğalamaz. Ama uygar toplulukta, yiyecek kıtlığı yalnız alt tabakalardaki insan türünün fazla çoğalmasına set çekebilir (ibid, s. 87).

İlgisi salt maddi iktisadi büyüme değil, toplumun tüm kesimlerinin refahının artışı üzerinedir. Nitekim, politik iktisadın amacını, halka bol bir geçim sağlamak ya da halkın kendisi için bol bir geçim sağlamasını mümkün kılmak olarak tanımlamıştır.

Bir devlet adamı ya da kanun yapıcı ile ilgili bir bilim kolu sayıldığında, siyasal ekonomi, iki ayrı amaç güder: Birincisi, halka bol bir gelir veya geçim sağlamak yahut daha doğrusu, onların, kendileri için böyle bir gelir ve geçim sağlamalarını mümkün kılmak; ikincisi, devleti ya da toplumu kamu hizmetlerine yetecek bir gelirle donatmaktır. Halkı da, hükümdarı da zengin etmek gayesini gözetir (Smith, 2011: 455).

Smith, uzun dönem dinamik iktisadi analiziyle, toplumda sermaye birikimi, bunu sağlayacak olan koşullar ve sermaye birikiminin olası sonuçlarını araştırır. Bu analiz yöntemi, dinamik kapitalist ekonomide, bölüşümü belirleyen sınıfsal ilişkilerin olmasa da, bölüşüm oranının değişebileceği düşüncesine olanak sağlar. Smith, kapitalist ekonomide sermaye birikiminin, geçim konusunda üzerinde özellikle durduğu, sefaletlerini uzun uzun anlattığı çalışan sınıfın koşulları üzerinde olumlu etki yaratacağını düşünür; kapitalizmin başarısı konusunda iyimserdir. Serbest piyasanın pazarı ve işbölümünü artırarak emek üretkenliğini artıracığını, bu sayede sermayenin ve milletlerin zenginliğinin artacağını, çalışanların durumunun düzeleceği kanısındadır.

Bununla birlikte, piyasa düşüncesiyle ilgili yaygın kanının aksine, Smith, tutucu bir serbest piyasa taraftarı değildi.

Bilakis, Smith'in piyasa savunusu, onun feodal topluma olan antipatisinin sonucuydu. (...) Ona göre, [piyasanın kendi hâline bırakılmasının] sonucu, düşük verimliliğin ortadan kalkması, (...) pazarın genişlemesi, işbölümünün ve milletlerin zenginliğinin artması olacaktır (Milonakis ve Fine, 2008: 52).

On dokuzuncu yüzyılın tipik “liberal amentüsü” olarak minimalist hükümetler ile kendi kendini düzenleyen pazarların yararlarına duyulan dogmatik inanç (...) Smith’e bütünüyle yabancıydı (Arrighi, 2009: 56).

Smith’in piyasaya müdahaleye karşı olan tutumu da, dönemin koşulları dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Smith’in müdahaleyi olumsuz görmesi, günümüzde örneğin asgari ücret belirlenmesinin piyasaya müdahale olarak algılanıp reddedilmesinden farklı saiklerdedir. Smith’in zamanında piyasaya müdahale, tek el ve lonca yasalarında olduğu gibi genellikle güçlü üreticinin korunması şeklinde gerçekleşiyordu.¹⁷ Nitekim,

Kanun ne zaman işçi ücretlerini yoluna koymaya kalksa, bunları yükseltecek yerde alçaltır (Smith, 2011: 146).

[P]arlamento kararları, hâlâ, bir takım zanaatlarda ve bir takım yerlerde, ücretleri düzenlemeye çalışmaktadır. Nitekim III. George’un 8’inci saltanat yılında çıkarılan kanun, herkesin tuttuğu bir yas zamanı hariç olmak üzere, Londra ile beş mil çevresi içinde, bütün terzi ustalarının, işçilerine günde iki şilin, yedi buçuk peni’den fazla para vermelerini; işçilerin de bunu kabul etmelerini ağır cezalarla yasak ediyor. Kanun koyucu, ustalarla bunların işçileri arasındaki anlaşmazlıkları düzenlemeye kalktı mı, akıl hocası hep ustalardır (ibid, s. 158).

Smith’in karşısında olduğu yasalar, emeğin ücretinin düşürülmesi ya da tekeli (ticaret kısıtlamaları ya da lonca sistemi şeklinde olan) destekleyen yasalardı. İşçiler için olumlu olan yasaları ise destekliyordu.

İmparatorluğun yöneticileri, İrlanda, Hindistan ve Çin gibi çok farklı yerlerde kısıtlılara müdahale etmeyi reddetmelerini haklı göstermek amacıyla Smith’ten sık sık alıntı yapmış

¹⁷ Fakat “müdahale, ‘insanların geçimlerini sağlamalarının koşullarını toplumsal düzenlemelerle gerçekleştirmek gerekir’ gibi ahlaki bir tavır” (Buğra, 2012: 16) olarak tanımlandığında, Smith’in insanların geçimi pahasına serbest piyasayı savunduğu iddia edilebilir.

olsalar da, Smith'in kamu politikasına etik yaklaşımında, yoksulların ihtiyaçlarına destek olmak amacıyla müdahaleyi dışlayacak hiçbir şey yoktur (Sen, 2003: 32).

Smith'in, bölüşüm analizinde adalet, eşitlik, mutluluğa yaptığı vurgu ele alındığında, genel anlamda insan refahı, özel anlamda ücret düşüncesinin önceki çağlarla süreklilik sergilediğini söyleyebiliriz. Fakat Smith'in çağı, eski üretim tarzlarından devrimci bir kopuş gerçekleştiren kapitalizm çağıydı ve kapitalizmle insanların geçim sağlama yolları ve maddi dünyayla ekonomik ilişki kurma biçimleri bütüyle değişmişti. Eski zanaatlerin, tarımın, yaratıcı üretim faaliyetlerinin yerini büyük halk topluluğunun, "birkaç pek basit işlemle, çoğu zaman bir iki işlemle sınırlanmış" çalışması; özgür çalışmanın yerini katı saat disiplini; günlük yaşamın sadece bir parçası olan çalışmanın yerini yaşayabilmek için çalışma almaya başlamıştı. Sermaye, iş gününü, "çığı andıran şiddetli ve ölçsüz bir saldırganlıkla" artırıyor; iş gününün uzatılması önündeki "töreden ve doğadan, yaştan¹⁸ ve cinsiyetten, gündüzden ve geceden kaynaklanan her türlü engel yok edilmişti" (Marx, 2011: 270).

Piyasa, insanların neyi ne zaman ne kadar üreteceklerini belirliyordu. Bu koşullarda insanların geçimi de piyasaya bağlıydı. "İhtiyaçlar ve beklentilerin piyasa kategorileriyle tanımlanmaya başladığı, dolayısıyla insanların hayatlarını idame ettirmeleri için gerekli geçim olanaklarına sahip olmaları veya olmamalarının sadece ekonomik bir sorun hâline geldiği bir ortamda" yayınlanan ve bu dönüşümün ideolojik temellerini yansıtan (Buğra, 2012: 15) *Milletlerin Zenginliği*, bu anlamda bir kopuşu yansıtır.

¹⁸"Kapitalist antropolojiye göre çocukluk çağı 10 yaşında ya da en fazla 11 yaşında sona eriyordu" (Marx, 2011: 273).

II.3. David Ricardo

18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde İngiltere’de Sanayi Devrimi’nin ivmesi artmıştı. Teknik yenilikler çoğalıyor, üretimin verimliliği ve büyüme artıyordu.

Tablo 1. Britanya’da çıktı artışı, 1700-1831 (yıllık % büyüme)

	GSYİH	Sanayi	Tarım
1700-60	0.7	0.7	0.6
1760-80	0.6	1.3	0.1
1780-1801	1.4	2	0.8
1801-31	1.9	2.8	1.2

Kaynak: Berg (2005: 10).

Tablo 1’de görüldüğü gibi, 1700-1760 yılları arasında yılda %0,7 olan sanayi büyüme hızı 1780-1801 arasında %2’ye, 1801-1831 yılları arasında ise %2,8’e ulaşmıştı.

Tablo 2. Britanya’nın istihdam, gelir, harcama ve yerleşim yapıları, 1700-1840 (%)

	1700	1760	1800	1840
Tarımda erkek işgücü	61.2	52.8	40.8	28.6
Sanayide erkek işgücü	18.5	23.8	29.5	47.3
Tüketim/Gelir	92.8	73.6	76.3	80.1
Yatırım/Gelir	4	6.8	8.5	10.8
Kent nüfusu	17	21	33.9	48.3

Kaynak: Crafts (2000: 45).

Sanayi Devriminin istihdam, yatırım ve kentleşme yapısında yarattığı dönüşümü Tablo 2’de gözlemleyebiliriz. Kentlerde sanayinin gelişmesi, kırdaki insanların çalışmak için kentlere akmasına yol açmıştır. 1700 yılından 1760 yılına gelene kadar tarımda istihdam edilen erkeklerin sayısı, sanayide istihdam edilenler lehine sürekli düşüş göstermiştir. Bu dönemin getirdiği önemli bir diğer dönüşüm de, yatırımın artan ağırlığıdır. Bu dönemde tasarrufların arttığını ve üretimi geliştirecek yatırımlara artan oranda aktarıldığını görüyoruz. Kent nüfusu da, sanayileşmeye koşut olarak sürekli artış göstermiş, 1700 yılında %17’den, 1840 yılında %48,3’e yükselmiştir.

Tablo 3. Britanya'nın sektörlere göre büyüme rakamları, 1700-1831 (%)

Sektör	Sanayi Öncesi 1700-60	Sanayi Devrimi	
		1770-1801	1801-31
Pamuklu	1,4	9	6
Demir	0,6	5	4,5
İnşaat	0,7	3,2	2,9
Toplam, tüm sanayiler	1	2	2,8

Kaynak: Freeman, Louçã (2013: 213).

Sanayi Devrimi öncesi ve sırasındaki büyüme rakamları, dönüşümün boyutlarını yansıtır. Sanayi Devrimi denilince akla ilk gelen sektör olan pamuklu sanayi büyüme oranı %1,4'ten %9'a çıkmıştır. Önemli bir büyüme gerçekleştiren diğer bir sektör olan demirin büyüme oranı da Sanayi Devrimiyle birlikte %0,6'dan %5'e yükselmiştir.

Sanayi Devrimi, üretim tekniğinde getirdiği köklü değişikliklerle, insanların hayatlarını idame ettirme tarzlarında da önemli bir dönüşüm yarattı. Fabrikaların düşük maliyetli ucuz ürünleriyle rekabet edemeyen zanaatkârlar, işyerlerini kapattılar ve emek güçlerini satmak zorunda kaldılar. Ayrıca fabrika, insanlara, alışık olmadıkları bir çalışma ritmi dayattı. Dinlenme ve tatil fırsatına sahip oldukları eski iş yapma tarzlarının yerine, çalışma saatlerine sıkı sıkıya bağlı oldukları ve yemek saatleri dışında kesintisiz on iki/on dört saat çalıştırıldıkları bir sistemle karşı karşıyaydılar.

Bunlarla birlikte, 1790'larda savaş ve kötü hasat sebebiyle işçilerin alım gücü düştü. Kötüleşen yaşam koşulları halkın hoşnutsuzluğuna yol açtı. 1795'te, "ülkeyi kaplayan daha önce görülmemiş yiyecek ayaklanmaları" yaşandı ve bu ayaklanmaların bazılarında Milisler'in isyancıların yanında yer aldığı görüldü (Thompson, 2012: 192). Aynı yıl, krala karşı bir "Serzeniş" yayınlandı: "Hangi nedenle bizler, gözle görülen bolluğun ortasında, böylece açlığa mahkûm ediliyoruz? Niçin, sürekli çalışıp

çaladığımız hâlde yokluk ve perişanlığın sıkıntısını çekiyoruz? (...) Parlamenter Ahlaksızlık (...) köpüren bir burgaç gibi emeklerimizin meyvesini yutuyor” (Thompson, 2012: 194).

Açlıkla yüz yüze olan ve 1790’lardaki yaygın siyasi propagandanın da etkisiyle politikleşen işçilerin başkaldırısı yaygınlaşıyordu. Bunun önlenmesi için 1799-1800’de işçi örgütlemesini engellemeyi hedefleyen Birleşme Karşıtı Yasa çıkarıldı.

Bu yasa da işçi ayaklanmalarına engel olamadı. Glasgow’da 1812 yılında dokuma işçileri genel grev yaptılar. Bu, 1822’de tekrarlandı.

Yeni düzene isyanının başka biçimleri de vardı: 1811-1813 arasında, işçiler, işlerini kaybetmelerine sebep olduklarını düşündükleri makineleri kırdılar.

Ekonomik politik okulunun düşünsel doruğunu temsil eden David Ricardo’nun (1772-1823) (Savran, 2012: 56) *On the Principles of Political Economy and Taxation* (*Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*), 1817’de İngiltere’de bu tarihsel süreçte yayınlandı. Savaş sonrası yoksulluk, işsizlik ve ekonomik durgunluk, bununla birlikte gelen işçi isyanları döneminde yazan Ricardo, siyasal iktisadın temel sorununu, mal mevcudunun toplumdaki üç sınıf, toprak sahipleri, emekçiler ve kapitalistler arasında bölüşümünün yasalarının saptanması olarak gördü.

Ricardo’nun analizinin konusu bütün olarak ekonomik sistem, temel analiz birimi ise sınıflardı (Milonakis ve Fine, 2008: 14). Fakat sınıfları, Smith’in yaptığı gibi, kapitalist sisteme özgü tarihsel bir kategori olarak tanımlamadı. Smith, sınıfların toplumun ilkel çağlarında var olmadığını, mal mevcudunun bazı kişilerin elinde birikmesiyle ve toprağın sahiplenilmesiyle oluştuğunu söylemişti. Ricardo ise, sınıfların var oluş koşullarını açıklamadı, varlığını veri aldı.

[Klasik ekonomi politiğın] son büyük temsilcisi Ricardo, sınıf çıkarlarının, ücret ile kârın, kâr ile toprak rantının karşıtlığını safça toplumsal bir doğa yasası kabul ederek, bu

karşılığı, bilinçli bir şekilde, araştırmalarının hareket noktası haline getirir. Ne var ki, böylece burjuva ekonomi bilimi de artık ötesine geçemeyeceği sınırlarına gelip dayandı (Marx, 2011: 24).

Marx'ın "sınırın ötesi" ile ifade etmek istediği, kârın, artık değerden ayrılmasıdır (Savran, 2012: 67). Ricardo bunu başaramadıysa da, geliştirdiği emek değer teorisiyle Marx'ın artık değeri ve kapitalist sömürüyü anlatabilmesine giden yolun taşlarını döşemiş oldu.

Adam Smith, sınıfsız toplumda metanın değerini, üretilmesi için gereken emek miktarının belirlediğini; fakat üretim araçlarının, toprağın ve sermayenin, özel ellerde biriktiği durumda bunlara sahip olan toprak sahibi ve kapitalist sınıfın da üründen pay alacağını, dolayısıyla metanın değerinin bu üç sınıfın, toprak sahipleri, kapitalistler ve işçilerin gelirlerinin toplamından oluştuğunu söylemişti. Ricardo, bölüşümün metaların değerini değiştirmeyeceğini, sınıflı toplumda da metaların değerinin üretilmeleri için gerekli emek miktarıyla belirlendiğini göstererek temelini Adam Smith'in atmış olduğu emek değer kuramını inşa etti.

Politik iktisadın ilk saf teorik sistemi olan *Principles*'in (Dobb, 2002: 66) ilk bölümü "Değer Üzerine"dir. Bu bölüm şu cümleyle başlar:

Bir malın değerini ya da o mal karşılığında değişilecek malların miktarını, onu üretmek için gereken görelî emek miktarı belirler; emeğe ödenen karşılığın çokluğu ya da azlığı değil (Ricardo: 2008: 7).

Ricardo'nun değer, malda içerilen emeğe bağlı olduğu konusunda kuşkusu yoktur. Nitekim, "yararlılığın değişim faaliyeti için kesinlikle zorunlu olsa da, değişim değerinin ölçütü olamayacağını" (Ricardo, 2008: 8) söyledi, yani değeri faydanın yarattığını reddetti. Emeğin değişim değerinin ölçüsü olması, Ricardo'ya göre, "siyasal iktisat açısından son derece önemli bir öğretiyi ifade eder" (ibid, s. 9).

Yararlılığa sahip malların değişim değerlerinin kaynağı az bulunur olmaları ve elde edilmeleri için gerekli emek miktarıdır. Ricardo değer analizini, çoğaltılabilen mallarla sınırladı, yani değerlerini az bulunur olmalarından alan malları değer analizinin dışında bıraktı.

Gerekli emek, malın üretiminde sadece doğrudan yararlanılan emek değil, malın üretiminde kullanılan bina, makine gibi üretim araçlarının üretiminde kullanılmış olan emektir. Yani kapitalist sınıfın sahip olduğu üretim araçları, geęmiőte harcanmış emeğin ürünüdür.

Malların görelideğerleri, içerdikleri emek miktarına göre belirlenir. Ücretlerdeki bir artış, mallarda içeren emek miktarları sabit kaldığı sürece, görelideğerleri değiştirmez. Fakat üretimde farklı değerde, dayanıklılıkta ve farklı devir süresine sahip sermayelerin kullanımı durumunda, bağlı sermayelerdeki bu deęiőtiklik malların görelideğerlerine, içerdikleri emekle birlikte etkide bulunur. Bununla birlikte, bu malların görelideğerlerinde, ücret artışının etkisi en fazla yüzde 6 ya da 7 dolaylarında olur. Bölüşümün değerleri etkileyebileceğine dair Ricardo'nun yaptığı bu açıklama (ya da "tadilat"), emek değer teorisinin sorgulanmasına, hatta kimi yazarlarca %93 emek-değer teorisi olarak adlandırılmasına (Stigler, 1958) neden olmuştur. Ricardo'nun malda içeren değer bileőimlerini ayıramaması ve artık değeri kavramsallaőtıramaması dolayısıyla ortaya çıkan bu sorun, daha sonra Marx tarafından çözülecektir.

Rant, Ricardo'nun değer kuramında önemli bir yer tutar. Ricardo'ya göre, rantın gelişimini düzenleyen yasalar, kârın gelişimini düzenleyenlerden farklıdır. Bir ülkede yerleşimin başladığı ilk zamanlarda topraklar bol ve bereketlidir ve henüz mülk edinilmemiştir. Bu topraklar için rant ödenmez. Toplum ilerlemeye başladığında,

nüfus çoğaldığında bereketli toprakların hepsi ekime açılmış olacak ve artan nüfus, daha az bereketli toprakların ekime açılmasını gerektirecektir. Bu daha az bereketli toprakta, aynı ürünün yetiştirilmesi bereketli toprağa göre daha fazla emek zamanına gereksinim duyacaktır. Fiyatlar, en zahmetli üretim koşullarında üretilen ürüne göre belirlenecek, dolayısıyla malın fiyatı artacak, daha az emekle üretime devam edilen bereketli topraktaki ürün de bu daha yüksek fiyattan satılacak, fiyat farkı da rant olarak bereketli toprağın sahibine kalacaktır. Dolayısıyla rant, ürünün fiyatının nedeni değil, sonucudur.

Üretim maliyeti derken, her durumda, ücretler ve kârlardan bahsediyorum (Aktaran Stigler, 1958: 360).

Rant getirmeyen topraktan elde edilen ürün iki parçaya ayrılır: Ücret ve kâr. Ücret, tüketim maddeleri fiyatına bağlıdır, kâr ise ücretlere. Çünü kâr, üründen emeğin ücreti düşüldükten sonra kalan kısımdır. Kârları belirleyen “yalnızca ve yalnızca” ücretlerdir. Ücretin yükselmesi kârı düşürür, düşüşü kârı artırır. Ricardo, kârları bir artık olarak görür (Dobb, 2002: 76).

II.3.1. Emeğin doğal fiyatı

Emek de tıpkı piyasadaki diğer mallar gibi doğal fiyata ve piyasa fiyatına sahiptir. Emeğin doğal fiyatı, “emekçilerin soylarını bir artma ya da azalma olmaksızın korumaları ve sürdürmeleri için gereken fiyattır” (Ricardo, 2008: 67). Piyasa fiyatı ise, emek arzı ve talebiyle düzenlenen fiyattır ve doğal fiyatla buluşma eğilimindedir.

Emeğin doğal fiyatı, Smith’te olduğu gibi, insanın salt biyolojik gereksinimleriyle değil, tarihsel ve toplumsal olarak belirlenir:

Emeğin, besin ve ihtiyaç maddeleriyle hesaplanan doğal fiyatının sürekli sabit kaldığı sanılmamalıdır. Bu fiyat, aynı ülkede farklı zamanlar arasında değişikliğe uğrayabilir,

özellikle farklı ülkeler arasında çok büyük farklılıklar gösterir. Bu fiyat temelde insanların alışkanlıklarına ve göreneklerine bağlıdır. Bir İngiliz emekçi, patatesten başka yiyecek almasına, çalı çırpıdan yapılmış bir kulübe dışında bir yerde yaşamasına yetmeyen bir ücreti, doğal düzeyin altında sayacaktır; ama bunlar "insan yaşamının ucuz olduğu" yerlerdeki emekçilerce asgari doğal taleplerini karşılamaya yeterli görünecek ve emekçinin istekleri kolaylıkla karşılanabilecektir. İngiltere'deki bir kulübede bugün birer eğlence ve keyif aracı olan bazı nesnelere, geçmiş dönemlerde lüks olarak görülüyordu (ibid, s. 70-71).

[Ü]cretlerin en düşük kesimi hiçbir zaman emekçinin doğal ya da toplumsal nedenlerle talep ettiği geçim maddeleri fiyatlarının üstünde uzun süre seyretmez (ibid, s. 132).

Ücretler, emek talebinin ya da ücretin harcandığı malların fiyatının artmasıyla artar. Toplumun sermayesindeki artış, emeğe talebi artırır. Emeğin doğal fiyatında buna eşlik eden bir artış olmazsa, emeğin piyasa fiyatındaki yükseliş kalıcı olur. Emeğin doğal fiyatı ise temelde besin fiyatlarıncı belirlenir çünkü emeğin geçimi için gerekli mallardan diğerleri sınırsızca çoğaltılabilir ve toplumun gelişmesi, sermayesinin artmasıyla daha düşük fiyatla üretilirler. Besin maddelerinin üretimi ise toplum ilerledikçe zorlaşır.

Piyasa fiyatı, diğer mallarda olduğu gibi, emek söz konusu olduğunda da, doğal fiyata yaklaşma eğilimindedir. Yani, ücretler doğal ücretin üzerine çıkınca nüfus artar, nüfus artışı ücretleri aşağı çeker; ücretler doğal fiyatın altına düşünce nüfus azalır, ücretler yükselir.

Nüfus, çalışmasını mümkün kılacak ödeneklerin durumuna göre kendini ayarlar; dolayısıyla da sermayenin artış ya da azalışıyla birlikte o da artar ya da azalır (ibid, s. 53).

[Ü]cretlerin yükselmesi ise, sınırlı bir zaman haricinde, hep besin ve diğer temel tüketim maddelerinin üretilmesinde gerçekleşen kolaylıklara bağlıdır. Sınırlı bir zaman haricinde

olduğunu söylüyorum, çünkü emekçi arzının, eninde sonunda onları geçindirecek araçlarla orantılı olduğu gerçeği daha net biçimde sergilenemez (ibid, s. 258).

Nüfus ilkesinin insanoğlunun artışı üzerindeki etkisi uyarınca, ücretlerin en düşük kesimi hiçbir zaman emekçinin doğal ya da toplumsal nedenlerle talep ettiği geçim maddeleri fiyatlarının üstünde uzun süre seyretmez (ibid, s. 132).

Ricardo'nun sözünü ettiği nüfus yasaları, Malthus'un 1798 yılında yayınlanan *An Essay on the Principle of Population (Nüfusun İlkeleri Üzerine Deneme)* adlı eserinde geliştirdiği nüfus kuramına dayanır. Malthus, kitabına “şimdiye kadar insanlığın mutluluğa doğru gelişimini engelleyen sebebin, bütün canlıların, onlar için üretilen besinlerden daha hızlı çoğalma yönündeki süregelen eğilimi” (Malthus, 1995: 13-14) olduğunu söyleyerek başlar. Nüfus, kontrol edilmediğinde her yirmi beş yılda bir iki katına çıkar, ya da, geometrik olarak artar. Oysa besin maddeleri en iyi koşulda bile en fazla aritmetik olarak artar. Bu yüzden, her toplumda, değişen derecelerde de olsa, nüfusu kontrol eden mekanizmalar vardır. Bunlar, önleyici ve pozitif denetimdir. Önleyici denetim, nüfus artışının engellenmesidir; pozitif denetim ise yoksullara temizlik yerine aykırı alışkanlıklar tavsiye etmek, evlerin bataklıklara kurulmasını ve hastalıkların tedavi edilmemesini teşvik etmek, evleri kalabalıklaştırmak gibi yöntemlerle nüfusun azalmasını sağlamaktır. Malthus'un teorisine göre nüfus, besin maddeleri miktarınca sınırlandırılır. Ricardo, Malthus'un emeğin piyasa fiyatının, serbest bırakıldığında, siyasetin nabzını ölçmeye yarayan en önemli araç olduğu, emeğe olan talebi gösterdiği ve bu fiyata asla müdahale edilmemesi gerektiği yolundaki görüşlerinden uzun bir alıntı yapar ve onu onaylar: “Emeğin fiyatı, toplumun nüfusa ilişkin arzusunu da net bir biçimde ortaya koyar” (Ricardo, 2008: 189).

Ricardo, emeğe olan talebin emekçi nüfusunu ücret yoluyla ayarlayacağını Malthus'un nüfus kuramına referans vererek açıklamış olsa da, Smith de nüfusun emek talebine uyum sağlayacağını, “herhangi bir mal için olan gibi, insana karşı olan talebin de insan üretimini kaçınılmaz şekilde yoluna koyacağını” (Smith, 2011: 88) düşünmüştü.

Ricardo'ya göre “yoksulluk vebası”ndan kurtulmanın yolu, “tüm ülkelerde emekçi sınıfların bir beğeni ve keyif düzeyine sahip olmasından ve emekçilerin bu düzeyi tutturma yolundaki her çabalarının eldeki tüm yasal süreçlerle teşvik edilmesinden” (Ricardo, 2008: 73) geçer. Çünkü “emekçi sınıfların en az beklentiye sahip olduğu, en ucuz besinlerle yetindiği ülkelerde, halk en büyük talihsizliklere ve sefaletle açık biçimde yaşar” (ibid, s. 73).

Smith gibi Ricardo'da da toplumun sermayesinin artışı, emeğe talebi artıracığı için ücretleri yükseltir. Mevcut durumda bu ilave ücret, emekçilerin ailelerinin genişlemesine, nüfus artışına yol açmaktadır. Ücretteki bu artış, ailelerini genişletmek yerine tüketimlerini artırmaları için kullanılabilir. Böylece emekçilerin tükettikleri maddeler artmış, emeğin doğal fiyatı da bu yeni tüketim düzeyini karşılayacak düzeye yükselmiş olur. Nüfus artışı önlenir, insanların refahı artar.

“Yoksulların rahatı ve mutluluğu”nun sağlanması için, onlara önem verilmesi, yasama tarafından sayılarının artışının engellenmesi, erken ve tedbirsiz evliliklerinin azaltılması yönünde gayret gösterilmesi şarttır. Yoksul yasaları ise, tedbirsizce çoğalmalarını desteklediği için yoksulların rahat ve mutluluğunu sağlayamaz. Yoksul yasaları “yoksulların koşullarını düzeltmeye değil, hem zenginin hem yoksulun koşullarını kötüleştirmeye eğilimlidir; yoksulu zengin yapmak yerine, zengini yoksul hâle getirecek biçimde tasarlanmışlardır” (ibid, s. 78). Ücretler, “diğer tüm

sözleşmelerde olduğu gibi”, “piyasanın adil ve serbest rekabetine bırakılmalıdır ve asla yasamanın müdahaleleriyle denetlenmemelidir” (ibid, s. 78).

İngiltere’de Sanayi Devrimi öncesinde yoksul yardımı, toplumca üstlenilmesi gereken, daha çok dinsel ve ahlaki değerlerce tanımlanan bir görev olarak kabul ediliyordu (Kovancı, 2003: 257). 1601 tarihli Yoksul Yasası ile, çalışamaz durumda olanlara yardım edilmesi, çalışabilir durumdakilere ise iş bulunması kararlaştırılmıştı. Yasanın, kilise bölgeleri dâhilinde işleyeceği öngörülmüştü, yani yoksul yardımları için vergi, yerel olarak, ilgili kilise mıntikasından toplanacak, işsize iş bulma sorumluluğu da bu bölgede olacaktı. Kilise bölgeleri arasındaki yardım miktarlarının farklılığı, yoksulları yardımın fazla olduğu yere gitmeye teşvik etmişti. Bu yüzden 1662 yılında, Adam Smith’in serbest piyasa düzenine aykırı görerek eleştirdiği İskan Yasası (The Act of Settlement) çıkarıldı. Bu yasayla, yoksulların bağlı buldukları kilise mıntikasından çıkmaları yasaklandı.

1795’te İskan Yasası, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu özgür emek piyasasının varlığına engel olduğu için kaldırıldı. Fakat yerine, “Sanayi Devriminin en canlı döneminde, 1834’e kadar İngiltere’de bir emek piyasasının yaratılmasını engelleyen” Speenhamland Yasası getirildi (Polanyi, 2011: 125). Bu sistemle, hanenin ihtiyaç duyduğu gelir, ekmek fiyatı ve hane halkı sayısına bağlı olarak belirlenecek ve bu asgari gelir çalışmayan kişiler için bu miktarın ödenmesi, çalışanlar içinse bu miktarın altında kalan ücretlerin desteklenmesi yoluyla sağlanacaktı. Asgari geçim miktarının herkes için sağlanmasını hedeflediği ölçüde Speenhamland sistemi, “yaşam hakkı” denilebilecek ekonomik ve sosyal bir uygulamayı getirdi (Polanyi, 2011: 127). Fakat bu sistemin etkisi, ücretlerin geçimliğin altına düşmesi oldu. İşçinin geçimini ücret

desteklemeleri yoluyla garantileyen bu sistemin varlığında işverenler, işçilere yaşamlarını sürdürmeye yetecek olandan az ücret veriyorlardı.

Yaşamını emeğiyle kazanmadığı sürece, işçi değil muhtaçtı. Onun yapay olarak bu duruma düşürülmesi, Speenhamland'in doğurduğu en iğrenç sonuçtu (ibid, s. 152).

Ricardo, Bentham, Malthus ve Senior, bu yasaları piyasaya müdahale olarak görüyor ve kaldırılmasını istiyorlardı. Ricardo ve Bentham görememiş olsa da, Polanyi'nin rekabetçi emek piyasasının kurulmasını ve böylece sanayi kapitalizminin bir sosyal sistem olarak var olmasını engellediğini söylediği (Polanyi, 2011: 133) Speenhamland sistemi 1834'te kaldırıldı. Yoksullar Yasası Reformu uygulamaya konu: “Yaşam hakkı” sona erdirildi.

1834 reformu, Speenhamland'la gelen çalışma evi dışında (outdoor relief) da verilen yardımın, sadece çalışma evi kapsamında (indoor relief) verilmeye başlanmasını öngörüyordu. Kritik olan ise yardım alabilecek kişilerin belirlenmesi yöntemi: “En az tercih edilebilirlik” ilkesi doğrultusunda, yardım, en kötü durumdaki bağımsız işçinin durumundan daha iyi olmayan koşullarda verilecekti. Bu ilke, yardıma ihtiyaç duyan kişiyi otoritelerin çabası olmadan seçecekti. Çünkü koşullar, geçinmek için başka alternatifi olan insanların kesinlikle tercih etmeyeceği kadar kötüydü. Böylelikle getirdiği tek standart en az tercih edilebilirlik olan reform, geçinmek için gereken minimum seviyenin ekmek fiyatı ve ailenin büyüklüğü gibi objektif standartlarla belirlendiği ve bu geçim düzeyinin sağlanmasının garantilendiği Speenhamland sistemine tamamen karşıtı (Himmelfarb, 1985: 163).

Ricardo, kitabının 1821 yılında yapılan üçüncü baskısına “Makineler Üzerine” başlıklı bir bölüm ekledi. Bu bölümde, daha önce, makinelerin toplumun her kesiminin çıkarına olduğunu düşündüğünü, fakat bu düşüncesinde yanılmış olduğunu yazdı. Aslında, “insan emeğinin yerini makinelerin alması, emekçi sınıfın çıkarını genellikle

oldukça zedelemektedir” (Ricardo, 2008: 349). Makineler ile emek sürekli rekabet hâlinindedir; makinelerin kullanımı, daha önce o işi yapan işçilerden bir kısmının işten çıkarılmasına neden olur. Dolayısıyla,

makinelerin kullanılmasını kendi çıkarlarına zararlı gören emekçi sınıfın bu fikri bir önyargıya ya da yanılıya dayanıyor değildir, tersine siyasal iktisadın doğru ilkeleriyle uyumludur (ibid, s. 352).

Adam Smith’in toplumunun ilerlemesinin, sermayesinin artışının işçilerin durumunu iyileştireceği konusundaki iyimser beklentisi, Sanayi Devriminin ilerlediği, makinelerin üretimde giderek insanların yerini aldığı dönemde yazan Ricardo’da görülmez. Ricardo’ya göre çalışan sınıfın durumunun iyileşmesinin tek yolu, tüketimlerini artırarak doğal ücreti eskisine göre daha fazla refah sağlayacakları bir düzeye yükseltmektir. Yakın arkadaşı Malthus da bu konuda Ricardo ile aynı fikirdedir.

II.4. Thomas Robert Malthus

Ricardo’nun çağdaşı ve yakın arkadaşı olan Thomas Robert Malthus (1766-1834), 1798 yılında İngiltere’de, döneminde ses getiren ve hâlâ sıkça okunmakta ve tartışılmakta olan eseri *An Essay on the Principle of Population (Nüfusun İlkeleri Üzerine Deneme)*’ı yayınladı.

Kitap şu cümleyle başlar: “Toplumun gelecekteki ilerlemesiyle ilgilenen bir araştırmanın, konuyu ele alış tarzı 1-insanlığın mutluluğa doğru ilerleyişini şimdiye kadar engellemiş olan sebeplerin ve 2-bu sebeplerin gelecekte tamamen ya da kısmen ortadan kaldırılma olasılığının araştırılmasıdır” (Malthus, 1995: 13). Bu sebep, bütün canlıların, onlar için üretilen besinlerden daha hızlı çoğalma yönündeki süregelen eğilimidir (ibid, s. 14).

Malthus, bu kitabında, insanlığın mutluluğunu engellediğini düşündüğü nüfus artışı konusu ile ilgilendi ve Ricardo bölümünde kısaca bahsedilen ünlü “Nüfus Kuramı”nı oluşturdu. Marx’ın daha sonra yetkinlikle eleştireceği nüfus kuramı, bunu destekleyen iktisatçılarca, ücretlerin geçimlik düzeyde belirlendiği görüşünün teorik temelini oluşturdu. Bu görüş, ücretlerin doğa yasalarıyla belirlendiğini ileri süren, “ücretlerin çelik yasası” (Polanyi, 2011: 186) idi.¹⁹

Kaçınılmaz doğa yasalarımız uyarınca bazı insanların yoksulluk acısı çekmek zorunda olduğu görülmektedir. Bunlar hayat piyangosunun isabet etmediği mutsuz kişilerdir (Malthus’tan aktaran Hunt, 2009: 110).

Malthus’un ikinci önemli çalışması 1820’de yayınlanan *Principles of Political Economy (Politik İktisadın İlkeleri)*’dir. Bu esere Malthus, politik iktisadın matematikten çok ahlak ve politika bilimi olduğunu söyleyerek başladı. Politik iktisat biliminde, bilimin bütün önemli önermeleri için sağlanacak evrensel kabuller beklenmemesi gerektiğini ekledi (Malthus, 1974: 3).

Newton 1687’de yayınlanan *Philosophiæ Naturalis Principia Mathematica (Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri)* eserinde dünyadaki nesnelere hareketleri ile gökyüzündeki nesnelere aynı doğal yasalar ile yönetildiklerini göstermişti. Newton’un doğal yasa düşüncesi, iktisadi düşünceyi de etkiledi, özellikle hayranı olan Adam Smith’i. Smith’in iktisatta doğal yasa düşüncesi Newton’un doğal yasa fikrinin etkisinde oluştu (Hetherington, 1983; Monsalve, 2011).

¹⁹ Polanyi’ye göre, ortodoks iktisatçıları (Ricardo ve Malthus), “iktisadın temellerini natüralizmde aramaya iten, büyük üretici kitlelerin başka türlü açıklanamayacak sefaletiydi” (Polanyi, 2011: 182-183). “Yoksulluk toplumda yaşayan doğaydı, yiyeceklerin sınırlı ve insanın sayıca sınırsızlığının tam sonsuz bir servet artışı umudu yayıldığı sırada konu olup çıkması, çelişkinin acılığını artırıyordu” (ibid, s. 134).

Malthus, politik iktisatçıların “Newton’un hayranlık duyulacak yasasına haddinden fazla riayet etmemeleri” gerektiğini (ibid, s. 5) söyledi ve politik iktisatçıların genel yasalara ulaşma eğilimlerini eleştirdi çünkü bu eğilim, olayları açıklarken belirli bir sebebe odaklanarak diğer gerçeklerin gözden kaçmasına sebep olabilirdi.

Malthus’a göre, politik iktisat bilimi pratik ve insan yaşamının genel meselelerine uygulanabilir olmalıydı. “Beşeri bilimlerin pek az dalında yanlış görüşler daha fazla zarar, doğru görüşler daha fazla yarar sağlar” (Malthus, 1974: 9). Politik iktisat biliminin yüksek amacı ise, Smith’te olduğu gibi, zenginlik artışını etkileyen sebepleri araştırmaktır (ibid, s. 21).

Malthus zenginliği, “bir insana bireyler ya da uluslar tarafından iradi olarak tahsis edilen gerekli, yararlı ya da hoş giden maddi nesnelere” olarak tanımladı (ibid, s. 33). Bu tanıma bir dipnot ekledi: 1927 yılında yayınlanan *Definitions in Political Economy (Politik İktisadın Tanımları)* isimli kısa çalışmasında, zenginliği, hava, ışık, yağmur gibi nesnelere dışarda bırakmak için “üretilmesi ya da tahsis edilmesi için insan emeğinin bir kısmının harcanmasını gerektiren gerekli, yararlı ya da hoş giden maddi nesnelere” olarak tanımlamıştı. Fakat tanımdaki emek kelimesi itiraza yol açtı. Çünkü elmas ya da ağaç dalındaki meyve örneğinde olduğu gibi, elde etmek için çaba sarfedilmeyen nesnelere de insan için yararlı olabilirdi. Malthus, bu tanımıyla zenginliği emek nesnesi olarak tanımlayan Adam Smith’ten ayrıldı.

Malthus, değişim değerini mübadeledeki bir malın diğer malla ilişkisi olarak tanımladı (ibid, s. 50). Malların göreceli değerlerinin ise, Senior’un bu konudaki görüşünü onaylayarak, her bir tarafın metaya sahip olma konusundaki isteğine ve

karşılığında vereceği metayı elde etmek için gereken zorluğa bağlı olduğunu söyledi (ibid, 50, 56).

Kişilerin bir metaya olan isteklerinde ya da mübadele edecekleri metayı elde etme güçlerinde başlangıçta var olan farklılık, aynı malların farklı kişiler arasındaki mübadelelerinde farklı oranlar olmasına yol açacaktır. Fakat zamanla insanlar kârlı olan değişimden haberdar olduklarında bu değişim oranları birbirine yaklaşacaktır. Böylece, belirli bir süre sonra, mübadele oranında bir ortalama tesis edilmesi beklenebilir. Bu durumda, toplumun sahip olduğu metaların değeri, kişilerin onlara olan alışılmış istekleri ve elde etmek için gereken alışılmış zorluğa göre değerlendirilir. Her metanın diğer metalara karşı göreceli değeri bu şekilde bulunabilir (ibid, s. 51).

Ricardo, malların göreceli değerlerinin, içerdikleri emek miktarı tarafından belirlendiğini söylemişti. Malthus ise, metanın değerinin temel sebebinin ona katılan emek olduğunu kabul etse de (ibid, s. 83) malların göreceli değerlerinin belirlenmesinde emek miktarından hiç bahsetmedi. Mübadeleyi talep yönünden soyut ve öznel bir “istek” ile, arz yönünden ise malı elde etmek için gereken “zorluk”la açıkladı ve mübadele oranını bu istek ve zorluğun alışılmış düzeyinin piyasada karşı karşıya geldikleri oran olarak tanımladı.

Metanın değişim değeri, arz ve talebe ve temel üretim maliyetine göre belirlenir (ibid, s.60). Fakat farklı meta gruplarının değişim değerleri farklı şekilde oluşur. Monopol malının değeri, kuşkusuz temel üretim maliyetine herhangi bir başvuruya gerek olmadan, arz ve taleple belirlenir. “Hammaddelerin genellikle ucuz olduğu imalat mallarının piyasa fiyatı ise genellikle üretim maliyetiyle uyuşur ve onun tarafından belirlendiği söylenebilir” (ibid, s. 70). Üretimde bir bolluk olduğunda da fiyatlar, üretim maliyetine göre değil arz ve talebe göre belirlenir. (ibid, s. 73).

II.4.1. Ücretlerin çelik yasası

Malthus'a göre, üç sınıfın da üretimden pay alması adaletliydi. Rant, Ricardo'nun düşündüğünün aksine gereksiz bir üretim maliyeti değil, "Tanrı'nın insana bağışladığı toprağın en paha biçilemez özelliğinin, onu işlemek için gerekenden daha fazla insanı geçindirebilme özelliğinin doğal sonucu"ydü (ibid, s. 148). Kâr ise, "kapitalistin üretime katkısının adil bir karşılığı"ydı "ve emeğin üretime katkısıyla tamamen aynı şekilde" belirleniyordu (ibid, s. 75-76). Çünkü makine kullanımıyla emeğin üretkenliği artar, emek daha fazla meta üretir, metaların fiyatları düşer. Belirli ücret düzeyinde, makinelerin kullanımında, emeğe makine kullanımı öncesinden, daha *yüksek oranda* olmasa da, daha *fazla* ürün verilir. Bu yüzden, Adam Smith'in kârı emeğin ürününden bir kesinti olarak görmesi doğru değildir. Kâr oranı, üretilen metanın değeri ile onu üretmek için gereken masrafların farkıdır (ibid, s. 262).

Malthus, Ricardo'nun kâr teorisini de eleştirir. Ricardo mal fiyatlarını veri olarak alıp, emekteki değer değişikliklerinin etkisinin kâr üzerinde olacağını söylemişti. Malthus'a göre ise kâr, verili meta fiyatına karşı istihdam edilen belirli bir miktar emeğin değeri tarafından değil; istihdam edilen belirli bir miktar emeğin verili değerinde üretilen metanın değişen değeri tarafından belirlenir (ibid, s. 293).

Bütün üretim faktörlerini eşit önemde gören Malthus, bu bağlamda metanın normal fiyatının, Smith'in fiyat teorisinde olduğu gibi, emeğin ücretini, sermayenin kârını ve toprağın rantını ödeyen üç parçadan oluştuğunu söyledi. Bu üç parçanın fiyatını belirleyen sebepler, bütünün fiyatını da aynı şekilde belirler (ibid, s. 77).

Malthus'a göre ücret, işçiye çabası için verilen karşılıktır. Emeğin gerçek ücreti, para-ücretinin satın almaya yettiği gereklilikler, konfor ve lüksten oluşur.

Adam Smith, “[e]meğin para olarak ödenen karşılığı, ister istemez iki şarta göre, yani, emeğe karşı olan talep ile yaşam için gerekli ve elverişli maddelerin fiyatına göre düzenlenir” (Smith, 2011: 94) demişti. Malthus, Smith’in bu görüşünü onayladı (Malthus, 1974: 220).²⁰ Smith’in ücret analizine paralel olarak, ücretin emeğe olan talep doğrultusunda nüfusu ayarlayacak bir geçim düzeyi sağladığını düşündü. Yani, “ücret, emek arzını ihtiyaç duyulan düzeyde tutacak olan geçim araçlarını sağlamaya yetmelidir” (ibid, s. 218). Nüfusu durağan tutmak için işçilere belirli bir miktar, artırmak için ise daha fazlası ödenmelidir.

Malthus, Ricardo’nun, “emekçilerin soylarını bir artma ya da azalma olmaksızın korumaları ve sürdürmeleri için gerekli fiyat (Ricardo, 2008: 67)” olan doğal ücret tanımını reddetti:

Ben bu fiyatı daha çok, doğal olmayan olarak adlandırmak isterim. Çünkü şeylerin doğal durumunda, birikimin ilerlemesine yapay engeller konulmadığında, bu fiyat hiçbir ülkede kalıcı olarak gerçekleşemez. (...) Piyasa fiyatını [ise] bu fiyattan geçici sapmalar olarak tanımlamak büyük hatalara neden olur (Malthus, 1974: 223).

Herhangi bir ülkede emeğin doğal ya da gerekli fiyatını, toplumun mevcut durumunda, etkin talebi karşılamak için gerekli ortalama emek arzını sağlayan fiyat olarak tanımlamalıyım. Ve piyasa fiyatını da, geçici sebepler yüzünden talebi karşılamaya yetecek fiyatın bazen aşağısında, bazen yukarısında oluşabilen, piyasadaki gerçek fiyat olarak tanımlıyorum (ibid, s. 224).

Smith’in, Çin’den bahsederken söylediği “böyle bir ülkede [uzun zaman yerinde sayar durumda kalmış bir ülkede] emek ücretleri, işçiyi geçindirmeye elvereni, çocuk yetiştirmesini mümkün kılmaya yeteni aştı mı, işçilerin rekabetiyle patronların

²⁰ Ricardo da ücretlerin emek arz ve talebi ve ücretlerin harcandığı malların fiyatına göre belirlendiğini söylemişti (Ricardo, 2008: 71).

çıkartı çok geçmeden bu ücretleri insanlığa yaraşacak olan bu en aşağı kerteğe indirecektir” (Smith, 2011: 78) ifadesini alıntıladı ve insanlığın, ücretin daha aşağı düşmesine engel olmadığını söyledi.

Eğer insanlık başarıyla müdahale edebilecek olsaydı, çok önceden bunu yapar ve kötü ya da yetersiz beslenmeden kaynaklanan erken ölümleri engellerdi. Fakat maalesef, insanlık, işçinin geçim fonunu değiştiremez. Bu fon sabitken ve aşağı sınıfların alışkanlıkları durağan bir nüfusu ucuz bir şekilde sağlamaya elverişliyken, ücret yetersiz olacaktır; ama yine de insanların alışkanlıkları veriyken, durağan bir nüfusu sağlamaya yetenin altına düşmeyecektir (Malthus, 1974: 223).

“İnsanlığın” ücreti belirli bir düzeyin üzerinde tutabileceğini düşünmedi; alışkanlıklar ve törel tutumlara bu rolü biçti.

Emekçi sınıfın durumu, kısmen emeğin geçimine ayrılan fonların ve emeğe olan talebin artış miktarına, kısmen de insanların beslenme, giyinme ve barınma alışkanlıklarına bağlıdır (ibid, s. 224).

[F]arklı ülkelerde farklı geçim tarzları olmasının sebepleri hava ve toprağın fiziksel koşullarının farklılığı, daha da önemlisi, törel farklılıklardır (ibid, s. 225).

Adam Smith’in, İskoçya’nın insanların düşük kaliteli besinlerini, İngiltere’nin aynı sınıftan insanların besinleriyle karşılaştırıp “bunların geçim tarzındaki bu fark, ücretleri arasındaki farkın nedeni değil, sonucu” (Smith, 2011: 83) olduğu kanısına varmasını eleştirdi. Çünkü düşük ücretin sürekliliği, işçiler arasında bu geçim tarzı alışkanlığını yaratmıştır ve düşük ücretlerin nedeni olmuştur. “Sonuç, diğer birçok durumda olduğu gibi bu durumda da, kuşkusuz, nedene dönüşmüştür” (Malthus, 1974: 225).

Malthus’a göre işçilerin durumunun iyileşmesinin, refahlarının artmasının yolu, maddi ve törel alışkanlıklarını değiştirmelerinden geçer. Çünkü ücretlerin arttığı durumunda, bu artış iki farklı sonuca yol açabilir: Ya nüfus artışına yol açar, ya da işçi

sınıfının beslenme alışkanlıklarını değiştirip refahlarının artmasına neden olur (ibid, s. 226). İşçiler, bugünkü zevklerini, gelecekteki refahlarına tercih ederlerse, ücret artışı durumunda ailelerini kalabalıklaştırırlarsa, geçim düzeyleri ve refahları yükselemez.

Kadim ülkelerde yüksek reel ücretler genellikle ilk sonuca yol açar. İkinci sonuç gerçekleştiği durumda ise, alt sınıfların karakteri yücelir, kendilerinin ve çocuklarının saygı duyulan, erdemli ve mutlu kişiler olmalarının araçlarından yoksun bırakılmasına razı olmazlar. Fakat ücret artışının muhtemel etkisi nüfusu artırma yönündedir çünkü beslenme alışkanlıklarının değişmesi zordur ve zaman ister (ibid, s. 231).

Malthus, emeğe olan talebi ise, emeğin geçimine ayrılan fonlarla açıkladı. Bu konuda Smith ve Ricardo'nun, emeğe olan talebi toplumun sermayesindeki artışla açıklayan teorilerinden ayrıldı.

Emeğe olan talebin genellikle sabit değil dolaşır sermaye ile orantılı olduğu söylenir. Fakat gerçekte emeğe olan talep ne sermaye artışıyla orantılıdır ne de yıllık toplam ürünle; sadece emeğin geçimi için ayrılan fonların miktarı ve değerindeki artışla orantılıdır (ibid, s. 234).

Ricardo ve Malthus'ta ücretler, nüfus yasası gereği geçimlik düzeyde olma eğilimindedir. Fakat “emekçi sınıfın geçimlerini sağlama konusundaki alışkanlıkları, “ücretlerin çelik yasasının kurtarıcı bir maddesi”dir (Polanyi, 2011: 186). İki iktisatçı da, yoksulların durumunun düzetilmesini gerekli görüyorlardı ve bunu sağlama konusundaki tek çözüm olan, işçilerin geçim alışkanlıklarının yükseltilmesini savunuyorlardı.

19. yüzyılın ilk yarısında değeri açıklamaya yönelik iki rakip yaklaşım bulunuyordu: Emek değer teorisi ve fayda değer teorisi. Emek değer teorisini inceledikten sonra, marjinalizmin ve sonrasında neoklasik iktisadın entelektüel temelini oluşturacak olan fayda değer teorisini incelemeye geçebiliriz.

II.5. Fayda Değer Teorisi: Bentham, Say ve Senior

Kapitalizmin gelişmesiyle ve kapitalizmin doğal unsuru rekabetin insan yaşamına girmesiyle insan doğasına ilişkin yeni tartışmaların gündeme gelip, yeni kuramların ortaya atıldığından bahsetmiştik. 17. ve 18. yüzyılda Thomas Hobbes, John Locke, Bernard Mandeville gibi yazarlar, bireyci ve insan davranışını çıkarın yönlendirdiğini ileri süren düşünceler ileri sürmüşlerdi ve bu düşünceler giderek yaygınlık kazanmaktaydı. Emeğin artan uzmanlaşması ve daha genel olarak kapitalist üretimin doğası, bireyleri bütünün birbirleriyle ilişkili parçaları değil de, piyasa güçlerine karşı savaştan atomistik yapılar olarak görülmesine zemin sağlamıştı (Screpanti ve Zamagni, 2005: 83).

İnsan doğasına ilişkin bu düşünceler, Jeremy Bentham (1748-1832) tarafından iktisat politikasının kuramsal temeli hâline getirildi. Bentham, insan motivasyonunun temel kaynağını hazzın ulaşma ve acıdan kaçınma olarak niteleyen faydacılık yaklaşımını geliştirdi.

İlk baskısı 1780 yılında yapılan *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation (Ahlak ve Yasamanın İlkelerine Giriş)* kitabının giriş cümlesinde Bentham, “Doğa[nın] insanlığı iki egemen gücün, acı ve hazzın denetimine verdiği” söyledi. “Fayda prensibi, bu itaati gerçekleştirir; akıl ve hukukun elleriyle inşa edilen mutluluk binasının temelidir” (Bentham, 2010: 6). Fayda prensibini, Bentham, 1822 yılında eklediği bir notla, ‘en fazla mutluluk prensibi’ olarak değiştirdi. Çünkü ‘fayda’, acı ve haz düşüncesini ‘mutluluk’ kadar açık ifade edemiyordu ve *kaç tane* çıkarın etkilendiğini söylemiyordu.

Bentham'a göre, acıdan kaçma ve haz ölçülebilirdi. Yasamanın görevi de, acıdan kaçma ve hazzın değerlerini bilip, bunları gerçekleştirmektir.

Smith, faydanın değerini temeli olamayacağını, ünlü elmas-su örneğiyle göstermişti ve değerlerin kaynağının emek olduğunu söylemişti. Bentham'a göre ise, değerlerin kaynağı faydadır. Smith'in değerlerin kaynağını emek olarak gören yaklaşımı Ricardo'nun emek değer kuramını oluşturmasına ve sonra Marx'ın kuramını mükemmelleştirmesine zemin hazırlamıştır. Bentham'ın fayda değer yaklaşımı ise, izleyen faydacı düşünürlerin kuramlarının ve nihayetinde hâkim neoklasik kuramın temelini oluşturmuştur.

Bentham, toplumun bireylerin toplamından oluştuğunu ve genel çıkarın sadece bireyin çıkarını anlamakla mümkün olabileceği düşüncesindeydi. Çünkü toplum, üyesi olan bireylerden oluşan simgesel bir kurumdur ve toplumun çıkarı, üyelerinin çıkarlarının toplamıdır. Bu hesap, Bentham'ın ahlakın ve yasamanın temeli olduğunu düşündüğü en çok sayıda insan için en fazla mutluluğu sağlamanın yoludur (Haney, 1949: 249-50).

Bentham'ın faydacılığı, toplumun toplam faydasının olabilecek en yüksek düzeye çıkarılması amacındaydı ve bunu sağlayacak reformlar önerdi. Bentham'a göre bölüşüm, geliri az olan lehine yapılmalıydı. Çünkü servetin mutluluğa etkisi azalan oranlıdır. Servetin her ilave parçası git gide daha az mutluluk üretir.

On bin kat miktar servet, on bin kat miktar mutluluk getirmez. On bin kat miktarda servetin, iki kat miktarda mutluluk üreteceği bile şüphelidir (Bentham, 1952: 113).

Örneğin, bir tarafta hayatı boyunca salt geçimlik ücret alan, yıllık, diyelim 20£ geliri olan bir işçi alalım. Diğer tarafta ülkenin en zengin adamı olsun, gelirine 1.000.000£ diyelim. Bu iki gelirin ürettiği mutluluğun birbirine oranı ne olur? En zengin adamın geliri, emekçinin aynı sürede kazandığı gelirin 50.000 katıdır. En zengin adamın gönlündeki

hazzın, doğal olarak, emekçinin gönlündeki hazdan fazla olduğunu varsayalım. Peki ne kadar, kaç kat daha fazladır? Elli bin kat? Bu kesinlikle herhangi birinin kendisi için söyleyeceğinden fazladır. O zaman, bin kat? Yüz kat? On kat? Beş kat? İki kat? Oran bunlardan hangisi olur? (...) Beş katı oldukça fazla görünür. İki katı bile cömert bir orandır (Bentham, 2005: 309).

Servet, hâlihazırda ona en az sahip olana verilirse gerçekleşecek toplam mutluluk, en fazla sahip olana verildiğinde gerçekleşecek olandan büyüktür.

Bentham'ın reform önerileri, eşitlikçi bir düzen kurma amacına yönelik değildi. Nitekim Bentham, eşitlik taraftarı olmadığını söylemişti. Toplumun büyük çoğunluğunu oluşturan, geliri en düşük kesimin gelirindeki, en yüksek gelir düzeyindeki kesim aleyhine ufak bir artış, toplam mutluluğu artırdığı ölçüde istenilir bir durumdu. Emekçilerin geçiminin sağlanması –lüks içinde yaşamaları değil- bunu sağlardı. Çünkü geçim, Bentham'a göre temel amaç olan mutluluğa ulaşmada gereken tali amaçlar arasında ilk sıradadır (Bentham, 2005: 213).

Jean Baptiste Say (1767–1832), Bentham'ın İngiltere'de geliştirdiği düşüncelerin benzerlerini Fransa'da geliştirdi ve yayınladı. 1803'te Fransa'da yayınlanan *Traité d'économie Politique (Politik İktisat Üzerine Bir İnceleme)*, yazarın hayatta olduğu dönemde, eklemeler ve düzenlemelerle beş kez basıldı. Yazarın yayına hazırladığı son baskı 1826 yılındadır. Ölümünden sonra, 1846 yılında, yazarın yaptığı düzenlemelerle oğlu tarafından bastırılmıştır.

Eserinin 'Servetin Üretimi Üzerine' isimli ilk kitabının ilk bölümü, 'Üretim Kavramından Ne Anlaşılacağı Üzerine' başlığını taşır. Anlaşılması gereken şey, üretimin meta değil, fayda yaratma eylemi olduğudur.

Bir kişi, herhangi bir şeye değer atfediyorsa, bunun, o şeyin faydalı nitelikleri sebebiyle olduğu evrensel bir gerçektir. (...) Belirli bir nesnenin, insanlığın çeşitli isteklerini karşılamak konusundaki doğal uygunluk ya da kabiliyetine fayda adını vereceğim. Ve

herhangi bir faydaya sahip bir nesnenin üretimini, servet üretimi olduğunu söyleyerek devam edeceğim; nesnelere faydası değerlerinin temelidir ve değerleri serveti oluşturur.

(...) Bir kişinin tüm yapabileceği, bir materyali, ona daha önce sahip olmadığı bir faydayı verecek ya da daha önce sahip olduğu faydayı artıracak şekilde yeniden üretmektir. Bu yüzden, gerçekte yaratılan, madde değil faydadır ve ben buna *servet üretimi* adını veriyorum.

(...) Üretim, madde değil, fayda yaratmaktır. Meta, uzunluğu, büyüklüğü ya da ağırlığıyla değil, sunduğu faydayla ölçülür.

(...) Değişim değeri ya da fiyat, bir şeyin kabul edilen faydasının göstergesidir. (Say, 2007: 62).

Metanın değerinin kaynağı faydasıdır ve fiyatı tamamıyla onun kullanım değerine ya da faydasına bağlıdır.

Say, Ricardo'nun emeğin değer kaynağı olduğu düşüncesinin üzerinde özellikle durdu. Malın değerinin kaynağının “verimli etmen” olduğunu iddia ederken yanıldığını söyledi.

Verimli etmenlerin (emek ve sermaye) bölüşümdeki paylarını ise, Smith ve Ricardo'nun yaptığı aksine, aralarındaki çatışmayla değil, işbirliğiyle açıkladı. “Verimli etmene değerini veren, fayda üretmedeki başarısıdır; değer, üretim faaliyetindeki işbirliğinin önemiyle orantılıdır, ve üretilen her tekil ürün için, üretim maliyetini oluşturur” (ibid, s. 287).

Smith ve Ricardo'nun emek ve sermaye arasındaki çatışmanın ve kârı emeğin ürününden kesinti olarak görmelerinin aksine Say, sermayeyi tutumluluğun ödülü olarak gördü. Sermayeyi “kaçınma”nın ödülü olarak gören Senior ile birlikte neo-klasik bölüşüm kuramına öncülük etti.

Say, iktisadi düşünce tarihi alanında önemli bir eşiği ifade eder çünkü “fayda yaklaşımını, onun Nassau Senior ile birlikte 19. yüzyıl sonunda ve 20. yüzyılda

iktisada hâkim olacak neoklasik geleneğin en önemli habercisi olduğunu gösteren, metodolojik bir yaklaşım ve bir toplumsal felsefe bağlamında gördü” (Hunt, 2009: 182).

Nassau Senior (1790-1864), 1836’da İngiltere’de yayınlanan *An Outline of the Science of Political Economy (Politik İktisat Biliminin Ana Hatları)* eseriyle İngiliz klasik politik iktisat okulundan önemli bir kopuşu gerçekleştirdi. Politik iktisat biliminin kapsamını, bilimi bütün törel içerimlerinden arındırarak daralttı.

Senior’un politik iktisat bilimin konusu, kapsamı ve yönteminde gerçekleştirdiği dönüşüm, döneminin maddi koşullarıyla yakından ilişkilidir.²¹ Senior, 1830’dan önce, işçi sınıfının sefaletine sempati ve hayırsever bir ilgiyle yaklaşmıştı ve gelecekleri konusunda iyimserdi. Ekonomideki verimlilik artışının işçilerin yaşam standardını yükselteceğini düşünüyordu. “Korkunç 1830 sonbaharı”ndan sonra görüşleri değişti.

1830’lar, Sanayi Devrimi’nin insanlık dışı bir sömürü ve aşağılamaya maruz bıraktığı işçi sınıfının, bu koşullara ayaklanmalar ve grevlerle karşılık verdiği yıllardı. Ayrıca, Smith ve Ricardo’nun, değerın kaynağının emek olduğunu söyleyen yazıları, William Thompson ve Thomas Hodgskin gibi işçi sınıfı savunucularını etkilemişti. Bu yazarlar, 1820’lerde, kârın kaynağının kapitalistlerin işçileri sömürmesi olduğunu yazmışlardı ve yazıları büyük ilgi görmüştü.

Senior, işçi sınıfı isyanlarına şahit olduktan sonra işçilerin ekonomik durumu ve gelecekleri konusundaki düşünceleri değişti. 1830 yılı başında yayınladığı *Three Lectures on The Rate of Wages (Ücret Oranları Üzerine Üç Konferans)* isimli eserine, “korkunç 1830 sonbaharı”ndan sonra bir önsöz ekledi.

²¹ Bu ve izleyen üç paragraf hazırlanırken, Hunt (2009)’dan yararlanılmıştır. Bu kısımda alıntılar dışında bu kaynağa tekrar referans verilmeyecektir.

Bu önsözde Senior'un artık, yoksulluğun neden olduğu sefaletle değil, “grevlere, şiddete ve birleşmelere [sendikalar] yönelen küstah bir çalışan sınıf tehdidiyle, servetin temellerine değil doğrudan servete yönelik bir tehditle” ilgilendiği açıktı. Senior'un aklındaki büyük tehlike, işçi sendikalarının, ücretlerin arz talep güçlerinin serbest oyununu değil, her işçi ailesinin ihtiyaçlarını yansıtmaması gerektiği yönündeki görüşü savunup yayma savaşı vermeleriydi (Hunt, 2009: 187).

Senior, döneminin sosyalist iktisat yazarlarının bölüşümü sınıf çatışmaları bağlamında açıklamalarını, “yoksulların siyasal ekonomisi” olarak adlandırdı. Aslında bütün sınıfların çıkarlarının uyum içinde olduğunu, bu düşüncelere “uslamlama yetenekleri ya işlenmemiş ya da imgelemleri veya duygularıyla bozulmuş” kişiler tarafından inanıldığını iddia etti (Senior'dan aktaran Hunt, 2009: 200). Bölüşüm kuramını da toplumsal uyum düşüncesi temelinde oluşturdu.

An Outline of the Science of Political Economy eserinde, öncelikle, politik iktisat biliminin konusunun mutluluk değil, servet olduğunu ileri sürdü. Bu bilimle uğraşan kişi, tıpkı jüri üyesi gibi, kanıtlara göre doğru hükümler vermekle sınırlandırılmıştır; sefaletle sempatiyle yaklaşma, var olan kurumlara saygı gösterme, suistimale karşı nefret duyma tutumları iktisatçı açısından kabul edilemez.

Senior, politik iktisatı iki dala ayırdı: Politik İktisat Bilimi ve Politik İktisat Sanatı. Bilim olarak politik iktisat, gerçeklerden ve deneylerden yola çıkarak ilkeler oluşturmalıdır. İktisatçının yapması gereken tek şey budur. Sanat olarak politik iktisat ise yasa yapıcı tarafından bilim yapanın ortaya koyduğu ilkeleri kullanarak, politika uygulamalıdır. “Politik İktisat Bilimi ile (...) Sanatını birbirine karıştırmak, bilimin ilerlemesi önündeki başlıca engellerden biri olagelmıştır” (Senior, 1965: 3).

Senior da, Say ve Bentham gibi, değer, ve dolayısıyla servetin kaynağının fayda olduğuna inandı. Değerin kaynağının emek olduğunu reddetti.

Gerçekte, eğer bir insanın kullandığı tüm mallar insan emeğinin herhangi bir müdahalesi olmaksızın doğa tarafından tam olarak şu an buldukları miktarda sağlanmış olsalardı, değerlerini kaybedecekleri ya da şimdikinden farklı bir oranda mübadele edileceklerini varsaymak için hiçbir sebep olmazdı (ibid, s. 24).

Malların görelî değerlerini, Malthus'u incelediğimiz kısımda bahsettiğimiz gibi, her bir tarafın metaya sahip olma konusundaki isteği ve karşılığında vereceği metayı elde etmek için gereken zorlukla açıkladı.

Üç üretim aracı vardır: emek, doğal kaynaklar ve kaçınma (Senior, 1965: 57-58). Politik iktisat literatürüne Senior'un soktuğu ve daha sonra Marx tarafından alay konusu edilecek kaçınma, "kişinin kontrol ettiği varlıkları [sermayeyi] verimsiz kullanımdan sakınmak ya da, yakın sonuçlar yerine gelecek için üretimde kullanmayı tercih etmesidir" (ibid, s. 58). Kaçınmanın yokluğunda diğer iki üretim faktörü etkisizdir. Üretimin maliyeti ise üretim için ihtiyaç duyulan emek ve kaçınmanın toplamıdır.

Ücret, üretimde sermaye kullanılmadığı durumda sıradan emeğin sarfettiği çaba ve zorluğun karşılığını sağlamaya yetecek tutardır. Kâr ise kaçınmanın emeğin verimliliğini artırması sonucu elde edilen ilave üründür (ibid, s. 130-131). Yani Senior'un analizinde kâr, emeğin ürününe haksızca el konulmasının sonucu değil, kaçınma fedakârlığı neticesinde biriktirilen sermayenin, emeğin üretkenliğinde yarattığı artışın karşılığıdır. Kaçınma, ve neticesinde sermaye, üretimden, tam da katkısı kadar pay almıştır.

Senior, ücretlerin genel düzeyinin, ülkenin sahip olduğu sermayenin işçi sayısına oranı olduğu görüşünü reddetti; emeğin geçimi için sahip olunan fonların, istihdam edilecek işçi sayısına oranı olduğunu söyledi (ibid, s. 153, 174, 198). Yani ücretler emeğin geçimi için ayrılan fona ve işçi nüfusuna bağlıdır. Bu fonun büyüklüğü,

emeğin verimliliğine; emeğin verimliliği ise 1- emekçinin maddi, entelektüel ve ahlaki durumuna, 2- hava, toprak gibi yardımcı kaynaklara, 3- emeğin kaçınma –ya da sermaye– kullanımıyla desteklenme derecesine, 4- devlet müdahalesinin var olup olmadığına bağlıdır.

Senior'un, iktisadi düşünce tarihinde bir eşiği ifade ettiğinden bahsetmiştik. Senior'la politik iktisat, ahlaki yargılardan arındırılmış, ekonomiye dair genel ilkeler öne sürmekle sınırlandırılmıştır.

Klasik ekonomi politiğin bölüşüm analizinin temel aldığı sınıf çatışması, Senior'da yerini toplumsal uyum düşüncesine bırakmıştır. Değerin kaynağının emek olduğu, dolayısıyla kârın emeğin ürününden kesinti olduğu emek değer kuramı reddedilmiş; değer, içerdiği fayda ile açıklanmış, böylece bölüşümün çatışmalı doğası gözden kaybedilmiştir. Emek değer kuramının reddiyle, sermaye de, geçmiş emeğin ürünü değil, kapitalistin kaçınmasının karşılığı olarak kavramsallaştırılmıştır.

Senior'un fayda yaklaşımı, Bentham'ın fayda yaklaşımından, bütün toplumsal reform önerilerini dışlamasıyla ayrılır. Bentham, servetin azalan faydasına işaret edip, bu temelde en zengin kesim aleyhine en yoksul kesime gelir aktarıldığında toplumun toplam mutluluğunun artacağı düşüncesiyle reform önermişti. Fakat Senior, kişiler arası fayda karşılaştırmaları yapılamayacağını söyledi. Böylece, bölüşümde reform olanağı ortadan kalktı.

Scrapanti ve Zamagni (2005), Smith'in iktisadi teorisinde *makroekonomik*, *mikroekonomik* ve *kurumcu* olarak adlandırılabilir üç ayrı bileşenin bulunduğunu, Smith'i izleyen farklı iktisat kuramlarının farklı bileşenler üzerinde temellendiklerini söyler. Emek değer ve fayda değer teorilerinden bahsettikten sonra, kısa bir değerlendirme için konumuz açısından açıklayıcı bir perspektif sağlayan bu görüşten

yararlanabiliriz. Bu üç bileşenden, konumuz kapsamında olan makroekonomik ve mikroekonomik bileşenleri ele alalım.

Makroekonomik bileşen artık teorisini, mikroekonomik bileşen ise rekabetçi denge teorisini temel alır. Birinci bileşenin merkezinde büyüme teorisi vardır. Toplumsal sınıf, artık gelir olarak kâr, bu bileşene ait kavramlardır. İkinci bileşen ise görünmez el teorisini benimser, rekabetçi kapitalist ekonomiyi doğal ekonomik düzen olarak görür. İktisadi özneler sınıflar değil, bireylerdir.

Her şeyin gerçek fiyatı, yani elde etmek isteyen kimse için gerçekten pahası, o şeyi edinmenin eziyeti ve zahmetidir. Bir şeyi elde etmiş olup, elden çıkarmayı ya da bir başka nesne ile değişimini isteyen kimse için o şeyin gerçek değeri, bunun kendi üstünden atıp başkalarının sırtına yükleyebildiği eziyet ve zahmetedir. Para ya da mal ile satın alınan, emek ile satın alınmıştır. (...) Emek, her şeyin ilk pahası, yani asıl satın alma bedeli olarak ödenmiş akçesidir. Kökeninde bütün dünya zenginlikleri, altın ve gümüşle değil, emekle satın alınmıştır. Onu bazı yeni ürünlerle değişimini isteyen servet sahipleri için o servetin değeri, bu kimselere satın alabilmek veya egemen olabilmek imkânını verebildiği emek miktarına tamı tamına eşittir (Smith, 2011: 32).

Screpanti ve Zamagni (2005), bu ünlü pasajın iki farklı düşünce akımı tarafından iki farklı biçimde yorumlandığını söyler. Ricardo, Marx ve izleyicileri, metayı üreten ya da metanın egemen olabileceği emek miktarına vurgu yapmışlardır. Emek burada, nesnel bir birimle –örneğin çalışma saati ile– ölçülür, üretime nesnel teknik ilişkilerle katılır ve diğer metalarla nesnel mübadele ilişkileriyle değiştirilir. Üretici rolü ve fiyatı, bireyin tercihlerinden ve psikolojik unsurlardan bağımsızdır; tekil bireye referans olmadan, makroekonomik kavramlarla belirlenir.

Ricardo, Malthus ve Marx'ın benimsediği bu yaklaşımla ücret, emeğin yeniden üretimi için gereken maliyetle, yani emekçinin geçim maddeleri miktarıyla açıklanır.

Ücret, mikroekonomik temele ve psikolojik faktörlere başvurulmaksızın, nesnel belirenime tabidir.

Bentham ve Jevons tarafından yapılan ve anaakım iktisadın benimsediği ikinci yorumun vurgusu ise emeğin ‘eziyet ve zahmeti’ üzerinedir. Emek, psikolojik faktörlere göndermeyle açıklanır, bu yüzden nesnel olarak ölçülmesi mümkün değildir. Ücret, bireysel tercihlere başvuruya, mikroekonomik temellere dayanılarak açıklanır.

Bentham’a göre emek harcamak, acı verici faaliyettir, dolayısıyla maliyeti de öznel değerlendirmelerle belirlenir. Say’e göre ‘verimli etmen’e değerini veren, fayda üretmedeki başarısıdır; dolayısıyla emeğin değeri de, üretilmesine katkıda bulunduğu öznel fayda tarafından belirlenir.

Adam Smith’in teorisinin makroekonomik yorumu Marx’ın iktisadi analizinde doruğa ulaşmış, mikroekonomik yorumu ise marjinalistler tarafından geliştirilmiş ve hâkim neoklasik iktisatta doruğuna ulaşmıştır. 1870’lerden sonra tamamen ayrılacak olan iki yaklaşımı “birleştirmeye yönelik son önemli girişim”in öznesi John Stuart Mill (Hunt, 2009: 244)’den kısaca bahsettikten sonra izleyen kısımda Marx’ı ve sonraki bölümde marjinalizmi ele alacağız.

John Stuart Mill (1806 – 1873), iktisadi düşünce tarihinde, yorumlanması en güç yazarlardan biridir. 1848 yılında İngiltere’de yayınlanan *Principles of Political Economy (Politik İktisadın İlkeleri)* eserinde, Adam Smith’in geleneğini iki bağdaşmaz yaklaşımı, makroekonomik artık teorisi ve bireyci rekabetçi denge teorisini biraraya getirerek yeniden oluşturmaya çalışmıştır (Screpanti ve Zamagni, 2005: 113).

Emek değer kuramının ve aynı zamanda faydacı bakış açısının varlığı, Mill'in eserlerinin eklektik ve tutarsız olarak nitelenmesine sebep olmuştur.²²

Mill'in eserinde gerçekten de, bu iki bağdaşmaz yaklaşımı bir arada kullanmasının yol açtığı tutarsızlıklara sıkça rastlanır. Mill, kitabının ilk cildinin “Üretimin Gereklilikleri Üzerine” adlı ilk bölümünde, üretim için iki şeyin, emek ve uygun doğal nesnelere gerekli olduğunu söyledi. Buradan yola çıkıldığında, Mill'in emek değer kuramını benimsediği ve fiyatı da metaya katılan emekle açıklayacağı söylenebilirdi. Fakat aynı cildin beşinci bölümünde, üretim için emek, sermaye ve toprağın gerekli olduğunu ifade etti. Bu üç üretim faktörünün fiyatlarının toplamı, metanın doğal fiyatını oluşturuyordu. Mill, fiyatları emek değer kuramına değil, “toplama maliyet kuramı”na dayanarak açıkladı.

Ricardo'nun emek değer kuramında sermaye, geçmiş emeğin ürünü idi. Mill sermayeyi, Ricardo'nun yaptığı gibi geçmiş emeğin ürünü olarak tanımladı fakat daha sonra, Senior'un görüşünü onaylayarak, sermayenin kapitalistin kaçınmasının ödülü olduğunu söyledi. Sermayeyi, emek değer ve fayda yaklaşımından unsurlar kullanarak, Ronald Meek'in deyimiyile “emek-artı-kaçınma teorisi” oluşturarak açıkladı (Meek, 1972: 86).

Mill, kârların kaynağını emeğin kendi geçimi için gerekenden daha fazlasını üretmesi olarak gördü. Kâr, Mill'e göre “mübadele olayından değil, emeğin üretici gücünden kaynaklanır” (Mill, 2004: 167). Bu ifade, Ricardo'nun kârı artık olarak değerlendiren teorisine oldukça yakındır. Fakat Mill, kârın kapitalist tarafından

²² Milanokis ve Fine'a göre *Principles*'in eklektik doğası tesadüfi değildir. Çünkü *Principles*, Ricardocu sisteme saldırıların ve marjinalist devrimin gebelik döneminin bir arada var olduğu 1830-1870 arası periyodun ürünüdür (Milanokis ve Fine, 2008: 29).

üstlenilen kaçınmanın, riskin ve çabanın karşılığını ödemesi gerektiğini düşündü. Mill, burada da önce emek değer teorisini benimseyip daha sonra ondan uzaklaştı.

Mill'e göre değer, politik iktisatta sadece mübadele değerini ifade ediyordu. Bu doğrultuda Mill, bütün değerler ve fiyatların piyasadaki rekabetle, yani arz ve talep güçleriyle belirlendiğini ileri sürdü.

Ücret de tıpkı diğer nesnelere gibi, rekabet ve görenekle (geçim alışkanlığı) belirleniyordu. Ücret, emeğin geçimi için ayrılan sermayeye, yani ücret fonuna ve emekçi sayısına bağlıydı. Fakat Mill, 1869'da William Thornton'un *On Labour, its Wrongful Claims and Rightful Dues, its Actual Present and Possible Future (Emek, Emeğin Haksız Talepleri ve Meşru Hakları, Bugünü ve Muhtemel Geleceği Üzerine)* eserine yazdığı eleştiride, ücret fonu teorisini reddetti. Thornton, eserinde emeğin ücretinin ödendiği sabit bir fon olup olmadığını sormuştu. Mill, ücret fonunun sabit olmadığını, üründen işverenlerin kendilerini ve ailelerini geçindirmeye yetecek miktar çıkarıldığında artı kalan miktara kadar ulaşabileceğini söyledi. Ücret fonunun gerçek sınırı, işverenlerin işlerini sürdürebilmesine izin verecek miktardı.

Ücret fonu teorisi, Malthus'un teoriiyi geliştirdiği zamandan 1869'a kadar sürekli eleştiriye maruz kalmaktaydı. Çünkü teorinin açıklayıcılığı oldukça zayıftı. Fakat Mill'in *Principles*'i, aldığı çeşitli eleştirilere rağmen 1870'lere kadar iktisat öğretiminin temel kitaplarından biri olarak kabul görmüştü. Mill'in 1869'da ücret fonu teorisinden vazgeçmesi, ileride değineceğimiz diğer sebeplerle birlikte, klasik iktisadın bilimdeki hâkimiyetinin sona ermesine etkide bulunmuştur.²³

²³ İktisadi düşünce yazınında, klasik iktisadın bilimdeki hâkimiyetinin sona erdiği tarihi, Mill'in ücret fonu teorisinden vazgeçtiği 1869 yılı olarak belirleyen görüşler bulunmaktadır (Kurmuş, 2009:84).

Mill, iktisat biliminin klasik politik analizinden marjinalist analizine geçiş döneminin yazarı olması anlamında oldukça önemlidir.

[Mill'in] eseri önemlidir nk 19. yüzyıl Avrupa geleneğinin dönüm noktasında bulunmaktadır. (...) zgnlğ, klasik iktisadi düşünceden neoklasik iktisadi düşünceye geçişteki uzun sürecin ortasında durmasındandır ve eklektizm izlenimi verir. (...) Teorik güçlükleri, yeniyi algılamasının ve eskiyle kopuşu gerçekleştirmedeki cesaretsizliğın birleşiminden kaynaklanmaktadır (Screpanti ve Zamagni, 2005: 114).

Ronald Meek'e göre ise "iktisadi düşüncenin gelişimi bakış açısından Mill'in sisteminin gerçek nemi, Ricardo karşıtlarının görüşlerinin içerilmiş olması ve bu fikirlerin gelecekteki gelişimi için yolun açılmış olmasıdır" (Meek, 1972: 84). Meek'e göre Mill'in "yolun açılması"nı sağlayan katkılarının ilki, değeri açıklamada arz talep güçlerine maliyetten daha fazla önem atfetmesidir. Mill, ayrıca üretim ve bölüşümü birbirinden ayırmıştır. Ekonominin retim alanının yasalarıyla bölüşüm alanının yasalarının birbirinden farklı olduğunu söyleyerek, üretim ve bölüşümü aynı ekonomik sürecin farklı iki alanı olarak gören Smith, Ricardo ve Marx'tan ayrılmıştır. Üretim ve bölüşüm arasındaki bağı koparıncı bu konuda klasik gelenekten kaçış ve bölüşümün yasalarının üretim ilişkilerinden soyutlanması kolaylaşmıştır (ibid, s. 86). Mill'in iktisadi düşüncenin gelecekteki gelişimine bir diğer önemli katkısı da statik ve dinamik ayırımı ve durağan durum analizidir.

Mill, Meek (1972) ve Screpanti ve Zamagni (2005)'nin de belirttiği gibi, klasik politik iktisadın düşüşü ve ana akım iktisada geçiş döneminin çok önemli bir ismidir. Mill, klasik politik iktisadın emek değer yaklaşımıyla bağları tamamen koparmamış olmakla birlikte, faydacı kuramı benimsemiştir. Eserlerinde, iki kuramın birbirinden tamamen ayrılacağı 1870'leri önceleyen geçiş döneminin izleri belirgindir.

II.6. Klasik Politik İktisadın Eleştirisi: Karl Marx

19. yüzyılın ikinci yarısına gelinirken Birleşik Krallık, dünyanın atölyesi olma başarısını kazanmıştı. Örneğin İngiltere 1830 yılında dünya imalat sanayii çıktısının %9,5'ini üretiyorken, en yakın rakibi Fransa %5,2'sini üretmekteydi.

Tablo 4. Dünya imalat sanayi çıktısında görelî paylar, 1750-1900 (%)

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Bir Bütün Olarak Avrupa	23,2	28,1	34,2	53,2	61,3	62
Birleşik Krallık	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
Habsburg İmparatorluğu	2,9	3,2	3,2	4,2	4,4	4,7
Fransa	4	4,2	5,2	7,9	7,8	6,8
Alman Devletleri/Almanya	2,9	3,5	3,5	4,9	8,5	13,2
İtalyan Devletleri/İtalya	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5
Rusya	5	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8
Birleşik Devletler	0,1	0,8	2,4	7,2	14,7	23,6
Japonya	3,8	3,5	2,8	2,6	2,4	2,4
Üçüncü Dünya	73	67,7	60,5	36,6	20,9	11
Çin	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
Hindistan/Pakistan	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7

Kaynak: Freeman, Louçã (2013: 231).

Makineleşmedeki sürekli gelişme, çıktıyı görülmemiş düzeyde artırıyor. İngiltere, bu sayede Avrupa'daki bütün rakiplerinden daha ileri konuma gelmişti. Tablo 5'te görüldüğü üzere İngiltere, kişi başı sanayileşme düzeyinde üstünlüğünü 1800 ile 1880 yılları arasında giderek artırmıştır.

Tablo 5. Kişi başına sanayileşme düzeyleri, 1750-1900 (1900'deki Birleşik Krallık'a [100] Oranla)

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
Bir Bütün Olarak Avrupa	8	8	11	16	24	35
Birleşik Krallık	10	16	25	64	87	[100]
Habsburg İmparatorluğu	7	7	8	11	15	23
Fransa	9	9	12	20	28	39
Alman Devletleri/Almanya	8	8	9	15	25	52
İtalyan Devletleri/İtalya	8	8	8	10	12	17
Rusya	6	6	7	8	10	15
Birleşik Devletler	4	9	14	21	38	69
Japonya	7	7	7	7	9	12
Üçüncü Dünya	7	6	6	4	3	2
Çin	8	6	6	4	4	3
Hindistan/Pakistan	7	6	6	3	2	1

Kaynak: Freeman, Louçã (2013: 231).

1750-1830 arası periyodun önemli bir sonucu, işçi sınıfının doğuşuydu.

1760 ile 1844 İngiltere'si arasındaki fark, en azından, Fransa'daki ancient regime ile Temmuz ihtilali arasındaki fark kadar büyüktür. Sanayideki bu değişimin en etkili sonucu ise İngiliz proletaryasıdır (Engels, 2013: 55).

Sanayi Devrimi'nin 18. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiş olmasına rağmen, 19. yüzyılın ilk yarısına gelene kadar ev endüstrisi ve manifaktür varlığını sürdürmüştü. 1830'ların başında, el tezgâhlarını kullanan pamuklu dokumacıların sayısı, pamuk, yün ve ipek endüstrisindeki iplik ve dokuma fabrikalarının toplamında çalışan kadın ve erkek işçilerden fazlaydı (Thompson, 2012: 247). Ayrıca işçilerin çoğunun doğrudan çalıştırıcısı işvereni değil, aracı taşeron idi. Sınıf olarak işçilerin, sınıf olarak işverenlere karşıt olduklarını hissetmeleri yavaş ve geç gelişti (Hobsbawm, 1968: 30).

Endüstri Devrimi'nin çocuğu olan proletaryanın ve artık kendi toplumsal hareketleriyle birleşmiş Komünizmin –Komünist Manifesto'nun hayaletinin– kıtanın her yanını arşınlaması, 1840'lara kadar gerçekleşmedi (Hobsbawm, 2008: 37).

1830'lardan itibaren Avrupa'da ayaklanmalar ve grevler arttı. 1831 yılında Lyon'da ipek işçileri, asgari ücret haklarının verilmemesi nedeniyle greve gittiler. Ulusal Muhafızlar işçilere saldırdı, ölen işçiler oldu. Fakat işçiler üzerinde "Çalışarak yaşamak ya da savaşarak ölmek" yazan siyah bayraklarıyla direndiler (Mason, 2009: 60). İngiltere'de 1830-1832 arasında bütün Avrupa'yı titreten işçi hareketleri görüldü. Bu ülkede, "grevsiz geçen tek bir gün bile yoktu" (Engels, 2013: 227).

Grevlerin inanılmayacak kadar sık olması, sosyal savaşın tüm İngiltere'de hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir (ibid, s. 227).

Silezya'da, Gerhart Hauptman'ın ünlü oyunu *Dokumacılar*'da anlatıldığı gibi, "göğüsleri çökük, öksürüklü, fukara" dokuma işçileri 1844'te grev yaptılar. Aynı yıl, Londonderry'de kömür işçileri greve çıktılar. 1830'lar ve 1840'lara kadar işçiler, genellikle siyasi taleplerle eylemler yapmışlardı. Bu dönemden itibaren taleplerin ağırlığı ekonomik olanlardan yana değişti.

1830 devrimleri son derece genel vahim bir dönemin, yaygın ekonomik ve toplumsal rahatsızlığın ve hızla değişen toplumsal koşulların ilk ürünleriydi. (...) [K]apitalizmin ilerlemesiyle 'halk'ın ve 'çalışan yoksullar'ın –yani barikatları kuranların–, giderek 'işçi sınıfı' olarak endüstri proletaryasıyla özdeşleşmeleriydi. O nedenle ortaya bir proleter-sosyalist devrimci hareket çıktı (Hobsbawm, 2008: 131).

Karl Marx (1818-1883) ve Friedrich Engels (1820-1895) "Komünizmin bütün Avrupa devletlerince bir güç olarak kabul edildiği" 1848 yılında *Komünist Manifesto*'yu yayınladılar. 30 sayfalık küçük bir broşür niteliğindeki *Manifesto*, Marx'ın iktisadi analizinin de temel taşı olacak şu cümleyle başlar: "Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir". *Manifesto*, kapitalizmin tarihsel bir üretim tarzı olarak gelişimini, bu sürecin toplumu birbirine karşıt iki sınıf olan burjuvazi ve proletaryaya böldüğünü ve bu bölünmenin sürekli derinleştiğini anlatır. Burjuvazi üretici güçlerde muazzam gelişme sağlamıştır fakat bunu üretim araçları

sahiplikleri dolayısıyla toplumun çoğunu sömürerek, sefalet içinde yaşamaya mahkûm ederek başarmıştır. “Burjuva ilişkileri bu üretici güçlerin yarattığı zenginliği kucaklayamayacak kadar dardır” (Marx ve Engels, 2013: 27). Burjuvazinin bu hâkimiyetine son verecek ve, insanın insanı sömürsünü ortadan kaldıracak tek devrimci sınıf ise proletaryadır. Manifesto, bunu başarmaları için işçilere yaptığı çağrıyla sona erer: “Proleterlerin zincirlerinden başka kaybedecekleri bir şey yoktur. Kazanacakları bir dünya vardır. Bütün ülkelerin işçileri, birleşin!”

Marx, 1867 yılında ilk cildi yayınlanan *Kapital*'de, kapitalist üretim tarzını, bu üretim tarzına ait üretim ilişkilerini, bu ilişkilerin dinamiklerini ve çelişkilerini inceleyerek açıklamıştır. Marx'ın kapitalist üretim tarzı analizi, klasik ekonomi politiğin analizinden kuşkusuz daha yetkindir. Nitekim, Marx, *Kapital*'i, ekonomi politiğin eleştirisi olarak yazmıştır.

Marx'ın değer analizi ile başlayalım. Marx'a göre “bir kullanım değeri ya da mal, yalnızca, onda soyut insan emeğinin nesnelleşmiş ya da cisimleşmiş olması nedeniyle bir değere sahiptir” (Marx, 2011: 52). Marx'ın soyut insan emeği derken kastettiği şey, metada gerçekte fiziksel olarak içerilmiş olan emek-zaman değil, o metayı üretmek için gereken toplumsal emek-zamandır. Gerekli toplumsal emek-zaman ise, bir metayı, normal üretim koşullarında, ortalama beceri düzeyi ve emek yoğunluğuyla üretmek için gereken emek-zamandır. Metanın değeri, böylece, üretimi için gereken toplumsal emek-zamana göre belirlenir.

Marx'ın, metanın değerini, Ricardo'dan farklı olarak, onda içerilen maddi emek-zaman ile değil de soyut emek-zamanla açıklaması, emek değer teorisini daha ayakları yere basar hâle getirdi.

Ricardo, kuramında ücret artışının metanın değerini değiştirmediğini, bununla birlikte kârların düşmesine sebep olduğunu söylemişti. Fakat farklı sermaye bileşimine, farklı sermaye dayanıklılığına ve farklı sermaye dolaşım hızına sahip mallar söz konusu olduğunda ücret değişikliği, metaların değerinde değişikliğe yol açıyordu. Ricardo'nun başlangıçtaki kavramsallaştırmasına göre, bu durum, teorisinden sapma anlamına geliyordu. Ricardo, bu konuda sadece, okuyucuyu, “bu durumun malın değerinde yarattığı etkilerin tamamen belirleyici olmadığını akılda tutması” konusunda uyarmakla yetinebilirdi. Çünkü

ücretlerde örnekteki gibi bir artışın yaşanması, kârları yüzde 1 oranında azaltacaktır; söz ettiğim koşullarda üretilen malların görelî değeri yalnızca yüzde 1 oranında oynar; kârlarda böyle büyük bir düşüş olurken, görelî değer 6.050£'tan 5.995£'a iner. Bu malların görelî değerlerinde ücretlerdeki bir artışın yaratacağı etki yüzde 6 ya da 7'lik bir oynamayı geçmez; çünkü kâr oranlarında bundan daha genel ve sürekli bir düşüş hiçbir koşulda kabul edilmeyecektir (Ricardo, 2008: 29).

Daha önce bahsettiğimiz gibi, bu “tadilat”, Ricardo'nun emek değer kuramının eleştirilmesine, tutarsızlıkla suçlanmasına, hatta %93 emek değer teorisi olarak isimlendirilmesine neden olmuştur.

Ricardo, artık değeri değer yaratan kısım olarak sermayenin diğer bileşenlerinden ayırt edemediği için emek değer kuramını eksiksiz bir biçimde formüle edemedi.

Sermaye ilişkileri, sermayenin bütün parçalarının, aynı ölçüde, fazla değerin (kârın) kaynağı olarak görünmesi olgusu ile gizemli hâle gelir (Marx, 2009: 46).

Emek değer teorisinin bu eksikliklerini, Marx, artık değeri ve fiyatların değerden farkını kavramsallaştırarak giderdi. Marx'ın emek değer teorisinden kısaca bahsedelim:

Kapitalist biçimde üretilen bir metanın değeri $S = s + d + a$ formülü ile ifade edilebilir. s , değişmeyen sermayedir. Değeri, üretim sürecinde metaya tamamen katılan hammadde vb. üretim faktörlerini içeren *döner sermaye*; ve değerinin sadece bir kısmı üretim sürecinde metaya katılan dayanıklı makineler vb. üretim araçlarını içeren *sabit sermaye* bileşenlerinden oluşur. d , “kullanım değeri değer kaynağı olma özel niteliğine sahip bulunan ve dolayısıyla tüketimi bizzat emeğin maddileşmesi ve bunun sonucu olarak da değer yaratması demek olan bir meta”nın (Marx, 2011: 169-170), emek gücünün değeridir. a ise, üretim sürecinde kullanılan emek gücünün, kapitalistler tarafından karşılığı ödenmemiş kısmının değeridir, yani artık değerdir.

Değer belirlenmesi örneğini, Marx’ın kullandığı rakamlarla örnekeyelim (Marx, 2009: 32):

Bir metanın üretimi 20£’lık üretim aleti aşınma ve yıpranması, 380£’lik üretim maddeleri ve 100£’lik emek gücünü gerektiriyorsa ve artı değer oranı %100 ise ürünün *değeri* $400s + 100d + 100a = 600£$ olur. Fakat artık değer, emek gücünün kapitalist tarafından karşılığı ödenmemiş kısmı olduğu için, metanın kapitaliste maliyeti, yani *maliyet fiyatı* 500£ olur. Kapitalist üretimde metanın değeri, maliyet fiyatından büyüktür.

Emek gücünün fiyatının değişmesi, örneğin 100’den 150’ye yükselmesi $S = 400s + 150d + 50a$ artık değer miktarını azaltır, fakat metanın değerini değiştirmez. Emek gücünün fiyatının azalması da, aynı şekilde, metanın değerini değiştirmez; artık değeri artırır.

Metaların kapitaliste maliyetleri (maliyet fiyatı) ve değerleri, kapitalist sistemin doğal unsuru olan rekabetin varlığında, fiyatlarla birebir uyuşmazlar.

Sermayenin fiili hareketleri sırasında birbirlerinin karşısına öyle somut şekillerde çıkar ki, (...) sermayenin çeşitli biçimleri, böylece, farklı sermayelerin birbirleri üzerindeki

etkileri içerisinde, rekabet içerisinde, ve bizzat üretim öğelerinin olağan bilinçleri içerisinde, adım adım, toplum yüzeyinde bürünecekleri biçime yaklaşırlar (ibid, s. 31-32).

Kapitalist üretim tarzında, üretilen toplam artık değer, toplam kâra eşittir. Fakat kapitalistler arasında bu artık değerın nasıl paylaşılacağı, bireysel kapitalistlerin sermaye bileşimlerine bağlıdır. Rekabet, kapitalistleri en yüksek kâr oranına sahip yatırıma yönelmeye teşvik eder, bu yüzden piyasada, tekil sermayelerin organik bileşimlerine bakılmaksızın ortalama bir kâr oranı oluşur. Kapitalistlerin metalarını piyasaya sunacağı fiyat, maliyet fiyatına bu ortalama kâr oranının eklenmesiyle elde edilir. Marx bu fiyatı *üretim fiyatı* olarak adlandırır.

Metaların üretim fiyatları, ortalamanın üzerinde bir organik bileşime sahip üretim alanlarında metanın değerinin üzerinde, ortalamanın altında organik bileşime sahip üretim alanlarında ise metanın değerinin altında oluşur.

Bu, bazı durumlarda metaların fiyatlarının altında satılması, bazı sanayi kollarında anormal derecede düşük meta fiyatları, vb., gibi günlük rekabet olaylarını fazlasıyla açıklamış olur. Kapitalist rekabetin, ekonomi politiğin şimdiye değin kavrayamadığı değer yasası, genel kâr oranı ile, bu oranın belirlediği sözde üretim fiyatlarını düzenleyen yasa, daha ilerde göreceğimiz gibi, metaların değerleri ile maliyet fiyatları arasındaki bu farka ve bunun sonucu, bir metanın değerinin altında bir kârla satılması olasılığına dayanır (ibid, s. 40).

Marx, Ricardo'dan farklı olarak, "fiyatları emek saatlerle dolaysız bir ilişki içinde açıklamadı, değer ile fiyat arasındaki kuramsal farkı ortaya koydu" (Karahanoğulları, 2009: 55).

Marx, son olarak *piyasa değeri* ve *piyasa fiyatı* değer kategorilerini tanımladı. Piyasa değeri, bir metanın, kendi üretim alanının ortalama koşullarında üretildiği durumda sahip olduğu değerdir. Yani piyasa değeri, metayı üretmek için gerekli

toplumsal emekle orantılıdır. Piyasa fiyatı ise, metanın piyasadaki arz ve talep koşullarına göre gerçekleşen fiyattır.

II.6.1. Emek gücünün değeri

Metanın değerinin, üretimi için gereken toplumsal emek-zamana göre belirlendiğinden bahsetmiştik. Emek gücünün²⁴ değeri de, diğer herhangi bir meta gibi, üretimi için gereken toplumsal emek-zamanla belirlenir.

Emek gücünün sahibi, gelecek iş gününde, bir önceki iş günündeki aynı güç ve sağlıkla tekrar çalışabilmek için belirli bir miktar geçim maddesi tüketmeli ve buna ek olarak, ölümlü varlığı sebebiyle ölümü ya da yıpranması durumunda piyasanın ihtiyaç duyacağı yedeklerini, yani çocuklarını yetiştirebilmelidir. Emek gücü sahibinin kapitaliste kiraladığı metanın karşılığı olarak kazandığı, bu metanın yeniden üretimi için gerekli geçim maddelerini sağlamaya yetmelidir. Gerekli geçim maddeleri, ülkenin iklimi vb. doğal koşullara ve işçilerin tarihsel olarak belirlenmiş yaşam alışkanlıklarına ve yaşam beklentilerine göre belirlenir. Yani “emek gücünün değeri belirlenirken, diğer metalar için söz konusu olmayan bir tarihsel ve manevi unsur da işe karışmaktadır” (Marx, 2011: 173).

Ücret, emekçinin geçimi için gereken miktarın etrafında, arz ve talep güçlerine göre dalgalanmalar gösterir. Örneğin büyüyen sermaye, ürünler için yeni pazarlar açılması ya da yeni toplumsal ihtiyaçların gelişmesi sebebiyle yeni kârlı yatırım alanları bulabilir ve bu durumda ücretler yükselebilir. Fakat kapitalistler arası rekabet nedeniyle, refah

²⁴ Marx, *emek* ile *emek gücü* arasında ayırım yapar. İşçilerin kapitalistlere kiraladığı, *emek* değil, “insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım değeri üretirken kullandığı fiziksel ve zihinsel yeteneklerin bütünü” (Marx, 2011: 170) olarak *emek gücü*, ya da *emek kapasitesidir*.

dönemleri dışında “her sınıai çevrim sırasında, ücretleri emek gücü değerinin zorla altına düşürerek, metaları ucuzlatma çabalarının gösterildiği bir noktaya gelinir” (ibid, s. 433). Kapitalistler, mümkün olan her durumda, işçi ücretlerini en düşük seviyeye indirmeye çalışırlar.

[B]unların sıfır maliyetleri, matematik anlamıyla, kendisine her zaman biraz daha yaklaşılabilen ama yine de hiçbir zaman ulaşlamayan bir limittir. Sermaye, emeğin maliyetini bu sıfır noktasına indirme eğilimini bir an bile terk etmez (ibid, s. 579).

Marx, ücretin emeğin değerinin altına düştüğü durumların gerçekte çok yaygın olduğunu söyler. Kapitalistlerin artık değer oranını artırma yönündeki doymak bilmez çabaları sonucu emeğin değerini oluşturan geçim maddelerinin *tarihsel bileşenleri* giderek ortadan kalkar ve ücret, emekçinin geçim maddelerinin salt *fiziksel bileşenlerini* karşılayabilir hâle gelir, yani emek gücünün değerinin en uç sınırına ulaşır (Marx, 2012b: 137).

[İ]şçinin aldığı, ürünün en küçük ve onsu edilemeyecek kadar gerekli bir parçasıdır - bir insan olarak değil, bir işçi olarak varoluşunu (...) sürdürmek için yeterli olandır (Marx, 2012a: 23).

Ücretin, emeğin değerinin altına düşebilmesi, kapitalist üretim tarzına ilişkin “yedek sanayi ordusu”nun varlığı ile mümkün olabilmektedir. Sermayeye dayalı üretimde, sermaye genişlemesi üretim teknolojisindeki gelişmeler, işçi nüfusunun üretim sürecinden itilmesine sebep olur. Geçim olanaklarından dışlanan büyük bir nüfusun varlığı, ücretlerin yaşamaya ancak yetecek düzeye düşürülebilmesine olanak verir. “1000 işçi üzerinden, ücreti belirleyen, çalışan 950 işçi değil, işsiz 50 işçidir” (Marx, 2012b: 65).

Marx, bu perspektifle, “fazla nüfus”u yiyecek maddelerinin doğal artışının insan nüfusunun doğal artışının gerisinde kalmasıyla açıklayan Malthus’u şiddetle eleştirir:

Fazla nüfus, ezeli ve ebedi doğa yasaları ile değil, kapitalist üretim tarzının tarihsel yasaları ile açıklanmalıdır.

Her tarihsel üretim tarzının kendine özgü, tarihsel olarak geçerli nüfus yasaları vardır: “Soyut bir nüfus yasası, yalnızca bitkiler ve hayvanlar için vardır; o da ancak, insanın tarihsel olarak müdahale etmemesi ölçüsünde” (Marx, 2011: 610). Fazla, ya da artık nüfus, “kendi yeniden üretiminin araçlarıyla ilişkiye girme ve onları üretme tarzını belirleyen toplumsal dolayım” tarafından belirlenir.

Artık, sadece nispi bir artıktır: hayati ihtiyaç maddelerinin miktarıyla değil, bunların üretilme tarzıyla ilişkilidir. Dolayısıyla, sadece sözü edilen gelişim düzeyinde artıktır (Marx, 2008: 517). Marx, üretici güçlerin gelişiminin en yüksek amacını, toplumsal insanın özgür, çok yönlü gelişimi olarak görür. Bu düşüncesiyle, bu çalışmada ele alınan diğer iktisatçılardan önemli bir farklılığı yansıtır. Üretimin amacı, Marx’a göre, salt meta üretimi değil, insanın türesel özelliği olan özgür, bilinçli üretken etkinliğinin gelişimidir. Üretim faaliyeti, bu anlamda, insan açısından sadece yaşamının aracı değil, insanın türesel özelliğini gerçekleştirmesidir. Marx’a göre gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretici güçleridir (Marx, 2008: 563). Fakat kapitalizmde

yaşam etkinliği [emek-gücünün ortaya konması] kendisi [işçi] için bir varolabilme aracından başka bir şey değildir. O, yaşamak için çalışır. Onun için çalışmak, yaşamın bir parçası değil, yaşamın feda edilmesidir. Bir başkasına devrettiği bir metadır. Bundan ötürü, kendi faaliyetinin ürünü de, bu faaliyetin amacı değildir. Kendisi için ürettiği şey, dokuduğu ipek, madenden çıkardığı altın, yaptığı saray değildir. Kendisi için ürettiği şey, *ücrettir*, ve ipek, altın, saray, onun gözünde belirli bir miktar geçim aracına, belki de pamuklu bir fanilaya, bir miktar bakır paraya ve bir bodrum katına indirgenir. Peki ya bu oniki saat boyunca dokuyan, iplik eğiren, yol açan, torna çeken, ev yapan, kürek sallayan, taş kıran, yük taşıyan vb. işçi, bu oniki saatlik dokumacılığı, iplik eğirmeyi, yol açmayı,

tornacılığı, duvarcılığı, kürek sallamayı, taş kırmayı kendi yaşamının ortaya konması olarak, yaşamak olarak mı görür? Tam tersine, onun için yaşam, bu işin bittiği yerde, masada, kahvede, yatakta başlar. Öte yandan, bu oniki saatlik emek, kendisi için dokuma, eğirme, yol açma vb. olarak değil, kendisini masaya, kahveye, yatağa götüren *kazanç* olarak anlam taşır (Marx, 2012b: 29).

Marx'a göre gerçek zenginlik, tüm bireylerin gelişmiş üretici güçleridir. “Zengin insan, insanca hayat etkinlikleri toplamına *gerekseme duyan* insandır - kendi gerçekleşmesi bir iç zorunluk, *gerekseme* şeklinde var olan insan” (vurgular orijinalinde) (Marx, 2012a: 121). Kapitalist üretim tarzında, yığınların artık-emeğinin genel zenginliğin gelişiminin önkoşulu (Marx, 2008: 559) olduğu ve sadece belirli birkaç işi yapan uzmanlaşmış “parça insanların” zorunlu emek süresinin kısalmasının işçilerin boş zamanlarının değil artık emeğin artırılmasına hizmet ettiği ölçüde bu mümkün değildir. Kapitalist tarzda kullanımla en gelişmiş makine “işçiyi bir vahşinin çalıştığından ya da kendisinin en basit, en kaba aletlerle çalışacağından daha fazla çalışmaya zorlar” (ibid, s. 563), “makine kötüye kullanılır” (Marx, 2011: 403).

[İ]şçi bütün hayatı boyunca emek gücünden başka bir şey değildir; bunun için de, kendisinin kullanılabilir bütün zamanı, hem doğal nedenlerle hem de hukuken emek-zamandır, yani sermayenin değerlendirilmesine aittir. İnsanın insan haline gelmesi, ruhen gelişmesi, toplumsal işlevlerini yerine getirmesi, fiziksel ve ruhsal yaşam güçlerini özgürce kullanması için gereken zaman ve hatta pazar gününün dinsel tören zamanı - haftanın bir gününün dinlenmeye ayrılmasının kutsal sayıldığı bir ülkede bile olursa - tam anlamıyla safstadır! Ama sermaye, ölçü tanımayan hırsıyla, artık emeğe duyduğu kurtlara özgü açlıkla, iş gününün manevi üst sınırını aşmakla kalmaz, fiziksel üst sınırını da aşp geçer. İnsan bedeninin büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı tutulması için gereken zamanı gasp eder. Sermaye, temiz hava alması ve güneş ışığı görmesi için gereken zamanı işçinin elinden zorla alır. Sermaye, yemek saatlerinden tırtıkladığı zamanları her fırsatta üretim sürecine katar; öyle ki, sadece bir üretim aracı durumunda bulunan işçiye, yemeği,

buhar kazanına kömür, makineye yağ verir gibi verilir. Yaşam gücünün toplanması, yenilenmesi ve zindelik kazanması için gereken sağlıklı uyku, mutlak olarak tükenmiş bir organizmanın canlılığını tekrar kazanabilmesi için zorunlu olan süreye indirilip dondurulmuştur. İş gününün sınırı burada, emek gücünün normal biçimiyle korunması göz önünde tutularak belirlenmez; tersine, işçinin dinlenme zamanının sınırı, ne kadar kahredici ve ne kadar ıstıraplı olursa olsun, emek gücünün bir günde mümkün olabilecek en yüksek harcanma miktarı ile belirlenir (ibid, s. 259).

Parça-bireyin yerini “tüm bireylerin her alanda gelişmesine dayalı özgür bireysellik ve bireylerin kendi ortak toplumsal üretkenliklerini kendi toplumsal zenginlikleri olarak kendilerine tabi kılmaları” (Marx, 2008: 195), komünizmde gerçekleşecektir. Komünizmde çalışmak, insanın türsel etkinliği, özgür yaratıcı eylemi olduğu ölçüde boş zaman-çalışma karşılığı da ortadan kalkacaktır.

III. İKTİSATTA YENİ PARADİGMA: MARJİNALİZM

Sanayi devrimi, geçinmek için emeğini satmak zorunda olan mülksüz insanların sayısını dramatik biçimde yükseltmişti. Fakat, daha önce de belirttiğimiz gibi işçilerin, sınıf bilincine sahip bir “sınıf” olmaları 1830-1840'lara kadar gerçekleşmedi. 19. yüzyılın ilk yarısına gelene kadar ev endüstrisi ve manifaktürün varlığını sürdürmesi, hatta üretimin önemli bir kısmını oluşturması, işçilerin çoğunun çalıştırıcısının taşeron olması gibi sebeplerle, sınıf olarak işçilerin, sınıf olarak işverenlere karşı olduklarını hissetmeleri geç gelişti. Polanyi'ye göre ise, Speenhamland yoksul yardımı sistemi, işçilerin sınıf oluşturmalarını geciktirdi.

Bu ne idüğü belirsiz insancılık örneği [Speenhamland], işçilerin bir ekonomik sınıf oluşturmalarını önledi ve onları ekonomi çarkının kendilerini mahkûm ettiği kaderden kurtulabilmenin tek yolundan yoksun bıraktı (Polanyi, 2011: 152-153).

19. yüzyılın ortalarına gelene kadar Avrupa'nın pek çok ülkesinde monarşiye karşı halkla birlikte savaşan burjuvazi, bu tarihten itibaren Marx'ın deyimiyle “gericileşmiştir”. Çünkü 1840'lara kadar genellikle siyasi taleplerle başkaldıran işçilerin, örgütlü bir sınıf olarak güç oluşturdıkları bu yıllardan itibaren talepleri, ekonomik temelli olmaya başlamıştır ve bu taleplerin muhatabı artık burjuvazidir.

1848 yılı dünya tarihinde bir dönüm noktasıydı. Bundan önce burjuvazi, devleti parçalamak, eski yönetici sınıfı devirmek ve toplumu kapitalist çizgilerde yeniden şekillendirmek için halk devrimlerine öncülük etmişti. Hollanda, İngiltere, Amerika ve Fransa Devrimlerinin özü buydu. Ancak, 1848'den sonra burjuvazi bu rolü bir daha asla oynamadı. Neden böyle olmuştu?

Sanayi Devrimi, Avrupa'nın kapitalist bir ekonomiye, fabrika sahipleriyle işçilerden oluşan bir topluma zaten dönüşmüş olduğunu ifade ediyordu. Britanya istisna olmak üzere dönüşüm henüz ilk aşamasındaydı ama eski siyasi değişim mekanizmasını (aşağıdan devrimi), burjuvazi açısından fazlasıyla sorunlu yapacak kadar ileri gitmişti. O

zamanın embriyo halindeki emek hareketleri, özel mülkiyete karşı tehdit teşkil ediyordu. Mülkiyet, çiftçiler, tüccarlar ve atölye ustalarından oluşan küçük burjuvazinin hakimiyetindeki 17. ve 18. yüzyıl radikal hareketleri için dokunulamayacak kadar kutsal bir şeydi. 19. yüzyılın yeni radikal hareketlerinin artan sayıda ("zincirlerinden başka kaybedecek hiçbir şeyi olmayan") ücretli emekçiyi saflarına katmasıyla birlikte mülkiyet de giderek sorgulanır oldu. Devrim, her türden mülk sahibi için çok daha riskli hale geldi (Faulkner, 2014: 215).

1860'larda sendikalaşma önemli ölçüde arttı (Cole, 1966; Hobsbawm, 2009: 246). 1864'de, Londra'da 1. Enternasyonel, çeşitli ülkelerden gelen işçilerin katılımıyla uluslararası proleter örgütlenmesinin ilk adımı olarak toplandı.

1867'de, Marx, "kapitalist üretim tarzı ve onunla uyuşan üretim ve dolaşım ilişkileri"ni incelediği *Kapital*'i yayınladı. *Kapital*'de, kapitalistin kârının, emek gücünün kapitalist tarafından karşılığı ödenmemiş kısmının ürününden oluştuğunu açıklıkla gösterdi. Kapitalistlerin artık değer oranını, yani sömürü oranını mümkün olduğunca artırmak isteyeceklerini, bu yüzden işçilerin çalışma koşullarını kötüleştirmeye eğilimli olduklarını anlattı. Fabrikalardaki kötü çalışma koşullarından uzun uzun bahsetti. *Kapital*, Marx'ın 1873'te yazdığı *Kapital'in Almanca İkinci Basımına Sonsöz*'den öğrendiğimize göre, "çok kısa bir süre içinde Alman işçi sınıfının çok farklı kesimleri tarafından takdir edilmiş"ti.

Ricardo'nun emek değer teorisi, –Ricardo hiç bu şekilde bahsetmemiş olsa da– kârları artık olarak gördüğü ölçüde bir kapitalist sömürü teorisiydi. Nitekim 1830'lardaki ayaklanmalarda Smith ve Ricardo'nun düşüncelerinden bazılarını kapitalistlere karşı kullanan liderler vardı (Harman, 2010: 318). Ricardo'nun emek değer teorisi, 1830'larda, kârın bir artık olduğu görüşünü reddeden, haklı bir üretim maliyeti olduğunu ispata çalışan Anti-Ricardocu bir tepki de yaratmıştı (Screpanti ve Zamagni, 2005: 102-104).

Anti-Ricardocu tepki, 1870'lerin başında en sistematik ifadesine kavuştu. Marjinal fayda teorisi, iktisat biliminin “sınıf”, “kapitalizm”, “artık”, “emek gücü” kelimelerini çıkararak yeniden oluşturulmasını sağladı (ibid, s. 172). 1870'lerin başında yayınlanan ve 1880 ve 1890'larda yaygın kabul görerek anaakım iktisat teorisinin temelini oluşturan “marjinalist devrimci” yazarlar ve eserlerini inceleyelim.

III.1. Carl Menger

Carl Menger (1840-1921), marjinalizmin Avusturya ayağını temsil etti.

Menger'in *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre (İktisadın Prensipleri)* eserinin önsözü, iktisadın araştırma yöntemi üzerine bir tartışma içerir. Menger burada, yöntem olarak doğal bilimlerde kullanılan yöntemi kullanacağını ifade etti.

[B]eşeri iktisadi faaliyet ile ilgili kompleks fenomeni hâlâ tam bir gözleme bağlı olan en basit elementlere indirgemeye, bu elementlere doğalarına uygun bir ölçü uygulamaya ve sürekli bu ölçüye bağlı kalarak kesin prensiplere göre elementlerinden neşet eden daha kompleks iktisadi fenomenin işleyiş tarzını araştırmaya çalıştım (Menger, 2009: 1).

Menger'e göre, bu yöntemin doğal-bilimsel olarak adlandırılması yanlıştır. Bu yöntem, ampirik bilginin her alanında kullanılan bir yöntemdir ve bu yüzden ampirik metot olarak isimlendirilmelidir. Çünkü her bir bilimin yöntemi, özgül karaktere sahiptir. Doğal-bilimsel yöntemin eleştiriye tabi tutulmadan iktisada uygulanma çabaları, bu anlamda, “çok ciddi metodolojik yanlışlıklara ve iktisat bilimi fenomeni ile doğa fenomenleri arasında boş yere zahiri analogiler yapılmasına” yol açmıştır (ibid, s. 1).

Fakat, bu açıklamanın ardından Menger, iktisadi yaşam fenomeninin de doğadaki fenomenler gibi kesin yasalara göre düzenlendiğini gösterme amacıyla olduğunu ekledi. İnsanın özgür iradesine atıfla iktisadi davranış ile ilgili yasaların

geçerliliğinin sorgulanması ise, iktisadın “bütünüyle tam ve kesin bir bilim” olduğunu inkâr etmek anlamına gelecekti. Menger, Senior gibi, iktisadın nesnel, kesin yasalara dayanan, değer-bağımsız bir bilim olması gerektiği düşüncesindeydi.

İnsanlar hayatlarını sürdürmek için mallara gereksinim duyarlar. Menger’e göre bu ihtiyaçlar insanların itkilerinden çıkar ve itkiler, insan doğasına yerleştirilmiştir. İhtiyaçların bu anlatımıyla, Menger, onların tarihsel ve toplumsal belirlenimi düşüncesinden uzaklaştı, doğal olarak belirlendiklerini ileri sürdü.

Menger, “beşeri ihtiyaçların tatmini ile nedensel bir ilişki içinde olan şeyleri”, faydalı şeyler olarak tanımladı (ibid, s. 1). Bu faydalı şeylerin mal karakteri kazanması için ise dört şartın yerine gelmiş olması gerektiğini düşündü:

1. Beşeri bir ihtiyaç,
2. şeyin, bu ihtiyacın tatminiyle ilgili nedensel bir ilişkiye girmeye müsait hâle getirecek özellikleri,
3. bu nedensel ilişkiyle ilgili beşeri bilgi,
4. onu, ihtiyacın tatminine yönlendirmeye yetecek şekilde kontrol etmek,

Bir şeyin mal niteliğine sahip olması için gereken bu koşulları sıraladıktan sonra, bu konudaki dipnotunda, mal karakterinin mallara içkin bir özellik olmadığını belirtti. Mal karakteri, sadece şeyler ve insanlar arasındaki ilişkiden doğar; bu ilişki sona erdiğinde mal karakteri de ortadan kalkar. Menger, şeylerin mal karakterini piyasa alanında gerçekleşen, insanlarla şeyler arasındaki öznel ilişkiye referansla açıklayarak klasik iktisadın malı üretim alanıyla açıklayan analizinden önemli bir kopuş gerçekleştirmiş oldu. Klasik iktisatta mallar, emek ürünü olarak tanımlanmıştı ve üretimleri, sermaye sahibi sınıfın üretim araçlarının, mülksüz sınıf tarafından kullanılmasıyla gerçekleştirilmekteydi. Birazdan değineceğimiz üzere Menger, emek

değer kuramını reddetti ve mal karakterini nesnel özelliklere değil, öznel değerlendirilmelere atıfla açıkladı.

Mevcut miktarı, gereklilikten daha az miktarda olan mal söz konusu olduğunda “insanlar

1. bu kantitatif ilişkiye dayanan tasarrufları altındaki bir malın her birimini korumaya ve
2. onun faydalı özelliklerini muhafaza etmeye çalışırlar.
3. Söz konusu malın mevcut miktarı ile tatmin edecekleri daha önemli ihtiyaçları ve tatmin etmeden bırakmak zorunda kalacakları ihtiyaçları arasında bir seçim yapmaya ve
4. malın belli bir miktarı ile mümkün olan en iyi sonucu elde etmeye veya belli bir sonucu mümkün olan en küçük miktarda elde etmeye – veya diğer bir ifadeyle, tüketicilerin onlar için mevcut malların miktarlarına ve özellikle üretim araçlarının mevcut miktarına yönelmeye, en uygun şekilde tatminine çalışırlar (ibid, s. 46).”

Bu dört amaca yönelen faaliyetlerin bileşimi, iktisadi davranış olarak adlandırılır. Bunlar, izole birey için de, toplum için de geçerlidir. Fakat toplum söz konusu olduğunda, ilgili malların gerekliliklerden az olması, bazı bireylerin bunlara sahip olmasının diğer bireyleri bu malların sahipliğinden dışlaması sonucunu doğurur. Mala sahip olan bireylerle sahip olmayanlar arasında çıkar zıtlığı oluşur. Bu durum, mülkiyetin korunması olarak isimlendirilen yasal düzenlemenin kökenidir.

Böylece beşeri iktisat ve mülkiyet, mevcudiyetlerinin nihai nedeni olarak, her ikisi de mevcut miktarları kişilerin gerekliliklerinden daha küçük olan mallar gerçeğine sahip oldukları için, ortak bir iktisadi orijine sahiptirler. Beşeri iktisat gibi, mülkiyet de, bu yüzden, keyfi (ihtiyari) bir buluş değil, fakat daha ziyade, şeylerin doğası içinde, bütün

iktisadi malların mevcut miktarları ve onlarla ilgili gereklilikler arasındaki eşitsizliğin bize yüklediği problemin pratik olarak mümkün tek çözüm yoludur (ibid, s. 47).

Menger'in mülkiyet tanımı, malların miktarının gerekliliklerden az olduğu durumda bireylerin bu mallar için rekabet etmesi ve birbirlerini bu malların kullanımından dışlamasının kaçınılmazlığı üzerine kuruludur ve toplumsal bir kurum olan mülkiyetin, toplumun ekonomisindeki konumunu bağlam dışı bırakır. Diğer bir ifadeyle mülkiyet kavramı, tarihsel devamı olan toplumsal sınıflaşma ve üretimin bu sınıflaşma temelde örgütlenmesi sonucuna kadar izlenmez.

Mülkiyet, sadece malların gerekliliklerden az olduğu durumun pratik sonucudur, kaçınılmazdır, ve "akla uygun"dur (ibid, s. 49). Yani eşitlikçi bölüşüm yönünde reform ihtimal dâhilinde bile değildir²⁵; malların miktarının gereklilikten az olduğu her durumda, mülkiyet kurumu var olacaktır.

Mülkiyet, bu anlamda, sosyal formu içindeki beşeri iktisattan bu yüzden ayrılamaz ve sosyal reform ile ilgili bütün planlar, sadece iktisadi malların uygun bir dağılımına değil, fakat asla mülkiyet kurumunun kendisinin ilgasına da makul şekilde yöneltilemez (ibid, s. 48).

Menger, iktisadi davranan bir insanın farklı ihtiyaçlarının tatminini nasıl gerçekleştireceğini göstermek için basit aritmetik bir tablo hazırladı. Öncelikle, malların tüketiminden aldığımız hazzın, tükettiğimiz birim arttıkça azaldığını, tükettiğimiz her ilave birimin, bize daha az haz verdiğini söyledi. İhtiyacımızın giderildiği noktadan sonra ise malın her ilave tüketimi bize zarar verecekti. Bu

²⁵ Hayek'e göre, Menger'in aslında sempati duyduğu sosyal reform düşüncesini iktisat teorisinden dışlamasının sebebi, "sosyal duyarlılığın, onun nesnel muhakemesini asla etkilemeyecek" olmasıydı (Hayek, 2009: xxxix).

açıklamayı böyle isimlendirmemiş olsa da, hatta marjinal kelimesini hiç kullanmamış olsa da, Menger, azalan marjinal fayda ilkesini formüle etti.

Tablo 6. Menger'in Fayda Tablosu

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX
10	9	8	7	6	5	4	3	2
9	8	7	6	5	4	3	2	1
8	7	6	5	4	3	2	1	0
7	6	5	4	3	2	1	0	
6	5	4	3	2	1	0		
5	4	3	2	1	0			
4	3	2	1	0				
3	2	1	0					
2	1	0						
1	0							
0								

Tabloda, sütunlar farklı malları, satırlar ise, malın tüketildiği birimi ifade ediyor. Roma rakamlarıyla ifade edilen mallar, tüketimi kişiye en fazla hazzı sağlayandan, en az hazzı sağlayana doğru sıralanmıştır. Kişi, önce kendisi için en yüksek önem derecesindeki malı (örneğimizde I. mal) tüketir. İlave tüketimde kişi, aynı haz miktarını sağlayacağı için I ve II. malların tüketimi konusunda farksızdır. Seçim süreci bu şekilde devam eder.

Bu prosedürün nihai sonucu, başarısız tatminlerin en önemlisinin her ihtiyaç türü için aynı öneme sahip olması ve bundan dolayı bütün ihtiyaçların, ayrı tatmin davranışlarının eşit bir önem derecesine kadar tatmin ediliyor olmasıdır (ibid, s. 76).

Marjinalizmin klasik politik iktisattan kopuşunun muhtemelen en önemli ayağını değer teorisi oluşturur. Klasik politik iktisat, metanın değerini, üretilmesi için gereken nesnel maliyetle tanımlarken, marjinalizm, değeri, insanların metaya atfettiği öznel önemle açıkladı.

Menger'in değer tanımı, "ayrı malların veya mal miktarlarının, ihtiyaçlarımızın tatmininin onların kontrolüne bağlı olduğunun bilincinde olduğumuz için bizim açımızdan kazandığı önem"dir (ibid, s. 63). Bu tanıma göre, mallara Őahsi olarak atfettiğimiz önem, malın hiçbir nesnel özelliğine bir baŐvuru olmaksızın malın değerini belirler. Şeylerin mal karakteri gibi, değerleri de, onlara içkin bir Şey değildir. Emek değer kuramı bakış açısından söylersek, kerameti kendinden menkuldür; değer, onlara, ihtiyaçlarımız doğrultusunda atfettiğimiz önemle belirlenir.

Malların bizim için ifade ettiği ve değer olarak isimlendirdiğimiz önem, sadece isnat edilir (ibid, s. 82).

Değer, iktisadi davranan insanların yaşamlarını ve refahlarını sürdürmek için tasarrufları altındaki malların önemi hakkında verdikleri bir hkmdr. Bundan dolayı değer, insanların bilinçlerinin dışında mevcut değildir. Bu yüzden, iktisadi bireyler için bir "değere" veya iktisatçıların ifadesiyle "değerlere" sahip olan bir malı bağımsız gerçek Şeyler olarak isimlendirmek ve değeri bu Şekilde nesnelleŐtirmek de oldukça yanlıştır. Nesnel olarak mevcut olan varlıklar her zaman sadece belli Şeyler veya Şeylerin miktarları olduğu ve değerleri temelde Şeylerin kendilerinden farklı bir Şey olduğu için; değer, yaşamlarının ve refahlarının korunması için iktisadi davranan bireylerin, Şeylerin kontrollerinde olmasının ifade ettiği önem hakkında verdikleri bir karardır. Malların değerlerinin nesnelleŐtirilmesi, ki doğası itibariyle bütünüyle sübjektiftir, bilimimizin temel prensipleri hakkında yine de çok fazla kafa karıŐıklıęına yol açmaktadır (ibid, s. 68).

Menger, bu perspektifle emek değer kuramını da, fayda değer kuramını da reddeder. Emek değer kuramı, Menger'e göre, üretimden elde edilen çıktının tümünün emeğin ürünü olduğu yönündeki yanlış varsayıma dayanıyordu. Aslında, sermaye ve toprak hizmetleri de aynı derecede gerekli üretim aralarıydılar ve üretimden aldıkları payları hak ediyorlardı.

Rodbertus sosyal kurumlarımızın toprak ve sermaye sahiplerinin emek ürününün bir kısmını emekçilerden almalarına ve böylece çalışmadan yaşamalarına imkan verdiğini ileri sürmektedir. Onun argümanı, bir üretim sürecinin bütün sonucunun emeğin ürünü olarak görülmesi gerektiği şeklindeki yanlış varsayıma dayanır. Emek hizmetleri üretim sürecindeki faktörlerden sadece biridir ve toprak ve sermaye hizmetlerini kapsayan diğer üretim faktörlerinden daha yüksek derecede bir iktisadi mal değildir. Sermaye ve toprak sahipleri bu yüzden, emekçilerden kendilerine aktardıkları ile yaşamazlar, fakat, emek hizmetlerinde olduğu gibi, hem bireyler ve hem de toplum için değere sahip kendi toprak ve sermaye hizmetleri sayesinde yaşamlarını sürdürürler (ibid, s. 105).

Toplumun tüketim mallarının mevcut durumdan farklı olarak daha büyük kısmının işçilere paylaştırılmasını savunanların tahriki, (...) emeğe değerinin üzerinde ödeme yapılmasını istemekten başka bir şey değildir. (...) Problemin bu temelde çözümü, bununla birlikte, sosyal düzenimizin tam bir transformasyonunu şüphesiz gerektirecekti (ibid, s. 110).

Faydanın değer kaynağı olduğunu reddetmesinin sebebi ise, değer, malların ihtiyaçlarımızdan daha az miktarda olması durumunda onlara atfettiğimiz önemden kaynaklanırken, fayda için böyle bir durumun varlığının gerekli olmamasıdır. Yani, bir malın faydası, malın miktarına bağlı değildir; ihtiyaçtan çok daha fazla miktarda bulunan bir mal da faydalı olabilir.

Değer büyüklüğü, değer kaynağı gibi, ihtiyaçlarımızın tatmininin bizim için öneminin mallara *isnadına*, malların değerlerindeki farklılıklar da, bu mallara sahip olmamız durumunda elde edeceğimiz tatminlerin öneminin büyüklüğündeki farklara dayanır.

Değerin ölçüsü doğası itibariyle bütünüyle subjektiftir ve bu nedenle, gereklilikleri ve sahip oldukları miktarlar arasındaki farklılıklara bağlı olarak, bir mal bir iktisadi birey için büyük değere ve diğeri için küçük değere sahip olabilir ve üçüncü bir birey için hiç değere sahip olmayabilir. (...)

Değerin sadece doğası değil, fakat aynı zamanda ölçüsü de subjektiftir. Mallar her zaman belli iktisadi bireyler için değere sahip olurlar ve bu değer aynı zamanda sadece bu bireyler tarafından belirlenir.

Bir iktisadi bireyin mala atfettiği değer, malı kontrol etmesine bağlı olan belli bir tatminin önemine eşittir. Bir malın değeri ve emek ile daha yüksek sıradaki malların onun üretimine uygulanıp uygulanmaması, veya hangi miktarlarda [uygulandığı] arasında zorunlu ve doğrudan hiçbir ilişki yoktur. (...) Genelde, pratik yaşamda hiç kimse, değerini takdir etmek için bir malın tarihsel orijinini sormaz, fakat sadece, malın kendisine sağlayacağı hizmetleri ve kontrolü altında olmadığında hangisinden vazgeçmek zorunda kalacağını düşünür. (ibid, s. 87-88).

Bir malın değerindeki belirleyici faktör, öyleyse, ne emek miktarı veya üretimi için gerekli miktar değildir, fakat daha ziyade, malın kontrolüne bağlı olduğunun bilincinde olduğumuz söz konusu tatminlerin büyüklüğüdür. Değerin belirlenmesiyle ilgili bu prensip evrensel olarak geçerlidir ve beşeri iktisatta bu prensibin hiçbir istisnası olamaz (ibid, s. 88).

III.1.1. Yüksek sıra mal olarak emek

Menger, gerçekten de, istisnasız bütün malların değerini öznel değer teorisi –ya da, Menger’in deyimiyle, isnat– ile açıkladı. Mallar arasında, ihtiyaçlarımızın tatmininde oynadıkları rolün doğrudan ya da dolaylı oluşuna göre ayırım yaptı. İhtiyaçlarımızı, herhangi bir ilave işlem gerektirmeden doğrudan tatmin eden malları birinci sıra mallar; ihtiyaç duyduğumuz maddelerin (birinci sıra malların) üretiminde kullanılan, yani ihtiyaçlarımızın giderilmesinde dolaylı olarak yer alan malları da yüksek sırada mallar (ikinci sıra, üçüncü sıra, ... vb.) olarak tanımladı.

Toprak, emek ve sermaye de yüksek sıradaki mallardandı ve değerleri bu başlık altında incelendi. Toprak, emek ve sermayenin değeri de, “evrensel olarak geçerli”, “istisnasız” öznel değer prensibiyle açıklandı. Yüksek sıradaki malların değeri,

“üretimine hizmet ettikleri daha düşük sıradaki malların beklenen değeri tarafından” belirleniyordu (ibid, s. 92).

Menger, toprağın değerini, emek ve sermayeden farklı yasalarla açıklayan iktisatçıları, Ricardo’yu ve izleyicilerini eleştirdi. Ricardo’nun değer analizinde, toprak, diğer mallara göre özgül bir karaktere sahiptir ve değeri, diğer mallardan farklı şekilde belirlenir. Menger’e göre ise toprak, mallar arasında istisnai bir nitelikte değildir ve değeri, değer belirlenmesiyle ilgili genel yasalara tabidir.

Bu fenomenle uğraşan bir bilimin genel yasalarına uydurulamayan önemli ve büyük bir fenomen grubu, bilimde reform yapma ihtiyacını açıkça ortaya koyuyor (Menger, 2009: 103).

Bahsettiğimiz gibi, bu reformu gerçekleştirmeye çalıştı ve değer teorisini bütün iktisadi mallar için tek bir genel yasa çerçevesinde açıklamaya özel bir önem verdi. Toprağın, emeğin, makinelerin, araçların ya da herhangi başka bir tüketim malının değeri, genel değer yasasından farklı bir yasaya tabi değildi. Birinci sıra mallar, yani ihtiyacımızı gidermek için doğrudan tükettiğimiz malların değeri, malların tatminine ya da “onun kontrolüne sahip olmadığımızda vazgeçmek zorunda kalacağımız tatminlere isnat ettiğimiz öneme eşittir” (ibid, s. 101). Toprağın, sermayenin ve emeğin de içinde olduğu daha yüksek sıradaki malların (hizmetlerin) değeri de, “diğer tamamlayıcı malların değeriyle birlikte, üretimine uygulandığı daha düşük veya birinci sıradaki malın [yine öznel şekilde belirlenen] beklenen değerine eşit olacaktır” (ibid, s. 106).

“Yüksek sırada bir mal” olan “emek hizmetleri”ni de, Menger, diğer iktisadi mallar gibi değer teorisi çerçevesinde açıkladı. Öncelikle, emeğin ücretini minimum geçim düzeyi ile açıklayan teorileri eleştirdi. Çünkü bu emek hizmetleri faydasız, hatta zararlı bile olabilirdi. Yani emek hizmetleri her zaman mal değildi, bu yüzden her

zaman bir fiyatı olduğu doğru değildi. Fiyatı olduğu zaman da bu, minimum geçim düzeyi gibi nesnel bir lyle değil, “emek hizmetlerini kontrol edemediğimizde tatmin edilmeden kalmak zorunda olacak olan tatminlerimizin öneminin büyüklüğüne göre” belirlenecekti (ibid, s. 107).

Bir kişinin emek hizmetlerinin basit geçim araçları ile mübadele edildiği her durumda, fiyat oluşumu ile ilgili genel prensiplere uygun olarak, emek hizmetlerinin diğer bir fiyattan değil belli bir fiyattan mübadele edilebilmesi, sadece tesadüfi bir durumun sonucu olabilir. Ne geçim araçları ne de bir emekçinin minimum geçim düzeyi, bu yüzden, emek hizmetlerinin fiyatının doğrudan nedeni veya belirleyici prensibi olamaz (ibid, s. 107).

Bu açıklamanın ardından eklediği dipnotta ise, “bir işçinin yaşama standardı, gelirine göre belirlenir, geliri yaşama standardına göre değil. Bununla birlikte tuhaf bir neden sonuç karışıklığı içinde, ikinci ilişki çoğu kez korunmaktadır” (ibid, s. 107) dedi.

Menger’e göre malların değerinin onlarda nesnel olarak bulunan bir özellik olmadığını, insanların ihtiyaçlarının tatmininin öneminde göre, onlara değer atfettiklerinden bahsetmiştik. Bu sübjektif değer teorisinin mübadele alanına dair ierimi, mübadele edilen malların eşitlik olarak grlmemesiydi. Menger’e göre mübadele edilen malları eşitlik olarak görmek hataydı. Bu hataya yol açan da, mallara isnat ettiğimiz değerin göstergesi olan fiyatların, mübadelenin asli unsuru olduğunu düşünmekti. Fiyatlar, malın nesnel değerinin bir ifadesi olmadığı için, doğru bir fiyat teorisi, mallar arasındaki değer eşitliğini değil, iktisadi davranan insanları mbadeledeye sevk eden davranışları incelemelidir.

Menger, fiyat teorisini, değer teorisinden tretti. “Bir malın fiyatı, onun iktisadi davranan insanlar için değerinin bir sonucudur ve fiyatının büyüklüğü daima değerinin büyüklüğüne göre belirlenir. Bu yüzden, aynı zamanda, rant, faiz ve ücretlerin

tamamının aynı genel prensiplere göre düzenlendiği de açıktır” (ibid, s. 109). İnsanlar, mallara atfettikleri değere göre, mübadelenin onlar için avantajlı olacağı fiyat sınırları içinde mübadele gerçekleştirirler.

Menger, dönemin entelektüel ve güncel siyasi tartışmalarına konu olan rant ve faizin törel olarak savunulup savunulamayacağı konusunda görüşünü net biçimde ortaya koydu: Etik ve törel tartışmalar, bilimin alanı değildir.

Bilimsel tartışmanın her zaman konusu yapılan en tuhaf sorulardan biri, rant ve faizin etik bakış açısından haklı veya gayriahlaki olup olmadıklarıdır. Diğer şeyler arasında, bilimimiz, toprak ve sermaye hizmetlerinin niçin ve hangi koşullar altında iktisadi karakter sergilediklerini, değer kazandıklarını ve diğer iktisadi malların miktarlarıyla mübadele edilebildiklerini (fiyatları) araştırma görevine sahiptir. Fakat bana, bu gerçeklerin yasal ve ahlaki karakteri ile ilgili sorun bilimimizin alanı dışında gibi görünmektedir. (...)

Sermaye veya bir toprak parçası sahipliğinin sahibine çoğu kez, aynı dönemde bir işçinin çok çalışarak elde ettiği gelirden daha yüksek gelir sağlaması, bir insanlık aşığına oldukça yadırganacak bir durum olarak görünebilir. Gerçi bunun nedeni gayriahlaki değil, fakat çok basit olarak daha önemli beşeri ihtiyaçların tatmininin işçinin hizmetlerinden ziyade belli miktar sermaye ve toprak parçası hizmetlerine bağlı olmasıdır (ibid, s. 109-110).

Fakat, Hunt’ın zekice altını çizdiği gibi, “kuşkusuz bir şeyin ahlaka aykırı olmadığını söylemek, onun ahlaka aykırı olduğunu söylemekten daha az ahlaki bir değerlendirme değildir” (Hunt, 2009: 338).

III.2. William Stanley Jevons

Jevons (1835-1882), iktisat teorisi konusunda Menger’in Avusturya’da geliştirdiği düşüncelerin benzerini, onun çalışmalarından habersiz, İngiltere’de geliştirdi ve *The Theory of Political Economy (Politik İktisat Teorisi)* ismiyle, Menger’in kitabının yayınlandığı yılda, 1871’de yayınladı.

Jevons'un teorisinin, onu öncülü faydacı iktisatçılardan ve Menger'den ayıran en önemli yönü, matematiğin yoğun kullanımınıdır. Jevons, niceliklerle ilgilendiği için, bilimin matematiksel olması gerektiğini düşündü ve kurduğu iktisat teorisinin tamamen matematiksel yapıda olduğunu söyledi. Jevons'a göre iktisadi yasalar matematikseldir ve bu yüzden, iktisat bir bilim olacaksa, matematiksel olmalıdır.

Bütün iktisat yazarlarının, bilimsel olmaları için matematik kullanmaları gerektiğini iddia ediyorum. Çünkü onlar ekonomik niceliklerle ilgileniyorlar ve nicelikler ve nicelikler arasındaki ilişkiler, matematiğin kapsamındadır (Jevons, 1965: xxi).

Kuşkusuz, haz, acı, emek, fayda, değer, servet, para, sermaye vb. bütün kavramlar nicelik ifade eder; dahası, bir sektördeki eylemlerimiz kesinlikle niceliklerin avantajlarının ve dezavantajlarının karşılaştırılmasına bağlıdır (ibid, s. 10).

Jevons, iktisadi teorilerini matematiksel ifadelerle oluşturmayan iktisatçıları eleştirdi. Jevons'a göre, "İngiltere'deki Ricardocu okulun egemenliği, İngiliz okuyucuların, bilimi az ya da çok matematiksel tarzda ele alan Fransız, Alman, İtalyan iktisatçıları okumalarını engelledi" (ibid, s. xviii).

Jevons'un matematiksel iktisat teorisi, kendi ifadesiyle, servet, fayda, değer, talep, arz, sermaye, faiz, emek gibi bilindik kavramlara türevsel hesaplar uygulamaktır.

Jevons, Bentham, Say, Senior gibi isimlerin faydacılık düşüncelerinden etkilenmişti. Kitabın birinci basımına önsözde, iktisadı, acı ve haz hesabı olarak ele alacağını, bunun, bilimin alması gereken nihai biçim olduğunu söyledi.

Haz ve acı, kuşkusuz, iktisat hesabının nihai amacıdır. İsteklerimizi azami şekilde en az çabayla elde etmek (...) iktisadın problemdir (ibid, s. 37).

Bu çalışmanın konusu, fayda ve öz çıkarın mekaniği olarak tanımlayabileceğimiz teoridir (ibid, s. 21).

Jevons'ta, iktisat biliminin tanımının “klasik” tanımından ayrılığı çarpıcıdır. Klasik iktisatta üretim ve zenginlik bilimi olan iktisat, Jevons'un analizinde haz azamileştirme bilimine dönüşmüştür.

Jevons'un bilimin temel amacı yaptığı hazzı, maddi olarak ölçmenin bir yolu yoktu. Jevons bunu kabul etti. Hisleri, mil, aç gibi birimlerle ölçemeyeceğimizi, fakat karşılaştırabileceğimizi, karşılaştırabilince de birime ihtiyacımız kalmayacağını söyledi: “İnsan akli kendi karşılaştırmalarını yapar ve hisleriyle ilgili nihai yargıya varır” (ibid, s. 12). Jevons'un iktisat teorisinin, kişinin hisleri yardımıyla önem sıralamasına koyduğu isteklerini en az zahmetle giderme eylemini temel aldığını söylemek, yanlış olmaz sanıyoruz.

Jevons, faydayı tanımlarken, Bentham'ın yardımına başvurdu. Onun fayda tanımını onayladı: Faydanın anlamı, herhangi bir nesnenin menfaat, avantaj, haz, iyilik ya da mutluluk sağlayan; ya da acı ve mutsuzluğu engelleyen özelliğidir (ibid, s. 38-39). Bu tanımda dikkat çekici olan, faydayı, insan için “gerekli” ya da “yararlı” gibi nesnel önem ima eden kelimelerle değil, mutlulukla açıklamasıdır. Jevons, nitekim, burada bir uyarı yapar: Fayda kelimesinin anlamını, ahlaki değerlendirmelerle sınırlamaktan kaçınmalıyız. Bireyin istenilir bulunduğu herhangi bir şey, onun için faydalıdır.

İktisat biliminde biz insanları olmaları gerektiği gibi değil, oldukları gibi ele alırız (ibid, s. 38).

Walras'nın, bir kimyasalın doktor tarafından hastayı iyileştirmek için mi yoksa bir katil tarafından ailesini öldürmek için mi kullanıldığının, kimyasalın her iki örnekte de faydalı olduğu durumda iktisatçıyı ilgilendirmediği; hatta ikinci örnekte daha faydalı olabileceği (Walras, 2014: 21) iddiasıyla muhtemelen en radikal biçimine

ulaşmış olan değer-bağımsız tavır vurgusu, marjinalist teorinin en öne çıkan yönlerinden biridir.

Jevons, kitabında, İktisadın Etik İlişkisi başlıklı kısa bir bölüme yer verdi. Bölümde, teorisinin, tamamen acı ve haz hesabı üzerine kurulu olduğunu ve iktisadın amacının, en az acıyla en fazla haz satın alarak mutluluğu maksimize etmek olduğunu söyledi. Ahlakın faydacı teorisinin, neyin doğru, neyin yanlış olduğu konusundaki tek kriterinin bu şeyin insan mutluluğuna etkisi olduğunu söylemekte tereddüt etmeyeceğini ekledi (Jevons, 1965: 23). İnsanın mutluluğunu, doğruluk veya yanlışlık konusundaki tek kriter hâline getirerek, iktisadın kapısını, etik tartışmalarına kapatmış oldu.

Menger ve Walras'da olduğu gibi Jevons'ta da fayda, şeylere içkin bir nitelik değildir; şeylerin, insanların gerekliliklerine göre durumları olarak tanımlanabilir. Jevons, Senior'un, faydanın şeylere içkin bir nitelik olmadığını, sadece şeylerin, insanlığın acı ve hazlarıyla ilişkisini gösterdiği (Senior, 1965: 7) düşüncesini onayladı. Bu yüzden, asla, bazı nesnelere yararlı, bazı nesnelere yararsız olduğunu kesin olarak söyleyemeyiz (Jevons, 1965: 43). Fayda, insan mutluluğuna katkısıyla ölçülür.

Jevons, Bentham'ın izinden gittiğini belirtmesine rağmen, Bentham'ın kişiler arası fayda karşılaştırmaları yapılmasını mümkün görmesi konusunda onunla aynı fikirde değildi. Bentham, kişiler arası fayda karşılaştırmaları yapılabileceğini düşünmüştü ve buradan toplumsal reformun toplumun toplam faydasını artıracığı, bu yüzden istenilir olduğu sonucunu çıkarmıştı. Gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik toplumsal reformların mümkün olduğunu ima eden fayda karşılaştırmalarının

yapılabilirliği düşüncesi, diğer “anti-klasik” iktisatçılar (Scrapanti ve Zamagni, 2005: 168) gibi, Jevons tarafından da reddedilmiştir.

Marjinalizmin değer analizi, klasiklerin aksine, piyasa ile sınırlıdır. Metalarn değerleri mübadele alanında belirlenir. Jevons’un değer kuramı için de bu geçerlidir. Jevons’a göre üretim maliyeti sadece arzı etkiler; bu yüzden değere etkisi dolaylıdır. Değer, “fayda maksimizasyonu için çok önemli bir aşama ifade eden” (ibid, s. 75) mübadele eyleminde belirlenir.

Değer, gerçekte, bir ilişki ifade eder. Bir iktisat öğrencisi değeri, bir şey ya da bir nesne veya bir şey ya da nesnedeki herhangi bir şey olarak düşünürse, bilime dair düşüncelerinde netlik ve doğruluk olması umudu asla yoktur. (...) Değer, doğru kullanılabilirdiği kadarıyla, sadece, onun belli bir oranda başka bir cisimle mübadeledeki durumunu ifade eder (ibid, s. 77).

Değer kavramı, sadece bir şeyin başka bir şeyle değiştiği durumda söz konusu olur. Bu yüzden, bir ton demirin değerinin bir ons altına eşit olduğunu söylemek bilimsel anlamda yanlıştır. (...) [D]aha doğru ifade, bir ton demirin değerinin, bir ons altının değerine eşit olduğunu, ya da değerlerinin bire bir olduğunu söylemektir (ibid, s. 77-78).

Jevons, öncülü faydacı iktisatçılar gibi değerini sadece faydaya bağlı olduğunu söyledi. Emeğin, değerini kaynağı olduğunu söyleyenler yanılıyorlardı, bu teori gerçeklerle tamamen zıttı (ibid, s. 163). Emek, değeri sadece dolaylı olarak belirler; malın fayda derecesini, arzını artırıp azaltarak değiştirir. Herhangi iki metanın değişim oranı, metaların mübadele tamamlandıktan sonraki en son sıra faydalarının (final degree of utility) oranıdır.

Jevons, herhangi bir yanlış anlaşılmanın olmasını engellemek için, değer belirlenmesinin aşamalarını sırasıyla gösterdi:

Üretim maliyeti arzı belirler

Arz en son sıra faydayı belirler

En son sıra fayda değeri belirler (ibid, s. 184).

Fakat değer belirlemesi teorisinin kapsayacağı genel bir bölüşüm teorisi oluşturamadı.

Emeğin, üretimin başlangıç noktası olduğunu ve emekçinin çıkarının bilimin önemli bir konusunu teşkil ettiğini söylemesine rağmen (ibid, s. 267), ücretler üzerine neredeyse hiç tartışmadı. Kitabın, Theory of Labour bölümünün önemli bir kısmını, haz azamileştirici bireyin, zamanının ne kadarını çalışmaya ayıracağına matematiksel gösterimine ayırdı: Çalışmak, acı verici faaliyetti, karşılığı ise tüketim yapma gücüydü (ücret). Ayrıca ücret arttıkça, her ilave biriminin faydası azalıyordu. Çalışmanın faydası, zararıyla eşitlendiği noktaya kadar kişi, çalışmayı tercih edecekti; çaba ve faydasının son birimlerinin eşitlendiği yere kadar çalışacaktı.²⁶ Ne kadar çalışılacağına kararı, tüketilecek olan ilave metanın faydası ve çalışmanın zahmeti arasında öznel bir değerlendirme sonucunda veriliyordu.²⁷

Jevons'un ücret konusundaki düşüncelerini, klasik, özellikle Ricardocu ücret kuramı eleştirisinden takip edebiliriz:

Emeğin ücretinin gerekliliklerle belirlenemeyeceğini söyledi. Birleşik Krallık'taki bölgelerde ücret oranları birbirlerinden çok farklıydı: Bir bölgenin minimumu, diğer bir bölgenin minimumundan farklıydı. Bu yüzden gerekliliklerin tam olarak neler olduğunu belirlemek imkânsızdı.

Jevons, klasik nüfus teorisini reddetti; fakat doğru olmadığı için değil, iktisadın dolaysız problemlerinden biri olmadığı için. Jevons'a göre iktisadın problemi,

²⁶ Çalışmanın, faydasının zararına eşitlendiği noktaya kadar sürdürüleceği, o dönemin ve elbette günümüzün koşullarında tamamen gerçek dışı olan, çalışma saatlerinin tam bölünebileceği varsayımını içerir.

²⁷ Jevons'un çalışma kararı konusundaki bu teorisi, neoklasik emek arzı kuramının öncülüdür.

marjinalist teorinin statik analiz yöntemiyle tutarlı olarak, verili, sabit nüfusla, sabit toprak ve materyallerle, çeşitli ihtiyaçlar ve üretici güçlerle, emeği, ürünün faydası maksimum olacak şekilde istihdam etmektir.

Jevons'a göre, "ekonomi politiğin arabasını yanlış yöne sokan" (ibid, s. li) Ricardo'nun, emeğin ürününü kapitalistlerle paylaştığı görüşü doğru değildi. Çalışan kişinin ücreti, ürettiklerinden rant, vergi ve sermayenin faizi çıkarıldıktan sonra, ürettikleriyle uyumluydu. Ayrıca, emeği, toprağı ve sermayeyi, her birinin ürünün belirli bir kısmının koşulu olarak değil, bütün ürünün birleşik koşulu olarak görmeliyiz.

Her toprak sahibi ve kapitalist gibi her emekçi de, genel hisseye bir bileşen öge getiren, piyasa koşullarının ona başarılı bir şekilde hak talep izni verdiği ürünün en iyi payı için pazarlık eden kişi olarak görülmelidir (ibid, s. xlvi).

Jevons, görüldüğü gibi, klasik ücret teorisini reddetti. Fakat açık ve net bir ücret teorisi oluşturmadı. Ürünün değerinin emeğin değeriyle değil, emeğin değerinin ürünün değeriyle belirleneceğini söyledi fakat bunun nasıl yapılacağını göstermedi (Dobb, 2002: 185). Jevons'a göre gerçek ücretin, emeğin marjinal ürünü olduğunu *çıkabiliriz* (Steedman, 1997: 60).

Ricardo'nun ücret teorisinin kârları artık olarak gördüğü ölçüde bir sömürü teorisi olduğu, ve bunun özellikle de sınıf olarak işçilerin, sınıf olarak kapitalistlere başkaldırdıkları ve bu başkaldırıda Ricardo'nun teorisinin işçi sınıfı savunucuları tarafından kullanıldığı mevcut toplumsal koşullarda, kapitalist sistem savunucuları için arzu edilir olmadığı kuşku götürmezdi. Nitekim klasik bölüşüm analizindeki sınıf çatışması olgusunun yerini, marjinalizmde toplumsal uyum düşüncesi aldı.

Döneminin işçi isyanlarına, grevlerine yakından tanıklık eden, bunun üzerine yazılar yazan Jevons'un (Konvitz, 1948), "emeğin sermayeyle sözde çatışmasının bir

kuruntu” (Jevons’tan aktaran Hunt, 2009: 324) olduğu düşüncesinin, onun açısından gerçekliği değil de, temenniye ifade ettiğini söylemek yanlış olmaz sanıyoruz.

“Bu konuya klasik bakış açısından bakmamalıyız,” çünkü “iktisatta ne olursa olsun bütün insanları kardeş görmeliyiz” (Jevons’tan aktaran, Hunt, 2009: 324).

Jevons, tüketimi, fayda azamileştirici davranış çerçevesinde tanımladı. Azalan fayda ilkesini formüle etti ve bireyin, çeşitli malların son birimlerinden aldığı faydaları eşitleyecek şekilde tüketim yapacağını söyledi. Tüketici dengesi teorisi, temelde, Menger’in teorisiyle aynı şeyi söylüyordu. Fakat Menger, tüketici dengesini bulmak için çeşitli malların son tüketilen birimlerinin marjinal faydalarını eşitlemişti. Jevons, analize malların fiyatlarını da dâhil etti: Tüketicinin fayda azamileştiren tüketimi, farklı malların tüketilen son birimlerinin marjinal faydalarının, malın fiyatına oranlarının eşit olduğu noktada gerçekleşecekti.

III.2.1. “Politik İktisat”tan “İktisat”a

“Polis” sözcüğü kent veya toplum; bu sözcükten türetilmiş “political” sözcüğü ise, kente/topluma ait anlamına gelmektedir. Politik iktisat teriminin, bu doğrultuda, insan toplumlarının iktisadını çağrıştırdığını söyleyebiliriz. Nitekim, politik iktisat bilimi, klasiklerde insan toplumlarının iktisadı olarak ele alınmıştır.

Faydacı iktisatçılar ve sonrasında marjinalistlerin yöntemsel bireyciliği benimsemeleriyle ve iktisadı rasyonel, atomistik, haz azamileştirici bireylerin tercih kuramı olarak formüle etmeleriyle, bilim, politik niteliğinden tamamen kopmuştur.

Politik iktisat isminin 19. yüzyılın sonlarına kadar baskın kullanım olarak kalmasına rağmen, “19. yüzyılın yarısından sonra, ekonomi politik rahatsız edici gelmeye başlamıştı. Daha 1863’te ekonomi politik yerine, insan isteklerinin tatmin edilmesi çabasının teorisi olarak *plutology* teklif edilmekteydi” (Üşür, 2003: 226).

Jevons, *Theory of Political Economy*'nin ikinci basıma önsözünde, kitabın başlığını değiştirmeye gerek görmemiş olsa da, *Politik İktisat* ismini, “tek uygun terim olan” *İktisat* ile değiştirmeye karar verdiğini söyledi. Gerekçesini, “bilimin eski, zahmetli, iki kelimeli isimden kurtulmasının iyi olacağını düşünmeden edemediği” şeklinde dile getirdi. İktisat isminin, hâlihazırda Cambridge’de Marshall tarafından kullanılmakta olduğunu da ekledi.

Jevons’un gerekçesi, iki kelimenin zahmetli olması olsa da, bilimin Senior ve sonrasında marjinalistler tarafından getirildiği “otistik” durumla, politik nitelemesinin uyuşmadığı açıktır. Knut Wicksell’e kulak verelim:

İktisadi bir olguyu *bir bütün olarak* [vurgu orijinalinde] ciddi biçimde ele almaya ve bütünün refah koşullarını aramaya başlar başlamaz, proletaryanın çıkarlarının tetkik edilmesi ortaya çıkmak zorundadır; ve buradan itibaren, herkese eşit haklar ilanına ancak bir iki adım kalır. Dolayısıyla, ekonomi politiğin tam anlamı, veya böyle bir adla bilimin mevcut olup olmaması, doğrusunu söylemek gerekirse, bütünüyle devrimci bir programı ima eder (Wicksell’den aktaran Üşür, 2003: 227).

Wicksell’in de değindiği gibi, politik iktisat, bütünün refah koşullarını araştırırdı ve bireyin değil toplumun iktisadı olduğu ölçüde kapitalist üretim tarzında çatışan üretici sınıflar, analizin temel birimiydi.

Bilimin içeriğinde gerçekleştirilen, politiğin arındırılması süreci, doğallıkla, isminin değiştirilmesine uzandı. Bilimin içeriğinin değiştirilmesinin dinamiklerini, bu bölümün başında kısaca ele almıştık. Politik iktisat isminin tasfiyesinin dinamiklerini, İşaya Üşür’ün yetkinliğinden yararlanarak açıklayalım:

Deyimler arası yer değiştirmenin neden 1870’lerin ikinci yarısından itibaren cepheden ve açıkça dile getirildiğini anlamak için Sanayi Devrimi ile birlikte toplumların yapılarının ton ve gölge farklılıklarının silinmesi yeni sınıf yapılarının meydana gelmesini, (A. Smith, D. Ricardo hatırlanabilir) 1848’de bütün Batı Avrupa’nın devrimlerle (kısa süreli

olsa da) alt üst olduğunu; keza 1848’de “Avrupa’nın başında bir hayaletin, bir komünizm hayaletinin dolaştığı”nı; 1848’den sonra Janus’un (burjuvazinin) başının belirgin bir biçimde görünür olmasını; diğer bir ifadeyle burjuvazinin 1789 ile birlikte feodal ögelere karşı girdiği ittifaklarını 1848’den sonra kesinlikle bozmaya başlaması, 1871 Paris Komünü olayını, Çarlık Rusya’sındaki sosyal demokrat oluşumları hatırlamamız yeterli olur kanaatindeyim (Üşür, 2003: 227).

III.3. Léon Walras

Walras (1834-1910), 1874 yılında yayımlanan *Éléments D'économie Politique Pure (Teorik İktisadın Temelleri)* adlı kitabıyla, ‘marjinal devrim’e İsviçre’den katkı sundu.

Walras, güncel iktisat yazınında genellikle Genel Denge kuramıyla anılır, nitekim bilime en önemli katkısı budur. Fakat biz, bu çalışmanın amacı açısından, Walras’nın iktisat kuramına katkılarının, özellikle klasik kuramdan ayrıldığı noktaları üzerine yoğunlaşacağız. Bu yüzden, genel denge kuramından sadece kısaca bahsedeceğiz.

Walras, gerçekleşmesi çok zor bir durum olduğunu kabul etmekle birlikte, tam rekabetçi piyasanın varlığını varsaydı. Mallara olan talebin, onlardan elde edilecek faydalara ve malların fiyatlarına bağlı olduğu kabulünü, talebin, piyasadaki diğer malların fiyatlarına da bağlı olduğunu söyleyerek geliştirdi. Piyasadaki bütün malların fiyatları birbirleriyle ilişkiliydi; bu yüzden malların fiyatlarının eşanlı belirlenmesi gerekiyordu. Walras, piyasadaki malların fiyatlarının ve talep edilen miktarlarının eşanlı belirlendiği bir sistem geliştirdi. Genel denge kuramına göre, ekonomide toplam

arz, toplam talebe eşit olmalıydı. Denge bozulduğunda ise, arz fazlası/eksiği, talep eksiği/fazlasına eşitti.

Walras'nın klasiklerden ayrıldığı en önemli noktalardan biri, Menger ve Jevons'ta da gördüğümüz gibi, iktisat biliminin kapsamıdır. Walras, kitabının iktisat biliminin amacından bahsettiği kısımda, bilim, ahlak ve etik arasında ayırım yaptı. Sanat tavsiye eder ve yönlendirirdi; pratikti. Bilim ise gözlemler, tanımlar ve açıklardı; teorikti. Bilimin ortaya koyduğu gerçekler, çeşitli sanatlar için aydınlatıcı olurdu; sanat, bu gerçeklerden yararlanırdı.

Bilim, gerçeklerle ilgilidir. Walras, gerçeği, doğal gerçekler ve beşeri gerçekler olarak ikiye ayırdı: Doğal gerçekler kaynağını doğadan, beşeri gerçekler de insan iradesinin kullanılmasından alırdı. Doğal ve beşeri gerçekler, teorik (*pure*) bilimin konusuydu. Walras, beşeri gerçekler kapsamında ikinci bir ayırım daha yaptı: Beşeri endüstriyel (*industrial*) gerçekler ve beşeri ahlaki gerçekler. Endüstriyel gerçekler, kişilerle şeyler arasındaki ilişkiler, ahlaki gerçekler de kişiler arası ilişkilerdi - Menger bunu *kurumlar* olarak isimlendirdi. İlki uygulamalı bilim ya da sanatın; ikincisi ise ahlak bilimi ya da etiğin konusudur.

İktisatta, faydacı gelenele birlikte, insanlar arasındaki ilişkiler bilimin kapsamından dışlanmaya başlamıştı. Belirli bir üretim tarzının temel aldığı, insanlar arasındaki toplumsal ilişkiler, ilginin üretim alanından piyasa alanına kaymasıyla insanlarla şeyler arasındaki ilişkiler olarak ele alınmaya başlandı. Walras, bu yöntemsel tercihini, kitabının başında açıkça dile getirdi.

Walras'nın etiğin alanına girdiğini iddia ettiği konulardan bir tanesi, tahsis –ya da toplumsal refahın toplumun üyeleri arasında bölüşümü– idi. Bölüşüm, kişilerarası

ilişkiydi ve etiğin konusuydu. Böylece, Ricardo'da bilimin temel problemi olan bölüşüm, Walras ile bilimden açıkça ve tamamen dışlandı.

Bununla birlikte Walras, mülkiyet teorisini ahlak biliminin alanı olarak kabul etmesine rağmen hangi tahsis biçiminin iyi ve adil olduğu sorusuna cevap vermekten geri durmadı: “Bu, mülkiyetle ilgili bir sorundur. Mülkiyet, adil ve makul tahsisattır, meşru tahsisattır” (Walras, 2014: 35).

Mülkiyet teorisi insanlar arasındaki ilişkiyle ilgilenirken, sanayi teorisi insanlarla şeyler arasındaki ilişkiyle ilgilendi; üretimi ve toplumsal serveti artırmak için kişileri, çalışan olarak, çeşitli işlere yönlendirdi.

Peki etiğin iktisatla ilişkisi neydi? Adaletle iktisadi kârlılık arasında çelişki var mıydı? Bu konu 1848'lerde Bastiat ve Proudhon arasında tartışılmıştı. Proudhon, iktisadi kârlılık ile adaletin bağdaşmayacağını, Bastiat ise tersini iddia etmişti. Walras, bu konuda elbette Bastiat'nın tarafındaydı.

Walras, toplumsal serveti, “yararlı ve kullanımımızda sadece kısıtlı nicelikte bulunan maddi/maddi olmayan şeylerin toplamı” (Walras, 2014: 20) olarak tanımladı. Sınırsız nicelikte bulunan mallar, faydalı olsalar bile servetin parçası sayılmazlar.

Walras, burada, servet tanımına önemli bir açıklama getirdi: Şeylerin faydası, kullanım şekillerinden tamamen bağımsız ele alınır.

Burada, neyin uygun olduğu, neyin gerekli ya da lüks olduğu gibi fayda sınıflamaları yapmaya gerek yoktur. Gerekli, faydalı, uygun ve lüks; bu durumların hepsi, bizim için, sadece sağladığı faydanın az ya da çok olması anlamında dikkate değerdir. Ayrıca, burada, faydalı şeyin giderebileceği ihtiyacın ahlaka uygun olup olmadığını ele almak da gereksizdir. Kimyasal bir maddenin doktor tarafından hasta bir insanı iyileştirmek için mi, bir katil tarafından ailesini öldürmek için mi kullandığı, bazı bakış açılarına göre oldukça önemlidir, fakat bizim açımızdan tamamen farksızdır. Bize göre, kimyasal

madde, her iki durumda da yararlıdır, hatta ikinci durumda daha yararlı bile olabilir (Walras, 2014: 21).

Jevons kısmında kısaca değindiğimiz bu görüş, etik ve ahlak tartışmalarının iktisattan dışlanması çabasının muhtemelen en radikal noktasını oluşturmaktadır.

Walras, sermayeyi, “toplumsal servetin bir kerede tüketilmeyen, birden fazla defa kullanılan bütün biçimleri” (ibid, s. 193) olarak tanımladı; örneğin bir ev, bir mobilya. Gelir ise toplumsal servetin bir defada tüketilen parçalarıdır; örneğin ekmek, et. Sermayeyi bir kerede tüketilmeyen servet kalemi olarak tanımlayınca, “üretici hizmetler” dediği toprak ve emek de, sermaye kategorisine dâhil olmuş oldu.

Walras, toplumsal sermayenin bütünü dört kategoriye ayırdı. Bunların ilk üçü sermaye, sonuncusu ise gelirdir. İlk kategori topraktır; ikincisi insanlar; üçüncüsü, diğer bütün sermaye varlıkları; dördüncüsü ise gelirdir. Burada dikkat çeken, kuşkusuz, *insanların (persons)* sermaye olarak kategorize edilmesidir. Walras’ın burada kastettiği insanlar, “seyahat ve eğlence arayışından başka şeyler yapan ve diğer insanlara hizmet eden, arabacılar, aşçılar, uşaklar, hizmetçiler; yöneticiler, hakimler, askerler gibi devlet görevlileri; tarım, sanayi ve ticarete çalışan erkek ve kadınlar; avukat, doktor, sanatçı gibi serbest meslek sahipleridir. Bütün bu insanlar, tam olarak sermayedir” (Walras, 2014: 195).

İnsanlar, ayrıca, toprak gibi doğal sermayedir. Fakat topraktan farklı olarak *tüketilebilir sermayedir; yani kullanımla ya da kazara yok edilebilir* (vurgular orijinalinde). Bunlar, üretim sürecinde kaybolur, fakat yeniden üretim sürecinde tekrar belirir. Toplumsal etik ilkesine göre, insanlar şeyler gibi alınıp satılamaz ve sığır ya da atlar gibi çiftliklerde çoğaltılamaz. Bu yüzden, fiyat belirleme teorisine dâhil edilemeyeceği düşünülebilir.

Fakat birincisi, beşeri sermaye alınıp satılamasa da, kişisel gelir, örneğin emek, piyasada her gün arz ve talep edilir. Bu yüzden beşeri sermaye, en azından ölçülebilir. İkincisi, iktisat teorisinin, her şeyden önce, iktisadi kârlılık gibi adalet bakış açısından da soyutlanmayı temel aldığı hatırlatılmadan ve beşeri sermayeyi, tıpkı toprak ve döner sermaye gibi sadece değişim değeri bakış açısından incelemekten korkmuyoruz. Dolayısıyla, köleliği destekleyen ya da ona karşı herhangi bir pozisyon almadan, emeğin fiyatı, ve hatta insanın fiyatından bahsetmeye devam edeceğiz (ibid, s. 198).

Faydacı düşünürler analizlerinde yöntemsel bireyciliği benimsemeleriyle, insanı toplumsallığından soyutlamışlar, doğal özellikleriyle ele almışlar ve bu tarihsiz, toplumsuz, evrensel doğal canlılığın davranışlarının en büyük itkisini fayda azamileştirme olarak tanımlamışlardır. Bu, faydacılığın genel yöntemsel tercihidir. Fakat Walras, bu konuda da diğer faydacı iktisatçıların olmadığı kadar radikaldi.²⁸ Değil emeğin, insanın bile fiyatının olduğunu öne sürdü.

Walras, değerlerin kaynağının ne emek, ne sadece fayda, fakat malların faydaları ve kıtlıkları olduğunu düşündü.

Değerin kaynağı sorusunda iktisatta başlıca üç çözüm vardır. İlki, İngiliz çözümü de diyebileceğimiz Adam Smith, Ricardo ve McCulloch'unkidir: değerlerin kaynağını *emekte* bulur. Bu çözüm çok dar görüşlüdür ve bir şeyin var olan değerini inkâr eder. İkincisi Condillac ve J. B. Say'indir, buna Fransız çözümü denilebilir: Değerin kaynağını *faydada* bulur. Bu çözüm ise fazlasıyla kapsamlıdır ve değeri olmayan şeye değer atfeder. Nihayet, üçüncü çözüm, doğru olanıdır, Burlamaqui ve babam A. A. Walras tarafından geliştirilmiştir; değerlerin kaynağını *kıtlıkta* bulur [vurgular orijinalinde] (ibid, s. 179).

²⁸ Jevons, emeğin, arz ve talep yasalarına tabi olan, kapitalistler tarafından satın alınan bir meta olarak görülmesini eleştirmişti. Jevons'a göre emek değil, ürünü arz ve talep yasalarına tabidir.

Değerin kaynağı, şeylerin isteklerimizi giderme kapasitesi ve kıtlıklarıdır. Fiyatlar da piyasada, sadece, başka hiçbir etkiyi göz önüne almaksızın ürünlerin faydaları ve miktarlarının fonksiyonu olarak belirlenir.

Walras'nın teorisinde, her mübadelecinin fayda ya da istek eğrilerini, keyfine göre oluşturduğu varsayılır. Bu eğriler bir kez belirlendiğinde, kurgusal tam serbest rekabet rejimi altında, fiyatların bunların sonucunda nasıl oluştuğu gösterilir.

Üretici hizmetler olan toprak, emek ve sermayenin fiyatı da, piyasada, bu hizmetleri arz eden toprak sahipleri, işçiler ve kapitalistlerin arzları ve bu hizmetlere olan girişimci talebinin fonksiyonu olarak belirlenir. Bu talep, ürünlerin fiyatlarına bağlıdır. Ürünlerin ortalama maliyeti fiyatlarından büyükse üretici hizmetler için talep, dolayısıyla üretici hizmetlerin fiyatı düşer.

Klasik politik iktisatta ürünün değeri üretim faktörlerinin fiyatına bağlıyken, marjinalizmde nedensellik tersine çevrilmiş; üretim faktörlerinin fiyatı, ürünün fiyatına bağlı hâle gelmiştir.

Klasik politik iktisat, bir üretim teorisidir. İktisat biliminin amacı milletlerin servetlerinin artırılmasıdır, iktisadi analiz üretim alanına yoğunlaşmıştır ve böylelikle toplumsal üretim ilişkileri açığa çıkarılabilmıştır. İnsanlar üretime toplumsal mülkiyet ilişkilerinin belirlediği işbölümüne göre katılırlar ve üretimden aldıkları pay da bu işbölümüne bağlıdır. Ürünün fiyatı, üretime katılan bu sınıfların gelirlerine bağlıdır.

Marjinalizmde ise iktisadi analiz mübadele alanıyla sınırlıdır. İktisat biliminin amacı servetin artırılması değil, verili kaynakların etkin kullanımını sağlayacak tercihlerin belirlenmesidir. Bu yüzden iktisadi analiz, mübadele alanına odaklanır. İlginin, üretim alanından mübadele alanına çevrildiği ölçüde insanlar, eşdeğer malları değiştiren eşit kişiler olarak görünür, sınıfsal ayrımlar ortadan kalkar.

Gerçekten, meta ya da emek sırf mübadele değeri olarak ve farklı metaları birbirine bağlayan bağlantı da bu mübadele değerlerinin birbiriyle mübadelesi, eşitlenmesi olarak konulduğunda, bireyler, yani bu süreci gerçekleştiren özneler de düpedüz ve sadece birer mübadeleci olarak gözükecektir. Biçimsel belirleme açısından aralarında mutlak surette hiçbir fark yoktur ve bu biçimsel belirleme ise iktisadi belirlemedir; birbiriyle bir piyasa ilişkisi içinde olan insanların ilişkisini tanımlayan niteliktir; toplumsal işlevlerinin, aralarındaki toplumsal ilişkinin göstergesidir. Öznelerin her biri bir mübadelecidir, yani her birinin ötekiyle olan toplumsal ilişkisi, ötekinin onunla olan ilişkisinin aynıdır. Mübadelenin özneleri olarak aralarındaki ilişki, o halde, *eşitlik* [vurgular orijinalinde] ilişkisidir. Aralarında değil çelişki, en ufak bir ayrılık, hatta farklılık bulmak imkânsızdır (Marx, 2008: 231-232).

Bu bölümü bitirmeden, marjinalist bölüşüm teorisinin nihai biçimini formüle eden John Bates Clark (1847-1938) ve ücret teorisinden kısaca bahsedebiliriz.

John Bates Clark, Irving Fisher ile birlikte Amerika'ya neoklasik yöntemi getiren kişi olarak tanınır. Clark, 1899 yılında Amerika'da yayınlanan *The Distribution of Wealth (Servetin Bölüşümü)* eserinde, dönemin iktisat düşüncesinde büyük etki bırakacak bölüşümün marjinal verimliliği kuramını geliştirdi.

Eserin önsözü şu cümleyle başlar: “Bu çalışmanın amacı, toplumun gelirinin bölüşümünün doğal yasa tarafından kontrol edildiğini ve bu yasanın sürtünmesiz işlediği durumda her üretici birimin ürettiğine eşit miktarda servet edindiğini göstermektir” (Clark, 1956: v). Clark ekonomide tam rekabet varsayımı ile ve statik analiz yöntemi kullanarak,²⁹ önsözünde belirttiği gibi, bütün üretim faktörlerinin, üretimden ürüne katkıları kadar pay aldıklarını gösterdi.

²⁹ Veblen'e göre hazcı çizgide kurulan iktisat teorisi, kapsam ve nitelik açısından statiktir (Veblen, 1972:177).

Üretim faktörünün üründen marjinal katkısı kadar pay aldığı, ücret için de geçerliydi:

Rekabetin bütün etkilerini gösterebildiği bu statik durumda ücret, doğal standardına, az önce gösterildiği gibi, üretime münferit katkısına eşit olacaktır (Clark, 1956: 95).

Clark, bölüşümün marjinal verimliliği kuramıyla, “kapitalistlerin ve işçilerin ödüllерinin tam olarak aynı ilkeye dayandığını gösteren ve Say ve Senior tarafından başlatılan görevi tamamladı” (Hunt, 2009: 384). Her üretim faktörü hakettiği payı almaktaydı ve eşitsizlik ya da sömürü söz konusu değildi.

III.4. Ücret düşüncesinin dönüşümünün dinamikleri

Klasik politik iktisattan marjinalizme geçiş, genel olarak iktisat teorisi, özel olarak ücret düşüncesi açısından önemli değişiklikler, dönüşümler getirmiştir. Peki bu dönüşümün muhtemel sebepleri, ya da, maddi toplumsal dinamikleri neler olabilir? Önceki bölümlerde zaman zaman kısaca değindiğimiz bu dinamikleri tartışmaya, konumuz açısından oldukça önemli olan şu soruyla başlayabiliriz: Menger, Jevons ve Walras’ın 1870’lerin başında yayınlanan eserleriyle anılan “devrim”, neden 1880’ler ve 1890’ların başında gerçekleşti?

Marjinal fayda analizi, 1870’lerden çok önce kullanılmaya başlanmıştı. Lloyd ve Longfield 1834’te toplam ve marjinal fayda arasındaki ayrımı açıklamışlardı. Dupuit 1844’te, Gossen 1854’te, Jennings 1855’te marjinal faydayı ortaya koymakla kalmamış, bunu tüketici davranışının analizine de uygulamışlardı (Blaug, 1997: 288). Fakat marjinalizmin büyük ilgiyle karşılanması 1880’lere kadar gerçekleşmedi. Gossen 1858 yılında şöhrete sahip olmadan öldü. Eseri 35 yıl sonra, 1889’da tekrar basıldığında sıra dışı bir başarı kazandı.

Screpanti ve Zamagni (2005)'ye göre, 1870'lerin başında yayınlanan bu üç eserin 1880'lerde "Yeni Ahit" gibi kabul görmesinin biri içsel, biri dışsal olmak üzere iki çeşit sebebi vardır.

İçsel sebep, klasik iktisadın teorik yetersizliği idi. Ricardo'nun emek değer teorisi, kuramsal eksiklikler barındırıyordu. Ayrıca Malthus ve Mill'in ücret fonu teorisinin açıklayıcılığı oldukça zayıftı.

Dışsal sebepler, kapitalizmin, kapitalist sömürüye maruz kalanlar ve onların temsilcileri tarafından sorgulanmaya başlamasıyla ilgiliydi ve içsel sebepten daha önemliydi. Yükselen sosyalist tepki, klasik ve Marksist artık teorisini, kapitalist sömürüyü göstermek amacıyla kullanıyordu.

Birinci Enternasyonal Londra'da 1864'te toplanmıştı ve 1866 ile 1872 arasında birçok Avrupa başkentinde kongreler gerçekleştirmişti. İkinci Enternasyonal 1889'da Paris'te toplanmıştı. İkinci Enternasyonal, ilkinden çok daha görkemliydi ve Marksizmin yoğun etkisindeydi. 1868 ile 1870'lerin ortasına kadarki dönem, gelişmiş kapitalist ülkelerde emekçilerin kapitalistlere keskin karşıtlığıyla karakterize ediliyordu. "Paris Komünü çok daha yaygın ve uzun süreli olan hareketin buz dağıının sadece görünen kısmıydı". 1872-1873'te Fransa'da ve 1873-1874'te Britanya ve Almanya'da yaşanan krizler, çatışmanın şiddetini artırıyordu.

Kuşkusuz, Jevons, Menger ve Walras, sevimsiz problemlerden dikkati tamamen uzaklaştırmaya ve piyasaya çevirmeye muktedir, talep edilen teoriyi sunmuşlardı (Screpanti ve Zamagni, 2005: 172).

Milonakis ve Fine (2008), marjinalizmin başarısının öne çıkan sebebini, klasik teorisinin 1860 ve 70'lerdeki krizi olarak açıklar. Marjinalizmin başarısının diğer bir sebebi de, iktisadın, 19. yüzyılın sonlarında başlayan profesyonelleşmesi sürecidir.

Hunt (2009)'a göre majinalizmin başarısı, kapitalizmin sosyoekonomik yapısında 19. yüzyılın son otuz yılında görülen değişimle ilgilidir. Sanayi devriminin ilk evrelerinde sınai kapitalistler, toprak sahipleri ve tüccar kapitalistler ile mücadele ediyordu. Temel amaçları sanayi sermayesinin hızlı birikimiydi. Emek değer kuramı, sermaye büyümesini sağlayan artığin emekten kaynaklandığını gösterdi.

Şirketleşmenin gelişmesi ve artan sınai yoğunlaşma ile birlikte sınai kapitalistin rolünde önemli bir değişiklik oldu. Birikim düzenli ve sistemli hâle gelmişti ve şirket yönetimi giderek dışarıdan kiralanan profesyonel kişilere verilmeye başlandı. Bu süreçte kapitalist, toprak sahibi ve tüccar, iktisadi işlevlerinde birbirine çok daha benzer hâle geldi ve hepsinin ortak olarak istediği şey, mülkiyetlerinin ve mevcut üretim tarzının onaylanmasıydı.

Bu nedenle emek değer kuramı, Karl Marx'ın yazılarında, tam da işçi sınıfının çıkarlarıyla bir tutulur hale geldiğinde, fayda kuramı ya da piyasa bakış açısı, üretim araçlarına (...) sahip sınıfın bütün unsurlarının çıkarlarına hizmet etmeye başladı (ibid, s. 359-360).

Blaug (1997) ise, 1860'larda "marjinal devrimci" üç kitabın yayınlandığı İngiltere, Avusturya ve İsviçre'de iktisadi gelişme düzeyi birbirinden çok farklı olduğu için marjinalizmin başarısının üretim yapısı ve toplumsal sınıflarla açıklanamayacağı görüşündedir.

Blaug ayrıca marjinalizmin, kapitalist sistem savunusu için 'ihtiyaç' olduğu düşüncesini, kapitalizmin savunusuna hemen hemen hiçbir şeyin ücret-nüfus yasasından ya da Bastiat'nın marjinal faydaya hiçbir şey borçlu olmayan teorilerinden daha iyi hizmet edemeyeceğini söyleyerek reddeder.

Bizce, marjinalizmin başarısının öne çıkan sebebi, 19. yüzyılın sonlarında kapitalist üretim tarzında meydana gelen sosyoekonomik dönüşümler ve bu süreçte sınıfların birbirlerine karşı maddi ve ideolojik konumlarıdır.

Klasik iktisadın teorik eksiklikleri ve iktisadın profesyonelleşmesinin, marjinalizmin yaygın kabul görmesinde etkileri olduğu kuşkusuzdur. Ricardo'nun tarımda azalan getiri ve ücretlerin artışının kârları düşüreceği teorileri ampirik olarak yanlışlanmıştı. Malthus ve Mill'in ücret fonu teorisinin açıklayıcılığı çok zayıftı ve ciddi ölçüde eleştiri almaktaydı. Mill'in ücret fonu teorisini reddi, klasik iktisat açısından işleri daha da kötüleştirmişti; klasik iktisadın "çağdaş iktisatçılar arasında giderek azalmakta olan saygınlığına" darbe indirmişti (Kurmuş, 2009: 80). 19. yüzyılın ortalarından itibaren iktisadın moral felsefeden ayrı bir bilim olarak tanınmaya ve profesyonelleşmeye başlaması da klasik politik iktisadın düşüşünde etkiliydi. 18. yüzyıl gibi erken bir zamanda sosyal bilimcileri etkileyen Newtoncu bilim, 19. yüzyılda felsefeye galip gelmişti (Gulbenkian Komisyonu, 2014: 18-19).

Fakat klasik politik iktisattan marjinalizme geçişte gerçekleşen dönüşüm, teorik açıklayıcılığı daha yüksek ya da matematiksel kesinlikte bir iktisat teorisi kurulmasından daha fazlasını ifade eder:³⁰ Gerçekleşen, bilimdeki bir paradigma

³⁰ İktisatta matematiğin kullanılması gerektiğine inanan Walras, tıpkı Jevons gibi, teorilerini oluştururken matematik kullanmayan iktisatçıları eleştirdi: "Konular matematiksel dil kullanarak, çok daha az kelimeyle, çok daha kesin ve açık biçimde açıklanıyorken, Ricardo'nun daima ve John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy*'de defalarca yaptığı gibi, son derece zor ve yanlış şekilde, gündelik dil kullanma konusundaki ısrarın sebebi nedir" (Walras, 2014: 28)? Yani Walras, Ricardo ve Mill'in hâlihazırdaki teorilerinin matematiksel olarak ifade edilebileceğini ve bunun yapılması gerektiğini düşünüyordu. Fakat Ricardo ve Mill'in teorilerinin Walras açısından en önemli problemi bu değildi; nitekim bunlardan tamamen farklı bir iktisat teorisi kurdu.

kaymasıdır ve bu, tarihsel üretim tarzı ve toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerle ilgilidir.

Ricardo'nun emek değer kuramı, 1820'ler gibi erken bir zamanda, kapitalist sömürüyü teşhir ve eşitlik savunusu için "Ricardocu sosyalistler" ve işçi sınıfı liderleri tarafından araç olarak kullanılmaya başlanmıştı.

Bu yazarlar, emek gerçekte "ürünün tamamını üretiyorsa", neden ürünün hepsini, ya da şu an aldığından çok daha fazlasını almadığını soruyorlardı. Bu görüşlere, doğal olarak şiddetle karşı çıkılıyordu: Thomas Hodgskin, 1824'teki Birleşme Yasası'nın iptalini izleyen günlerde çocukları korkutan bir isimdi. Bu yüzden, daha muhafazakâr ekonomistlerin çoğunun Ricardo'nun emek değer kuramını sadece mantık açısından yanlış değil, toplumsal olarak da tehlikeli görmeleri kaçınılmazdı (Meek, 1973: 124).

Nitekim 1832'de John Cazenove, emeğin servetin tek kaynağı olduğu görüşünün, tüm ürünün çalışan sınıfa ait olduğunu söylediği için "yanlış olduğu kadar tehlikeli" olduğunu ifade etti (Aktaran Meek, 1973: 124).

Ricardo'nun ve Ricardocu sosyalistlerin emek değer kuramına tepkiler, kısa zaman içinde ortaya çıkmaya başladı. Samuel Bailey, Richard Whately ve William Forster Lloyd, mutlak değer teorisini reddedip, görelî (özel) değer teorisini savundular.

George Poulett Scrope, bütün servetin emek ürünü olduğunu, fakat *yalnızca emek ürünü* olmadığını söyledi. Emek, sermaye ve doğal kaynakların yardımı olmadan neredeyse hiçbir şey üretemezdi (Scrope, 1833: 65-67). Kâr, ücretin işçinin emek harcamasının karşılığı olduğu gibi, sermaye sahibinin sermayesini kullandırmasının karşılığıydı, haklı bir gelirdi ve Hodgskin'in iddiasının aksine, adaletsiz ya da işçi sınıfından çalınan bir pay değildi (ibid, s. 150).

Senior, malların değerlerinin kaynağının emek olduğunu, dolayısıyla sermayenin de birikmiş emek olduğunu reddetti. Sermaye birikimini kapitalistlerin kaınması³¹ ile açıkladı.

Emek değer teorisine bu erken dönem tepkiler, kapitalizmin henüz karakteristik biçimine ulaşmadığı bir aşamada ortaya çıkmıştır. Marjinalizmin hâkim teori olarak kabul gördüğü 1880-1890’lar, kapitalist üretim tarzının ve dolayısıyla bu üretim tarzına ait sınıfların gelişmişlik düzeyinin farklı bir aşamasını temsil eder. 1826-1847 arasındaki daralma döneminin ardından gelen 1848-1872 yılları, kapitalist ekonomide büyük genişlemenin yaşandığı bir dönemdi. Bu dönemin temel özelliği, “sermayenin üzerinde yükseldiği temelin hem coğrafi olarak genişlemesi hem de derinleşmesi” (Kaymak, 2008: 42).

Tablo 7. İhracatın değeri, 1820-1913 (1913 fiyatlarıyla milyon \$)

lke	1820	1840	1860	1880	1900	1913
Büyük Britanya	73	189	579	1.502	1.497	2.555
Almanya	-	106	240	549	1.097	2.454
Fransa	56	86	260	578	818	1.328
İtalya	35	-	-	251	312	485
Belçika	16	29	87	224	386	717
Hollanda	-	-	-	166	267	413
Birleşik Devletler	31	97	229	833	1.733	2.380
Japonya	-	-	-	22	92	315

Kaynak: Fontana (2006b: 229).

1820-1913 yılları arası dünya ihracatının seyrini Tablo 7’ den takip edebiliriz. Tabloya göre 1840-1880 arasında dünya ticaretinde ne çıkan ülkelerin ihracatı dramatik Şekilde yükselmiştir.

³¹ Marx’a göre kapitalistin "kaçınması", “işlerinin sadece canlı kalmaları için mutlak gereken geçim araçlarını sağlayacak creti vermektense kaçınma!"dır (Marx, 2011: 632).

Tablo 8. Avrupa ekonomik gelişmesinin dört göstergesi, 1800-1913

Yıllar	Demir ve pik demir üretimi (milyon ton)	Pamuklu tüketimi (milyon ton)	Kömür üretimi (milyon ton)	Demiryolu ağı (km)
1800	(0,6)	(0,04)	(12,9)	-
1830	1,5	0,17	29,3	175
1840	2,6	0,31	45,1	2.925
1850	3,9	0,47	67,2	23.500
1860	6,5	0,73	114,6	51.850
1870	10,5	0,86	180,2	104.900
1880	13,9	1,14	216,7	169.100
1890	17,5	1,56	328,3	225.200
1900	25,5	1,99	437,8	292.200

Kaynak: Fontana (2006a: 178).

19. yüzyılın ikinci yarısında, ayrıca, Avrupa'nın birçok ülkesi sanayileşme hamlesi gerçekleştirdi. Tablo 8'de görüldüğü üzere özellikle 1840-1870 dönemi arasında, sanayileşmenin başlıca göstergeleri sayılan demir ve kömür üretimi, pamuklu tüketimi ve demiryolu ağı çok hızlı bir gelişme sergilemişti.

Sanayileşme ve kapitalist ekonominin gelişmesi önünde engel teşkil eden, İngiltere'de çok daha erken bir dönemde tasfiye edilmiş kurumlar, Kıta Avrupası'nda 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaldırılmaya başlandı. Almanya'da loncaların üretimdeki hâkimiyeti 1859'da Avusturya'da, 1860'ların ilk yarısında Almanya'nın büyük bölümünde yerini her türlü ticareti yapma serbestisine bıraktı. İsveç'te loncalar 1846'da kaldırıldı, ticarete tam özgürlük 1864'te gerçekleşti. Danimarka lonca yasasını 1849'da ve 1857'de kaldırdı. İngiltere, Hollanda, Belçika ve Kuzey Almanya'da uzun zaman önce geçerliliğini yitirmiş olan tefeciliğe karşı yasalara 1854-1867 yılları arasında son verildi. İngiltere ve Fransa'nın öncülüğü ile başlayan sınırlı sorumlu anonim şirket kurulmasını kolaylaştıran yasalar 1870'de Almanya'da da yürürlüğe kondu (Hobsbawm, 2009: 50-51). 1870'lere gelindiğinde malların, işgücünün ve sermayenin uluslararası dolaşımı büyük bir hız kazanmış ve kapitalizmin

uluslararasılaşması sürecinde önemli gelişmeler kaydedilmişti (Kaymak, 2008: 103). Ayrıca, sermaye yoğunlaşması da dönemin öne çıkan gelişmelerinden biriydi.

Sermayenin uluslararası dolaşımının 1862-1914 yılları arasındaki seyrini Tablo 9 yardımıyla izleyebiliriz. 1862 yılında İngiltere'nin yabancı ülkelere yatırılmış sermayesi 3,6 milyar frank iken ve Fransa ve Almanya'nın yabancı ülkelere yatırılmış sermayesi bulunmuyorken, 1872 yılında İngiltere bu miktarı dört katından fazla artırarak 15 milyar franka çıkarmış ve Fransa da yabancı ülkelere 10 milyar frank yatırım yapmıştır.

Tablo 9. Yabancı ülkelere yatırılmış sermaye, 1862-1914 (Milyar frank)

Yıllar	İngiltere tarafından	Fransa tarafından	Almanya tarafından
1862	3,6	-	-
1872	15	10 (1869)	-
1882	22	15 (1880)	?
1893	42	20 (1890)	?
1902	62	27-37	12,5
1914	75-100	60	44

Kaynak: Lenin (2006: 71).

İşçi sınıfının homojen bir endüstri proletaryası niteliği kazanması da 19. yüzyılın son çeyreğinde gerçekleşmişti (Dobb, 1992: 240). Kapitalist sınıfa karşı örgütlü bir güç olarak işçi sınıfının tepkisi 1830-1840'larda ortaya çıkmaya başladıysa da, 19. yüzyılın son çeyreğinden önce, "işçilerin çoğunluğu hem alışkanlıkları ve ilgileri, hem çalışma ilişkilerinin niteliği ve sömürülme koşulları bakımından kapitalizmin bir önceki döneminin izlerini koruyorlardı" (ibid, s. 240).

Pek çok kişinin hemfikir olduğu üzere aslında bir sömürü teorisi olan emek değer teorisi yerine ikame edilecek olan öznel fayda teorisinin kapsamlı, tutarlı ve bütünlüklü hâle getirildiği marjinalist teori, bu tarihsel ortamda yaygın kabul gördü. Kökeni, 1730'lara, Bernoulli'ye kadar götürülebilecek olan marjinal analiz, "bu nüveleri belirli

bir olgunluğa ve düşünsel yaygınlığa ulaştırabilecek bir tarihsel iklim yakalayabildiği için egemen bir düşünce biçimi olarak ortaya çıkabildi” (Karahanoğulları, 2009: 43). Hobsbawm’a göre de, “örgütlü emeğin, dönem dönem boy gösteren bir olgu olmaktan çıkarak endüstri sahnesinin kalıcı bir aktörü konumuna yükseldiği 1870’lerde ‘bilim’ de daha esnek hâle geldi” (Hobsbawm, 2009: 238).

Marx da, *Kapital*’de, İngiliz politik iktisadının, sınıf mücadelesinin gelişmemiş olduğu döneme ait olduğunu söyler. Fransa ve İngiltere’de burjuvazi siyasi iktidarı ele geçirdikten sonra ise

sınıf mücadelesi, hem pratikte hem de teoride, giderek daha açık ve tehdit edici biçimler aldı. Sınıf mücadelesi bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm çanını çalıyordu. Şimdi artık şu ya da bu teoremin doğru olup olmadığı değil, fakat sermaye için yararlı mı yoksa zararlı mı, işini kolaylaştırıcı mı yoksa zorlaştırıcı mı, yasalara uygun mu aykırı mı olduğu tartışılıyordu. Çıkar sağlamaya dönük olmayan araştırmaların yerini para karşılığı yapılan seyirlik dövüşler, tarafsız bilimsel incelemenin yerini özürçülüğün (*Apologetik*) vicdan azabı ve kötü niyeti almıştı (Marx, 2011: 24-25).

Blaug’un marjinalizmin başarısının 1860’larda İngiltere, Avusturya ve İsviçre’de iktisadi gelişme düzeyi birbirinden çok farklı olduğu için üretim yapısı ve toplumsal sınıflarla açıklanamayacağı görüşü konusunda ilkin, marjinalizmin başarısının 1871’de İngiltere ve Avusturya, 1874’de İsviçre’de değil, 1880 ve 1890’larda akademik iktisat çevresinde söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca marjinalist teorinin başarısını üretim yapısı ve toplumsal sınıflarla açıklayan tezlerin (Hunt, 2009; Screpanti ve Zamagni, 2005) odak noktasının, ezilen sınıfın devrimci tepkisinin muhatabı kapitalist sınıfın, mülkiyetlerinin onaylanması gerekliliğini duyması olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Bu üç eserin yazarı da dönemlerinin sınıf çatışmalarına şahit olmuşlardı, sosyalist alternatifin varlığının bilinciydediler ve buna karşı mülkiyet kurumunu savundular.

Jevons, sermayenin de emekle birlikte üretime katkıda bulunduğunu, bu yüzden üründen aldığı payın haklı olduğunu, emek-sermaye sözde çatışmasının bir kuruntudan ibaret olduğunu iddia etti.

Menger, mülkiyetin keyfi bir buluş değil, malların mevcut miktarlarının onlarla ilgili gerekliliklerden az olması probleminin mümkün ve akılcı tek çözümü olduğunu, herhangi bir sosyal reformla malların farklı dağılımının ya da mülkiyet kurumunun ilgasının söz konusu olamayacağını söyledi. Rant ve faizin etik ya da ahlaki olup olmadığı tartışmalarına, bu tartışmaların bilimin kapsamı dışında olduğunu söyleyerek cevap verdi, fakat ardından bu gelir kategorilerin ahlaka aykırı olmadığını söylemeyi ihmal etmedi.

Walras da, ahlak ve etik tartışmalarını bilimin alanı dışında görmesine rağmen, mülkiyet savunusu için bu görüşünü esnetti: Hangi tahsis biçiminin iyi ve adil olduğu sorusuna, “[b]u, mülkiyetle ilgili bir sorundur. Mülkiyet, adil ve makul tahsisattır, meşru tahsisattır” (Walras, 2014: 35) cevabını verdi.³²Walras’ın, babası Auguste Walras’tan aldığı bir mektuptaki ilginç detay da, konumuz açısından aydınlatıcı olacaktır:

Çalışma planıyla ilgili en tatmin edici bulduğum ve tamamen aynı fikirde olduğum şey, mülk sahiplerine karşı en zararsız sınırları koruma kararıdır. Bu, akılcı ve uygulanması kolay bir karar. Kişi, kendini politik iktisadı akustik ya da mekanik bilimi olarak ele almaya adamalı (Aktaran, Screpanti ve Zamagni, 2005: 173).

Blaug’un, kapitalizmin savunusuna hemen hemen hiçbir şeyin ücret-nüfus yasasından ya da Bastiat’ın teorilerinden daha iyi hizmet edemeyeceği görüşü de

³² Menger ve Walras’ın bu tutarsızlıkları, Hunt (2009: 236)’ın, bir düşünürün sınıf eğiliminin, mantığından genellikle daha tutarlı olduğu düşüncesiyle açıklanabilir.

tartışmaya açıktır. Malthus ve Ricardo, nüfus yasaları gereğince, ücretlerin, uzun süre geçimlik düzeyden yüksek seyredemeyeceğini öne sürmüşlerdi. Fakat Polanyi'nin "ücretlerin çelik yasası" olarak tanımladığı bu teorinin "kurtarıcı bir maddesi" (Polanyi, 2011: 186) vardı: Emekçilerin geçimlerini sağlama konusundaki alışkanlıkları. Emekçilerin durumunun iyileşmesi, sadece bu alışkanlıkların emekçiler lehine değişmesine, yani yükseltilmesine bağlıydı ve Ricardo da, Malthus da bunun gerçekleşmesini istenilir buluyorlardı. Marjinalizmde ise, işçiler üründen hâlihazırda hakettikleri payı alıyorlardı ve durumları ile ilgili herhangi bir tartışma, bu yüzden konu dışıdır.

Bastiat, mülkiyet kurumunu ve kârı, eşitlikçi taleplere karşı hararetle savundu. Mülk sahibi sınıfın eline geçen her şeyin "zihinsel ve fiziksel çabanın, dökülen terin ve harcanan emeğin, karşılaşılan güçlüklerin, katkı sağlayan becerilerin, yapılan fedakârlıkların, katlanılan acıların, sunulan ve alınan hizmetlerin bedeli" (Bastiat, 1964: 200) olduğunu söyledi.

Bastiat, ayrıca mülkiyetin insan doğasının kaçınılmaz sonucu olduğunu iddia etti. Aynı şey, miras için de geçerliydi: "Hiçbir kuram, hiçbir hitabet, babaları çocuklarını sevmekten alıkoymayı başaramaz" (ibid, s. 29).

Fakat, Bastiat, bu ikna edici mülkiyet savunularına rağmen, tutarlı bir değer kuramı geliştiremediği için, klasik emek değer teorisinin hakimiyetini sarsacak bir etkiye sahip olamazdı. "Böyle bir kuram, Marx'ın radikal emek değer kuramı yorumunun geniş etki bıraktığı 1870'lere kadar da geliştirilemeyecekti" (Hunt, 2009: 237).

SONUÇ

Klasik politik iktisattan marjinalizme geçiş, iktisat biliminde bir paradigma kaymasını ifade eder. İnsan, klasik politik iktisadi analizde toplumsal bir özne olarak ele alınıp iktisadın problemi insan toplumlarının maddi zenginliği olarak ortaya konulmuşken; marjinalizmde insan toplumsal özelliklerinden soyutlanmış, doğal ve evrensel, haz azamileştirici rasyonel birey olarak tanımlanmıştır. İktisadın problemi de kıt kaynaklar ve sonsuz isteklerin varlığı veriyken, kıt kaynakların etkin kullanımı amacıyla alternatif kullanımlar arasında en optimal tercihi bulmaya evrilmiştir.

Marjinalizmle birlikte iktisadi analiz, toplumsal sınıfların ve sınıfsal sömürü ilişkilerinin görünür olduğu üretim alanından, bütün bireylerin eşitler olarak görüldüğü piyasa alanına kaymıştır; değer de böylece, klasiklerde malların üretim koşullarınca belirlenirken, marjinalistlerde piyasada öznel değerlendirmelerle belirlenmiştir. Marjinalist değer teorisi, bölüşüm teorisi için de geçerlidir: Üretim araçları sahiplerinin geliri, üretilmelerine katkı sağladıkları ürünün değerine bağlıdır.

Klasik politik iktisatta insanlar, toplumsal üretim ilişkilerinin öznelidir ve bölüşümden aldıkları pay, toplumsal üretimdeki rolleriyle belirlenir. alışan sınıfın ücretinin en önemli belirleyeni, geçimdir. Marjinalizmde ise çalışanlar, diğer “üretici hizmetler” ya da “yüksek sıra mallar”dan biridir ve ücret, diğer mallar ve üretim araçlarının fiyatıyla aynı şekilde, sadece piyasaya başvuruyla belirlenir.

Ücret düşüncesinin dönüşümünü Antik ağ’dan başlayarak kısaca inceleyelim. Antik ağ düşünürleri için insan toplumsal, yani politik bir özneydi. “Aristo, yalnızca tanrılarla hayvanların toplum dışında yaşayabileceklerini, insanın da ne tanrı ne hayvan olduğunu öğretmişti” (Polanyi, 2011: 172). İnsana ilişkin idealler, kaynağını,

topluma ilişkin ideallerden alıyordu ve insanların, bu idealleri gerçekleştirmek için farklı toplumsal yükümlülükleri vardı.

Antik Çağ'da ekonomik konularla ilgili yargılar ahlaki değerlerce belirleniyordu. Platon ve Aristoteles'te öne çıkan etik ideal, tüm yurttaşların iyi bir yaşam sürmesiydi. İyi bir yaşam sürmek için maddi donanım gerekiyordu ve yurttaşlar bu donanıma sahip olmalıydı.

Orta Çağ'da ücret düşüncesi ise, dini ve etik referanslarla, genellikle adil fiyat kavramı çerçevesinde tartışılıyordu. Orta Çağ düşünürlerine göre ücretin geçimlinin altına düşmesi adaletsizdi. Aşırı zenginlik gibi aşırı yoksulluk da iyi yaşamaya engel oluştururdu.

Orta Çağ'da insan, "bireyin keşfi" 12. yüzyılda gerçekleşmiş olsa da (Morris, 1973), hâlâ toplumsallığıyla ele alınıyordu. İnsanlar, toplumsal refahı sağlama konusunda karşılıklı, farklı yükümlülükler temelinde bir arada bulunuyorlardı (Tawney, 1963: 29). İnsan ve toplumun Orta Çağ'da bu perspektiften değerlendirildiği göz önünde bulundurulunca, birkaç yüzyıl sonra iktisat düşüncesinde meydana gelen değişimin ne kadar ciddi boyutta olduğu anlaşılabilir:

Orta Çağ kuramında, ahlaki bir amaçla ilişkili olmayan ekonomik faaliyete yer yoktu ve ekonomik kazanç iştahının doğal kuvvetler gibi sabit ve ölçülebilir bir kuvvet, kaçınılmaz ve kerameti kendinden menkul bir veri durum olduğu varsayımına dayanan bir toplum bilimi bulmak, bir ortaçağ düşünürü için saldırganlık ve cinsellik gibi zorunlu insani güdülerini toplumsal felsefenin ön kabulü yapmak kadar ahlak dışı veya akıl dışı olurdu (ibid, s. 35).

Kapitalizmin gelişimiyle ve rekabet olgusunun insan yaşamına girmesiyle, entelektüel alanda bireycilik düşünceleri gelişti. 17. yüzyılda bireyin davranışlarını kişisel çıkar dürtüsünün yönlendirdiği yaygın bir şekilde ifade edilmeye başlandı.

Kapitalizmin hâkim üretim tarzı oluşu ve insanların geçimlerinin piyasaya bağlı hâle gelmesiyle ücret tanımına arz, talep gibi kavramlar eklendi.

Adam Smith'te ücret, emeğe karşı olan talep ve yaşam için gerekli maddeler tarafından belirlenir. Emeğe karşı olan talep, diğer metaların olduğu gibi, emeğin de üretimini düzenler.

Smith'in ilgisi, büyük halk kitlesinin maddi zenginliği üzerindeydi (Polanyi, 2011: 169) ve kapitalizmin bunu sağlayacağına inandı. İşbölümünün, dolayısıyla emeğin verimliliğinin artmasıyla toplumun sermayesinin artacağını ve bunun da emeğe olan talebin ve emeğin ücretinin artışına yol açacağını düşündü.

Malthus ve Ricardo'da da ücret, emeğe olan talep ve yaşam için gerekli maddelerce belirlenir ve emek talebi, emek üretimini yoluna koyar. Malthus ve Ricardo'ya göre ücret, nüfus yasaları gereği geçimlik düzeyde oluşur fakat bir önceki kısımda bahsettiğimiz gibi, emekçilerin geçim alışkanlıklarını yükseltmeleri ve neticede geçimliliğin, emekçiler için daha yüksek bir refah düzeyinde yeniden oluşması mümkündür, Ricardo ve Malthus tarafından da halkın sefaletine karşı istenilen bir çözümdür.

Marjinalizmle birlikte iktisadi analizin odak noktası üretim alanından mübadele alanına kaydı. Toplumsal üretim tarzının sınıfları, yerini tarihsiz, toplumsuz, evrensel ve temel güdüsü haz azamileştirme olan bireye bıraktı ve üretim alanındaki sınıfsal sömürü ilişkileri, mübadele alanındaki eşit bireyler arasındaki eşit ilişkilere dönüştü. Değer de, böylelikle mübadele alanında belirlendi. Emeğin, Marx'ın anlatımıyla emek gücünün değeri için de aynı şey geçerliydi: Menger'e göre emeğin değeri, üretilmesine hizmet ettiği malın beklenen değeri tarafından belirlenir. Jevons'a göre üretime katkısıyla, Walras'a göre ise, işçilerin arzları ve bu hizmetlere olan girişimci talebinin

–bu talep ürünlerin fiyatına bağlıdır– fonksiyonu olarak belirlenir. Ücret kavramına marjinalist yaklaşımda, insanın herhangi bir üretim aracından hiçbir farkı yoktur³³ ve insana ait bir idealin izine rastlanmaz. Oysa ki,

iktisadın kökeni, önemli ölçüde, insanların iyi bir yaşam sürmek için sahip oldukları fırsatlarla ve bunların üzerindeki nedensel etkilere ilişkin değerlendirmeyi inceleme ihtiyacıyla güdüldü. Bu fikirlerin Aristotelesçi klasik kullanımı bir yana, benzer anlayışlar, on yedinci yüzyılda William Petty'nin öncülüğünde, ardından Gregory King, François Quesnay, Antonie-Laurent Lavoisier, Joseph-Louis Lagrange ve diğerleri tarafından ulusal muhasebeler ve iktisadi refah üzerine yazılan yazılarda bol miktarda kullanıldı (Sen, 2004: 41-42).

İktisat teorisinde, özel olarak da ücret düşüncesinde yaşanan bu dönüşümün öne çıkan sebebi, tarihsel bir üretim tarzı olarak kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısında ulaşmış olduğu gelişim aşaması ve örgütlü işçi sınıfının kapitalist sınıfa ve kapitalist mülkiyet ilişkilerine başkaldırısının, üretim araçları sahipliğini iktisadi sömürü aracı olarak kullanan sınıfın mülk sahipliğini savunma gerekliliği yaratmasıdır.

19. yüzyılın ikinci yarısında birçok Avrupa ülkesinin kapitalist gelişime engel olan kurumlarını tasfiye etmesi, hızlı sanayileşme atılımları, kapitalizmin uluslararasılaşması ve yoğunlaşması, yani mekânsal olarak genişlemesi ve derinleşmesi gerçekleşmişti. Bu dönemde ayrıca işçilerin örgütlenme ve mücadele pratikleri hiç olmadığı kadar gelişkindi. Kapitalist mülkiyete maddi ve entelektüel

³³ Bu anlamda, “insanları sadece üretken kullanımları bakımından değerlendirmenin insanlığın doğasını önemsemek olduğunu fırsat düştükçe vurgulayan” (Sen, 2004: 397), “erdem övgüsünün, kullanışlı ya da iyi düzenlenmiş bir binaya yönelttiğimiz övgüyle aynı tarzda olması ya da bir adamı bir konsol tavsiye eder gibi övmekten başka bir nedenimizin olmayışı”nın imkânsız görüldüğü (Smith’ten aktaran Sen, 2004: 397-398) Adam Smith’in analizinden önemli bir farklılık ifade eder.

başkaldırılar gerçekleşiyordu ve bu başkaldırılar Ricardocu ve Marksist sömürü kuramından destek alıyordu.

Ortaya çıkışı 1870'lerden çok daha öncesine dayanan marjinalist teori, 1870'lerin başında yayınlanan üç “devrimci” kitabın 1890'larda yarattığı büyük etkiyle kapitalist sömürü kuramı olan emek değer kuramının yerini aldı ve iktisat teorisinde hâkim anlayışı ifade etmeye başladı.

Bu dönüşüm, iktisadın insan toplumlarının refahına dair perspektifinde önemli bir değişikliği ifade eder. Klasik iktisat, insan toplumlarının servetinin artışı konu edinmiştir. İncelemesi, devinim hâlindeki tarihsel kapitalist ekonomi üzerine olduğu ölçüde, servet artışı ve bölüşümü de dinamik bir süreç olarak ele alır ve bu anlamda kıt kaynakları veri alan bir tercih teorisi olan marjinalizmin, deyim yerindeyse kaderciliğinin –asında “mazeret-fürüşçülük” (Eres, 2014: 19) daha doğru bir nitelemedir– aksine, refah artışı olanaklarının incelenmesinin araçlarına sahiptir.

Ana akım iktisat, insan toplumunun maddi varlık yaratarak kendini devam ettirme süreci konusunda aşamayacağı ve değiştiremeyeceği sevimsiz yasaları ortaya koyduğunu iddia eder. Bu yasalar tarihsiz ve evrenseldir. Bu durum en yalın hâliyle ana akım iktisadın kendi kendini tanımladığı o ünlü cümlede ortaya çıkar: “Kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanmasını inceleyen sosyal bilim.” Bu anlamda bir aczi, çaresizliği ve daha da kötüsü ister istemez umutsuzluğu içinde taşır, diğer bir deyişle *kasvetlidir*. Şunu belirtmekte fayda var ki maddi varlık üretiminin örgütleniş biçiminin tarihsel bir niteliği olduğunu ve insan toplumunun değişmez yasalarla sonsuza dek esir alınmış olmadığını ileri süren birçok iktisadi düşünce ekolü de mevcuttur ve onların bir kısmı buldukları tarihsel iktisadi yasaları dünyayı değiştirmek için kullanmayı da görev edinmişlerdir. Bilimci olmadığı için bilimsel olmadığı çamuruna sokulmaya çalışılan Marksist sosyal bilimlerin yarattığı korku ve nasıl baş edileceğini bilmeme duygularının nedenlerinden birisi de bu eleştirel dönüştürücü niteliği en kuvvetli şekilde taşıyor olmasıdır (Eres, 2015: 67).

Üretim tarzını dönüştürücü nitelik taşıyan Marksist kuram, iktisat biliminde insan toplumlarının refahının artışına en fazla önem atfeden kuramdır. Fakat Marksist kuramın toplumun refah artışını salt maddi zenginliklerle ölçmediği gözden kaçırılmamalıdır. Marx'a göre insan, fiziksel ve ruhsal yaşam güçlerini özgürce kullanabilmeli, özgür bireysel gelişimini sağlamalı; insanın yetenekleri ve ihtiyaçları, üretici güçlerin ve bilimin gelişmesine koşut olarak gelişmeli ve çeşitlenmelidir. Bunun mümkün olabileceği tek üretim tarzı, üretici güçlerde muazzam ilerleme ve halk kitlelerinin yaşamında muazzam sefalet yaratan kapitalizmin yıkımıyla kurulacak olan komünizmdir. Kapitalist üretim tarzında zenginlik artışının kaynağı yığınların artık emeği olduğundan insanın özgür ve çok yönlü gelişiminin sağlanması mümkün değildir.

Antik yazarlarda, hangi toprak mülkiyeti biçiminin vb. en üretken olduğu, en büyük serveti yarattığı konusunda tek bir araştırmaya rastlanmaz. Cato pekala tarlaların nasıl işlenirse en verimli olacağını incelemiş olabilir; hatta, Brutus parasını en yüksek faiz hadleriyle borç vermiş olabilir, ama servet, üretimin amacı olarak gözükmez. Araştırılan, daima, hangi mülkiyet biçiminin en iyi yurttaşları yaratacağıdır. Servet başlı başına bir amaç olarak sadece, Ortaçağ toplumundaki Yahudiler gibi, eski dünyanın gözeneklerinde yaşayan birkaç tüccar ulusta -carrying-trade tekelcilerinde- görülür. Servet burada bir yandan bir şey, bir nesnedir, maddi bir üründe nesnelleşmiştir ve nesne karşısında insan, özne rolündedir; öte yandan, bir değer olarak, servet, salt yabancı emeği elde etme gücüdür, ama tahakküm amacıyla değil, salt kişisel tatmin vb. için. Tüm biçimlerinde servet, ya bir nesne olarak ya da bir nesne tarafından dolaymlanan bir ilişki olarak, bireyin yanında, dışsal, raslansal bir şey olarak duran maddi bir varlık, bir şey'dir. Bu nedenle, hangi dar ulusal, dini, politik sınırlar çerçevesinde tanımlanırsa tanımlansın, insanın daima üretimin nihai amacı olarak belirlediği eski dünya görüşü, insanın amacının üretim, üretimin amacının da servet olarak gözükmediği modern dünyaya oranla çok yüce, çok soylu gözükür. Oysa dar burjuva biçiminden sıyrıldığında, servet, gerçekte bireysel

ihtiyaçların, yeteneklerin, zevklerin, üretici güçlerin, evrensel mübadeleyle yaratılan evrenselliğinden başka nedir? İnsanın doğa güçleri üstündeki, hem dış "doğa", hem de kendi doğası üstündeki egemenliğinin sonuna kadar gelişmesinden başka nedir? Yaratıcı potansiyellerini, geçmiş tarihi gelişimden başka hiçbir koşul ve önvarsayım tanımaksızın bu gelişmenin kendisini, yani önceden verili hiçbir ölçüye vurmaksızın insan yeteneklerinin kayıtsız şartsız gelişimini, başlı başına nihai amaç ilan ederek işleyip ortaya çıkarması değil midir? Belirlenmiş bir çerçeve içinde kendini yeniden üretecek yerde, kendi bütünlüğünü üretmesi değil midir? Olmuş olanda kalmaya çabalamak yerine, mutlak oluşum süreci hâline, mutlak devinim hâline gelmesi değil midir (Marx, 2008: 460-461)?

KAYNAKLAR

- Aristoteles (2014a), *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Aristoteles (2014b), *Politika*, çev. Mete Tunçay, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Arrighi, G. (2009), *Adam Smith Pekin'de*, çev. İbrahim Yıldız, İstanbul: Yordam Kitap.
- Bastiat, F. (1864), *Economic Harmonies*, New Jersey: D. Van Nostrand Company.
- Bentham, J. (2010), *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, <http://www.earlymoderntexts.com/pdfs/bentham1780.pdf>.
- Bentham, J. (1952), *Jeremy Bentham's Economic Writings Volume I*, Werner Stark (yay. haz.), London: George Allen & Unwin Ltd.
- Bentham, J. (2005), *Jeremy Bentham's Economic Writings Volume III*, Werner Stark (yay. haz.), Taylor and Francis e-Library.
- Berg, M. (2005), *The Age of Manufactures 1700-1820*, Taylor and Francis e-Library.
- Blaug, M. (1997), *Economic Theory in Retrospect*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Blaug, M. (2001), "No History of Ideas, Please, We're Economists", *Journal of Economic Perspectives*, 15(1): 145-164.
- Buğra, A. (2011), *İktisatçılar ve İnsanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Buğra, A. (2012), "Bir Toplumsal Dönüşümü Anlama Çabalarına Katkı: Bugün Türkiye'de E. P. Thompson'ı Okumak", Thompson, E. P., *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu* içinde, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Clark, J. B. (1956), *The Distribution of Wealth*, New York: Kelley & Millan.

- Cole, G. D. H., (1966), *A Short History of The British Working Class Movement 1789-1947*, London: George Allen & Unwin Ltd.
- Crafts, N. (2000), “The Industrial Revolution”, Floud, R. ve McCloskey D. (der.), *The Economic History of Britain Since 1700 Volume 1: 1700-1860* içinde, Cambridge: Cambridge University Press.
- Davies, N. (2011), *Avrupa Tarihi*, çev. Burcu Çığman, Elif Topçugil, Kudret Emiroğlu, Suat Kaya, Ankara: İmge Kitabevi.
- Dobb, M. H. (1960), *Political Economy and Capitalism*, London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Dobb, M. H. (1992), *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, çev. F. Akar, İstanbul: Belge Yayınları.
- Dobb, M. H. (2002), *Theories of Value and Distribution Since Adam Smith*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Dowd, D. (2013), *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı*, çev. Cihan Gerçek, İstanbul: Yordam Kitap.
- Engels, F. (2013), *İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu*, çev. Oktay Emre, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Epstein, C. A. (1991), “The Theory and Practice of the Just Wage”, *Journal of Medieval History*, 17: 53-69.
- Eres, B. (2014), “Hidrellezde Bir İktisat Fikir Telakkisi: Rekabet Nazariyesi”, *İktisat Dergisi*, 527: 17-24.
- Eres, B. (2015), “Kral Süleyman’ın Melun Mührü ya da Dünya Kapitalizminin Kabalası”, *İktisat Dergisi*, 529: 67-75.

- Faulkner, N. (2014), *Marksist Dünya Tarihi*, çev. Tuncel Öncel, İstanbul: Yordam Kitap.
- Finley, M. I. (2007), *Antik Çağ Ekonomisi*, çev. Hatice Palaz Erdemir, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Foley, D. (1999), *Notes on The Theoretical Foundation of Political Economy*,
<http://herzog.economia.unam.mx/jarojas/poleconprintFoley.pdf>, Erişim tarihi 13.04.2015.
- Fontana, G. L. (2006a), “The Economic Development of Europe in The Nineteenth Century (III) – The Process of Industrialization”, Antonio Di Vittorio (der.), *An Economic History of Europe* içinde, Taylor and Francis e-Library, 176-207.
- Fontana, G. L. (2006b), “The Economic Development of Europe in The Nineteenth Century (IV) – International Exchange and Monetary Systems”, Antonio Di Vittorio (der.), *An Economic History of Europe* içinde, Taylor and Francis e-Library, 222-238.
- Freeman, M., Louçã, F. (2013), *Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devrimlerinden Bilgi Devrimine*, çev. Osman S. Binatlı, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Gulbenkian Komisyonu (2014), *Sosyal Bilimleri Açın*, çev. Şirin Tekeli, İstanbul: Metis Yayınları.
- Haney, L. H. (1949), *History of Economic Thought*, New York: The Macmillan Company.
- Harman, C. (2010), *Halkların Dünya Tarihi*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Yordam Kitap.
- Hauptmann, G. (2001), *Dokumacılar*, çev. Hüseyin Salihoğlu, Ankara: İmge Kitabevi.

- Hayek, F. A. (2009), "Carl Menger", Menger, C., *İktisadın Prensipleri* içinde, çev. A. Kemal Çelebi, Ankara: Liberte Yayınları.
- Hägg, C. (1983), "Just Price and Equal Opportunity", *Journal of Business Ethics* 2: 269-272.
- Himmelfarb, G. (1985), *The Idea of Poverty*, Wiltshire: Redwood Burn Ltd.
- Hobsbawm, E. J. (1968), *Labouring Men: Studies in the History of Labour*, London: Weidenfeld and Nicolson.
- Hobsbawm, E. J. (2005), *Sanayi ve İmparatorluk*, çev. Abdullah Ersoy, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2008), *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2009), *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hunt, E. K. (2009), *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- İrzık, G. ve Buğra, A., "İnsan Doğası, İnsan İhtiyaçları ve İktisat",
<http://mimoza.marmara.edu.tr/~dumludag/wp-content/G%C3%BCrol%20Irz%C4%B1k%20-%20Ay%C5%9Fe%20Bu%C4%9Fra%20%20C4%B0ktisat.doc>, erişim tarihi 11.08.2014.
- Jevons, W. S. (1965), *The Theory of Political Economy*, New York: Augustus M. Kelley.
- Karahanogulları, Y. (2009), *Marx'ın Değeri Ölçülebilir Mi?*, İstanbul: Yordam Kitap.

- Kaymak, M. (2008), *1873-1896 Krizi: Kapitalizmin Uluslararasılaşması ve Osmanlı İktisadiyatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kazgan, G. (2011), *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Keynes, J. M. (1991), *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, New York, Harcourt Brace & Company.
- Keynes, J. M. (2008), *Genel Teori – İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, çev. Uğur Selçuk Akalın, İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (2014), “Önsöz”, Hobbes, T., *Leviathan* içinde, çev. Semih Lim İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Konvitz, M. R. (1948), “An Empirical Theory of the Labor Movement”, *The Philosophical Review*, 57(1): 59-76.
- Kovancı, O. (2003), “Hayır Anlayışından Sosyal Devlete: İngiliz Yoksul Yasaları”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt 27, Sayı 239: 255-278.
- Kurmuş, O. (2009), *İktisat Tarihinin Doğuşu*, İstanbul: Yordam Kitap.
- Kuruç, B. (1970), *Ricardo İktisadının Bazı Metod Sorunları*, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Küçükkalay, M. (2014), *Dünya İktisat Tarihi*, İstanbul: Beta Basın Yayım Dağıtım.
- Langholm, O. (1998), *The Legacy of Scholasticism in Economic Thought: Antecedents of Choice and Power*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Lenin, V. İ. (2006), *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya, Ankara: Sol Yayınları.

- Malthus, T. R. (1974), *Principles of Political Economy*, Clifton: Augustus M. Kelly Publishers.
- Malthus, T. R. (1995), *An Essay on the Principle of Population*, Connecticut: The Easton Press.
- Marx, K. (2008), *Grundrisse*, çev. ve yay. haz. Sevan Nişanyan, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2009), *Kapital III. Cilt*, çev. Alaattin Bilgi, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2011), *Kapital I. Cilt*, çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2012a), *1844 El Yazmaları*, çev. Murat Belge, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Marx, K. (2012b), *Ücretli Emek ve Sermaye, Ücret Fiyat ve Kâr*, çev. Sevim Belli, Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013), *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*, çev. Nail Satlıgan, Tektaş Ağaoğlu, Olcay Göçmen, Şükrü Alpagut, İstanbul: Yordam Kitap
- Mason, P. (2009), *Çalışarak Yaşamak Ya Da Savaşarak Ölmek*, çev. Gözde Orhan, Mehmet Ertan, İstanbul: Yordam Kitap.
- Meek, R. (1972), "The Marginal Revolution and its Aftermath", Hunt, E. K. ve Schwartz, J. G. (eds.), *A Critique of Economic Theory* içinde, Middlesex: Penguin Books, 83-98.
- Meek, R. (1973), *Studies in the Labor Theory of Value*, New York: Monthly Review Press.
- Menger, C. (2009), *İktisadın Prensipleri*, çev. A. Kemal Çelebi, Ankara: Liberte Yayınları.

- Mill, J. S. (1869), "Thornton on Labour and Its Claims, Part I", *Fortnightly Review*, 29: 505-518.
- Mill, J. S. (2004), *Principles of Political Economy*, Cambridge: Hackett Publishing Company.
- Milonakis, D. ve Fine, B. (2008), *From Political Economy To Economics*, Taylor and Francis e-Library.
- Morris, C. (1973), *The Discovery of the Individual 1050-1200*, New York: Harper & Row, Publishers.
- Nell-Breuning, O. (1950), "The Concept of a Just Price", *Review of Social Economy*, 8 (2): 111-122.
- Noell, E. S. (2001), "In Pursuit of the Just Wage: A Comparison of Reformation and Counter-Reformation Economic Thought", *Journal of the History of Economic Thought*, 23 (4): 467-489.
- Özel, H. (2001), "İktisadi Analiz Tarihine Nasıl Yaklaşmak Gerekir?" *H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (2): 19-38.
- Öziş, M. (2001), *Merkantilist İktisadi Düşüncenin Gelişimi: Onyedinci Yüzyıl İngiltere Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Platon, (2011), *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu, M. Ali Cimcoz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Polanyi, K. (2011), *Büyük Dönüşüm / Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, çev. Ayşe Buğra, İstanbul: İletişim Yayınları.

- Ricardo, D. (1962), *The Works and Correspondence of David Ricardo, Volume VII, Letters 1816-1818*, Sraffa, P. ve Dobb, M. (der.), Cambridge: Cambridge University Press.
- Ricardo, D. (2008), *Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri*, çev. Barış Zeren, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Savran, S. (2008), “Ekonomi Politik ve Eleştirisi”, Fikret Başkaya, Aydın Ördek (der.), *Ekonomik Kurumlar ve Kavramlar Sözlüğü: Eleştiren Bir Giriş* içinde, Ankara: Maki Basın Yayın, 277-289.
- Savran, S. (2012), “Ricardo’nun Dehası ve Körlüğü”, Satlıgan, N., Savran, S., Tonak, E. A., *Kapital’in İzinde* içinde, İstanbul: Yordam Kitap, 55-67.
- Say, J. B. (2007), *A Treatise on Political Economy*, New York: Cosimo Classics.
- Screpanti, E. ve Zamagni, S. (2005), *An Outline of the History of Economic Thought*, New York: Oxford University Press.
- Scrope, G. P. (1833), *Principles of Political Economy*, London: Longman.
- Sen, A. (2003), *Etik ve Ekonomi*, çev. Ali Süha, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ.
- Sen, A. (2004), *Özgürlükle Kalkınma*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Senior, N. W. (1965), *An Outline of the Science of Political Economy*, New York: Augustus. M. Kelley.
- Smith, A., (2011), *Milletlerin Zenginliği*, çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Stabile, D. R. (2008), *The Living Wage: Lessons From The History of Economic Thought*, Massachusetts: Edward Elgar Publishing.

- Steedman, I. (1997), “Jevons’s Theory of Political Economy and The ‘Marginalist Revolution’”, *The European Journal of the History of Economic Thought*, 4(1): 43-64.
- Stigler, G. J. (1958), “Ricardo and The %93 Labor Theory of Value”, *The American Economic Review*, 48 (3): 357-367.
- Tawney, R. H. (1963), *Religion and The Rise of Capitalism*, New York: Mentor Books.
- Thompson, E. P. (2012), *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, çev. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: Birikim Yayınları.
- TÜİK, (2015), Şubat 2015 İşgücü İstatistikleri, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=18637>.
- Üşür, İ. (2003), “Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları?”, *Praksis*, 10: 211-238.
- Veblen, T. (1972), “Professor Clark’s Economics”, Hunt, E. K. ve Schwartz, J. G. (eds.), *A Critique of Economic Theory* içinde, Middlesex: Penguin Books, 172-185.
- Yeliseyeva, N. V. (2014), *Yakın Çağlar Tarihi*, çev. Özdemir İnce, İstanbul: Yordam Kitap.
- Walras, L. (2014), *Elements of Theoretical Economics*, çev. ve ed. Walker, D. A. ve van Daal, J., Cambridge: Cambridge University Press.
- Wells, T. R. (2014), “Recovering Adam Smith’s Ethical Economics”, *Real-World Economics Review*, 68: 90-97.
- Wood, D. (2004), *Medieval Economic Thought*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (2008), *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*, çev. Şahin Artan, İstanbul: Yordam Kitap.

ÖZET

Bu çalışma, klasik politik iktisattan marjinalizme geçerken, iktisatçıların ücret düşüncelerindeki dönüşümü ve bu dönüşümün maddi toplumsal dinamiklerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, klasik politik iktisatçıların ve “marjinal devrim”in temsilcileri olarak kabul edilen üç iktisatçının değer ve ücret kavramlarını nasıl ele aldıkları, dönemlerinin maddi koşullarıyla birlikte incelenmiştir. İki rakip iktisat teorisinin, klasik teorinin ve marjinalizmin ücret düşüncelerindeki farklılık, iktisat bilimine yaklaşımları ve değer teorilerindeki farklılıkla tutarlıdır. İktisadi bir servet bilimi olarak tanımlayan klasik politik iktisat, ekonominin üretim alanına yoğunlaşmıştır ve bu doğrultuda değeri, üretim maliyeti temelinde, nesnel olarak açıklamıştır. Emek gücünün değeri olan ücret de, emekçinin yeniden üretim maliyeti, yani geçim maddeleri miktarıyla açıklanmıştır. Marjinalizmde ise iktisat, veri kaynakların optimum kullanımını sağlayacak tercihlerle ilgilenen bir bilimdir. İktisadi analiz mübadele alanına odaklanmıştır ve değer, kişilerin metalara duyduğu istek ile, öznel olarak belirlenmiştir. Ücret de, emekçinin ürettiği malın piyasada öznel olarak belirlenen fiyatına bağlıdır. Klasik politik iktisattan anaakım değer teorisinin temelini oluşturacak olan marjinalizme geçiş, diğer bir ifadeyle klasik analizin iktisat bilimindeki hâkimiyetini 1880’ler ve 1890’larda marjinalizme bırakmasının öne çıkan sebebi, tarihsel bir üretim tarzı olan kapitalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulaşmış olduğu gelişim aşaması ve bu süreçte toplumsal sınıfların birbirlerine karşı maddi ve ideolojik konumlarıdır.

Anahtar Kelimeler: Klasik politik iktisat, marjinalizm, ücret, değer, kapitalizm

ABSTRACT

This study aims to analyze the transformation of economists' idea of wage and the substantive social dynamics of this transformation during the transition period from the classical political economy to marginalism. In this study, the classical economists' and the three economist representatives' of marginal revolution approaches to the concepts of value and wage analyzed by taking into consideration the material conditions of their terms. The difference between the ideas of wage is consistent with the approaches to the science of economics and theories of value of the two competitors of economic theory; classical theory and marginalism. Classical political economy defines economics as a science of wealth and focuses on economic production area and accordingly bases wage on the production cost, objectively. Wage as the value of labor power explained as the reproduction cost of laborer, namely amounts of subsistence materials. As for marginalism, economics is more interested in with the options of optimum usage of given resources. Economic analysis focuses on exchange area and value is determined subjectively according to the people's requests for commodity. And wage is connected to the subjectively determined price of laborer's output. The outstanding reason of the transformation of classical political economy to marginalism, which would create the main stream theory of value, in other words, the replacement of the dominance of the classical analysis on economics during the 1880s and 1890s with the marginalism, is the development level of capitalism reached during the second half of the 19th century and the material and ideological positions of social classes against each other in this period.

Key Words: Classical political economy, marginalism, wage, value, capitalism